

Міністерство освіти і науки України
Донбаська державна машинобудівна академія

О. В. Шимко

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

Навчальний посібник

для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання

Затверджено
на засіданні вченої ради
Протокол № 5 від 26.12.2019

Краматорськ
ДДМА
2019

УДК 2(075.8)

Ш 61

Рецензенти:

Давидов П. Г., канд. філос. наук, доцент кафедри мовних та гуманітарних наук, Донецький національний медичний університет;

Дьякова О. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди.

Шимко, О. В.

Ш 61 Релігієзнавство : навчальний посібник для для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання / О. В. Шимко. – Краматорськ : ДДМА, 2019. – 119 с.

ISBN 978-966-379-915-5.

У навчальному посібнику висвітлено основні теми згідно з навчальною програмою з дисципліни «Релігієзнавство» при підготовці бакалаврів усіх спеціальностей, може бути використаний в якості посібника для самостійної роботи при дистанційній формі навчання, а також викладачами при підготовки до лекційних та семінарських занять.

УДК 2(075.8)

© О. В. Шимко, 2019

© ДДМА, 2019

ISBN 978-966-379-915-5

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1 ПРЕДМЕТ ТА СТРУКТУРА КУРСУ «РЕЛІГІЄЗНАВСТВО».	
ПЕРВІСНІ ВІРУВАННЯ	5
1.1 Предмет та структура курсу «Релігієзнавство».	
Типи релігійних організацій	5
1.2 Функції та види релігії.....	9
1.3 Родоплеменні релігії.....	11
2 НАЦІОНАЛЬНІ РЕЛІГІЇ	22
2.1 Релігії Стародавнього Єгипту	22
2.2 Індуїзм - провідна релігія Стародавньої Індії	26
2.3 Конфуціанство	31
2.4 Релігії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.....	37
2.5 Іудаїзм - релігія єврейського народу.....	43
2.6 Релігія давніх слов'ян.....	49
3 СВІТОВІ РЕЛІГІЇ.....	54
3.1 Буддизм	54
3.2 Християнство	65
3.2.1 Православ'я.....	71
3.2.2 Католицизм.....	75
3.2.3 Протестантизм.....	80
3.3 Іслам	95
4 СУЧАСНІ НЕТРАДИЦІЙНІ КУЛЬТИ Й НЕОРЕЛІГІЇ.....	108
ВИСНОВКИ.....	117
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	119

ВСТУП

У сучасній Україні релігія і релігійність громадян переживають своєрідний ренесанс. У державі відроджуються конфесії, відбудовуються зруйновані та будуються нові храмові та інші культові споруди; у свідомості людей дедалі глибше утверджується розуміння релігії як феномену загальнолюдської культури й ефективного духовного засобу морального становлення і формування особистості. Право громадян на свободу совісті набуло не тільки конституційного закріплення, а й справжньої реалізації через діючі механізми.

Проте релігійне відродження у державі відбувається не без проблем. Все ще складними залишаються міжконфесійні суперечності, що час від часу загострюються. Важко переборюються стереотипи неприйняття релігії, «подвійних стандартів» у ставленні до неї, коли крім основного призначення її використовують також як засіб досягнення бажаного для влади результату; все ще спостерігаються спроби політизації релігії, спекуляції на її канонічних внутрішніх суперечностях. Усі ці та інші не менш суттєві обставини зумовлюють зростання інтересу до вивчення феномену релігії, її історії та функцій в Україні з боку вітчизняних філософів, соціологів, політологів, правознавців, представників інших галузей гуманітарного знання. Результати такого вивчення значною мірою доповнюють світоглядний і методологічний арсенали релігієзнавства.

Релігія, наскільки нам це показує історія, існує в житті людства з найвіддаленішого минулого. Зі свідoctв про якнайдавніші суспільства відомо, що релігійні архаїчні уявлення пов'язані з відчуттям, що весь навколишній світ пройнятий силами, не підвладними людині, причому на ці сили можна впливати за допомогою особливих ритуалів. Прості форми релігійних вірувань існували вже приблизно 40 тис. років назад.

Релігія може багато що розповісти про саме суспільство, важливо тільки правильно розшифрувати її символи і містичну інформацію.

Наскільки відомо науці, ніде і ніколи не існувало такого народу, який був би абсолютно безрелігійним. Емпірично те, що називають релігією, включає міфологію народів, що не мали писемності, примітивну релігійну практику дикунів – родоплеменні релігійні вірування, а також естетично і символічно оформлені богослужіння в суспільствах, інтеграція яких спочатку ґрунтувалася на релігійних принципах, а також історію і культуру тих держав, де домінують та або інша світова релігійна система.

1 ПРЕДМЕТ ТА СТРУКТУРА КУРСУ «РЕЛІГІЄЗНАВСТВО». ПЕРВІСНІ ВІРУВАННЯ

1.1 Предмет та структура курсу «Релігієзнавство». Типи релігійних організацій.

1.2 Функції та види релігії.

1.3 Родоплеменні релігії.

1.1 Предмет та структура курсу «релігієзнавство». Типи релігійних організацій

Проблеми релігії завжди хвилювали людство. На тлі глибоких змін в економічній, політичній і духовній сферах життя суспільства, що відбуваються в нашій країні, інтерес до релігії різко зріс. Релігія існує багато віків, мабуть, також довго, як існує людство. Що тривають протягом тривалого часу спроби пояснити, що ж являє собою релігія, які її сутнісні характеристики, вилилися у формування спеціальної галузі знання - релігієзнавство.

Релігієзнавство вивчає процес виникнення, функціонування та розвитку релігії, її будову і різні компоненти, численні прояви релігії в історії суспільства і в сучасну епоху, роль в житті кожної окремої людини, конкретних суспільств та суспільства в цілому, взаємозв'язок і взаємозв'язок з іншими областями культури.

Історично першою формою релігієзнавчого знання є **теологія** (від грецького teos - Бог і logos - вчення) - вчення про Бога в католицькій та протестантській традиції та богослов'я як науки про прославлення Бога в православній традиції, оскільки православ'я відкидає будь-яку можливість пізнання Бога і вважає за можливе тільки його прославляння.

Усі визначення релігії, які існують на даний час, у залежності від початкової пропозиції, можна класифікувати таким чином:

теологічні визначення:

- релігія – це зв'язок з будь-якою надприродною силою, Божеством (Бергер П., Лукман Т., Отто Р., Трельч Э., Флоренський П. й ін.);

психологічні визначення:

- релігія – відчуття і переживання людини, пов'язані з так званим «релігійним досвідом», що набувається в результаті релігійної практики (Лукач Р., Фрейд З., Фромм Е., Шлейєрмахер Ф. й ін.);

філософські визначення:

- релігія – це такий тип світогляду, при якому відбувається «подвоєння» миру на земний і небесний, видимий і невидимий,

тимчасовий і вічний (Бергсон А., Гегель Г. В. Ф., Камю А., Кант І., Ніцше Ф., Маркс К.);

біологічні визначення:

- релігія – це один із способів боротьби за життя, заснований на так званому «релігійному інстинкті» і його проявах (Бреле-фуеф Д., Леві-Брюль Л., Сингх С.);

етнологічні визначення:

- релігія – загальний феномен культури, завдяки якому визначається місце людини в універсумі, пояснюється його походження і розвиток (Маліновський Б., Фрезер Дж.);

соціологічні визначення:

- релігія – спосіб додання сенсу соціальній дії (Бергер П., Вебер М., Дюркгейм Е., Парсонс Т., Йінгер Дж. й ін.);

політологічні визначення:

- релігія – універсальна ідеологічна система, своєрідний духовний конструкт – основа політичної міфотворчості (Гараджа В., Дементьєва В.).

Релігія - компонент світогляду кожної людини і суспільства в цілому, а світоглядна функція релігієзнавства є важливим компонентом їх життєдіяльності. Без належного знання змісту цієї функції світогляд особистості і суспільства не може бути ні цілісним, ні оптимальним, що підносить систематичне і поглиблене вивчення релігієзнавства до рангу історичної необхідності.

У різні історичні епохи релігія впливала і продовжує впливати на свідомість, поведінку і діяльність людей, і не випадково її вивчення стало предметом дослідницького інтересу багатьох галузей знання, кожна з яких має власний аспект релігієзнавчого пізнання.

Так, *теологія* (від гр. - бог і вчення) - вчення про бога, його властивості, ознаки і якості - передбачає обґрунтування релігійної догматики і релігійної моральності, вивчає правила і норми життя віруючих і духовенства. «Бог» у теології - основна категорія. У ній він постає надприродною істотою, головним об'єктом релігійного поклоніння, творцем світу за своєю власною волею. З позицій теології, релігійна віра дає ключ не тільки до пояснення світу і людини, а й до відповіді на запитання: «Чому існує релігія? Як вона виникла?» Відповіді на ці запитання непрості. Теологи, формулюючи їх, виходять із тези: «Якби не було Бога, його одкровення, то не було б і релігії». На їхню думку, саму наявність релігії слід розглядати як підтвердження існування Бога. Така аргументація жодною мірою не влаштовує науку, їй необхідні більш ґрунтовні, переконливі докази. Саме про них ідеться у курсі «Релігієзнавство».

Філософія вивчає релігію як історичний тип світогляду, як специфічне світорозуміння. На відміну від теології, вона не передбачає попереднього існування вищого «священного начала», а прагне знайти

відповідь на запитання про першопричини виникнення релігії та відповідність релігійних вірувань критеріям істинного пізнання лише у людському досвіді, практиці суспільного життя. Філософський підхід до пояснення догм релігії є критичним. Однак це не означає, що він обов'язково негативний. Філософія не задовольняється прийняттям тверджень релігії «на віру». Вона ставить усі без винятку її аргументи під сумнів і намагається довести їхню істинність за допомогою обґрунтування.

Філософія прагне пояснити все явища і процеси дійсності з позицій виявлення її загальних принципів і законів, визначення «сутності» речей, процесів і явищ. Для неї характерний критичний підхід до всіх явищ дійсності, в тому числі і до релігії. Філософія, на відміну від теології, не задовольняється прийняттям на віру, а все ставить під сумнів. Це не означає, що вона обов'язково прагне зруйнувати колективні вірування, моральні підвалини життя людей.

Соціологія вивчає соціальні передумови виникнення і функціонування релігії, вплив її на різноманітні суспільні системи, специфіку їх зворотного впливу на релігію та безліч інших питань щодо змісту релігії та її місця у суспільстві.

Психологію цікавить у релігії її емоційно-чуттєвий аспект. Релігія тут виступає як предмет психологічного аналізу релігійних потреб, почуттів, настроїв, переживань індивіда або групи людей, їх релігійного досвіду. Розвинені релігії мають добре розроблену психологічну систему впливу на особистість. І в наш час священнослужитель все ще сприймається віруючими як людина, що опікується душами пастви, а релігія - як стрижень внутрішнього духовного життя особистості, як засіб групової і соціальної інтеграції людей.

Водночас **феноменологія** займається феноменами релігійної свідомості у їхній спрямованості на об'єкти релігійного пізнання і релігійної діяльності, а **історія релігії** акумулює в собі відомості про минуле й сучасне релігій у всій строкатості їх типів, видів і форм прояву.

Релігію вивчають і такі науки, як *археологія, етнографія, лінгвістика, мистецтвознавство* тощо. Релігієзнавство серед них виступає з претензією на системоутворення, на синтез всього існуючого знання про релігію. Воно - галузь знання, в якій межують і перетинаються між собою теологія і філософія, історія і медицина, наукознавство і окультизм. Отже, стає зрозумілою обов'язковість релігієзнавчого знання для кожного випускника вищого навчального закладу - людини високої культури і сучасного інтелекту.

З середини XIX століття поряд з теологічним і філософським починає формуватися науковий підхід. Наука вивчає релігію як одну із сторін суспільного життя, в її зв'язках і взаємодії з іншими областями цього життя: яким шляхом формується релігія, як ті чи інші релігійні системи пояснюють світ, які цінності, норми і зразки поведінки вони

формують у людей, як діють ті чи інші релігійні організації, які функції релігії в суспільстві і т. д.

Еволюція релігійних обрядів йшла лінією їхньої спіритуалізації, одухотворення. Вершиною такого шляху є **молитва** - вербальне (словесне) звернення людини до об'єкта своєї віри. Етнографи стверджують, що молитва як специфічний релігійний обряд склалася на основі язичницьких змов і заклинань, як елемент вербальної магії (магії слова). Як вербальний компонент вона спочатку входила в обряд жертвопринесення. Згодом молитва відокремилася від жертвопринесення і стала найважливішим компонентом культу багатьох релігій.

Соціальні інститути - це історично стійка форма упорядкування спільної діяльності людей. Становлення релігії як соціального інституту являє собою процес інституціоналізації релігійних культових систем.

Первинною ланкою інституту релігії є **релігійна група**. Вона виникає на основі спільного відправлення релігійних обрядів, тобто символічних дій, в яких втілюються ті чи інші релігійні уявлення.

Історики свідчать, що у первісному суспільстві **культові дії** були вплетені у процес матеріального виробництва і суспільного життя і не виділялися у самостійний вид діяльності. Поступово в релігійних групах вичленовуються спеціалісти з проведення культових дій: *чаклуни, шамани*. Вони утворюють своєрідну професійну групу, зайняту таким видом діяльності, як організація та проведення обрядів. Спочатку ці професіонали очевидно обиралися общиною і не мали ніяких привілеїв. Однак, пізніше, по мірі монополізації культової діяльності, цей професійний шар перетворюється в особливу соціальну групу і стає частиною родової верхівки.

Дослідники релігії виділяють чотири основні типи релігійних організацій: *церква, секта, харизматичний культ і деномінація*.

Церква – це тип релігійної організації зі складною, суворо централізованою і ієрархізованою системою взаємодії між священнослужителями і віруючими, що здійснює функції вироблення, збереження і передачі релігійної інформації, організації і координації релігійної діяльності і контролю за поведінкою людей.

Церква, як правило:

- 1) має велику кількість послідовників;
- 2) приналежність до церкви визначається не вільним вибором індивіда, а традицією, фактом свого народження у тому чи іншому релігійному середовищі, на основі певного обряду індивід автоматично включається у дану релігійну спільність;
- 3) у церкві відсутній постійне і строго контрольоване членство.

Секта ж виникає в результаті відокремлення від церкви частини віруючих та священнослужителів на основі зміни віровчення і культу.

Характерними рисами секти є:

- 1) порівняно невелика кількість послідовників;
- 2) добровільне, постійно контрольоване членство;
- 3) прагнення відгородитися від інших релігійних об'єднань й ізолюватися від мирського життя;
- 4) претензія на винятковість установок і цінностей, переконання в «обраності Богом»;
- 5) прояв опозиційності і непримиренності до інакомислячих;
- б) відсутність поділу на священнослужителів і мирян, проголошення рівності всіх членів організації.

Харизматичний культ - можна розглядати в якості одного з різновидів секти. Він має ті ж основні характеристики. Особливість же харизматичного культу пов'язана з процесом його формування. Дана релігійна організація створюється на основі об'єднання *прихильників якоїсь конкретної особистості*, яка визнає себе сама зізнається іншими в якості носителя особливих божественних якостей (харизми). Засновник і керівник такої релігійної організації оголошується або самим Богом або представником Бога або будь-якої надприродної сили (наприклад, Сатани). Харизматичний культ, як правило, малочисельний, у ньому більш яскравою виражені претензії на виключність, ізоляціонізм, фанатизм, містицизм.

Деномінація – це проміжний тип релігійної організації, у залежності від характеру освіти і тенденції еволюції, що поєднує в собі риси церкви та секти.

Від церкви вона бере відносно високу систему централізації та ієрархічний принцип керування; відмову від політики ізоляціонізму; визнання можливості духовного відродження, а отже і спасіння душі для всіх віруючих.

Із сектою ж її зближує принципи добровільності; сталості та суворості контрольованості членства; претензія на винятковість установок і цінностей, ідея богообраності.

1.2 Функції релігії та види релігії

Однією з найважливіших функцій релігії є **світоглядна**. Метою цієї діяльності є уявне перетворення світу, його організація у свідомості, в результаті якої виробляється певна картина світу, цінності, ідеали, норми - то, що в загальному становить основні компоненти світогляду.

Світогляд - це сукупність поглядів, оцінок, норм і установок, що визначають відношення людини до світу і виступають як орієнтири і регуляторів його поведінки.

Компенсаторна функція - заповнення нестачі чого-небудь: уваги, сім'ї, добробуту, безсилля. Реальне пригнічення долається «свободою в душі», соціальна нерівність перетворюється у «рівність» у гріховності, у стражданні; церковна благодійність, милосердя, піклування, перерозподіл доходів пом'якшують лиха знедолених; роз'єднаність і ізоляція замінюються братством в громаді.

Комунікативна функція пов'язана встановленням міжособистісних зв'язків в рамках релігійної спільності.

Релігійна свідомість наказує два плани спілкування:

- 1) віруючих один з одним;
- 2) віруючих з Богом, ангелами, душами померлих, святими, які виступають в якості ідеальних медіаторів, посередників спілкування між людьми – в літургії, молитві, медитації, «тайно зору» і т. д.

Культуротранслявальна функція - сприяє передачі культурних (матеріальних і духовних) цінностей наступним поколінням. Вона сприяє розвитку певних її шарів - писемності, книгодрукування, мистецтва, забезпечує охорону і розвиток цінностей релігійної культури, здійснює передачу накопиченої спадщини від покоління до покоління.

Легітимізувальна функція - обмеження дій членів суспільства, постановка їх у певні рамки, якщо їх поведінка можна варіюватися довільно і безмежно. Інакше кажучи, для стабільного існування суспільної системи необхідно дотримання певних узаконених зразків поведінки. Релігія в цьому випадку виступає базовою основою не окремих норм, а всього морального порядку.

Регулювальна функції релігії виявляється вже на рівні релігійної свідомості. Кожна релігійна система виробляє певну систему цінностей, реалізація яких здійснюється індивідом в процесі його діяльності і відносин.

В релігії обов'язково існують **релігійні норми** - це система вимог і правил, спрямованих на реалізацію релігійних цінностей. У порівнянні з цінностями в соціальних нормах в більшій мірі виражений момент обов'язковості, примусовості.

Види релігій.

За етнічною ознакою релігії поділяються на:

I. Родоплемінні. Дійшли до нашого часу з епохи первісного ладу, існують серед народів, які донині зберігають елементи родового й племінного способу життя. Поширені переважно серед аборигенів Африки (анімізм, фетишизм, магія, культ предків - звичайно в політичній літературі об'єднуються під загальною назвою анімізм (явище), анімісти (віруючі); аборигенів Америки і Австралії (тотемізм); серед народів Півночі (шаманство).

II. Національні. Це релігії, замкнені національною ознакою, існують лише серед певного народу. До національних релігій належать іудаїзм, індуїзм, синтоїзм, сикхізм, даосизм, парсизм.

III. Світові. Поширені серед різних народів і націй сучасності. В наш час їх існує три — християнство, іслам, буддизм.

За рівнем розвитку релігії поділяють на такі види:

I. Ранні форми релігії. Релігії, породжені первісним ладом: анімізм, фетишизм, магія, тотемізм, культ предків.

II. Політеїстичні. До них належать майже всі національні релігії (за винятком іудаїзму та сикхізму) і світова релігія - буддизм.

III. Монотеїстичні. Таких релігій нині чотири. Дві з них - християнство, іслам - світові релігії, дві - іудаїзм і сикхізм – національні релігії.

До окремої групи належать **синкретичні форми релігії**, що утворилися внаслідок зрощення, злиття різних етнічних і світових релігій. Серед них:

- *афрохристиянські релігії* (церква херувімів і серафимів та ін.);
- *ісламо-християнські секти* (алавіти, деякі відгалуження ісмаїлітів);
- *буддо-китайські секти* (дзен-буддизм, хао-хао тощо);
- *іудео-християнські релігії* (мормони).

Сьогодні, в період глибокої кризи релігії у глобальному масштабі, на руїнах старих церков і сект виникають нові, нетрадиційні, форми релігії. Їх дуже багато, серед них є одноденки і такі, що вже усталилися.

До **нетрадиційних форм релігії** можна віднести церкву Муна (мунізм), церкву Антихриста, церкву Сатани, церкву свідомості Кришни, йогізм, синтоїзм з культом карате і дзюдо. Прихильники цих течій є і в нашому суспільстві серед певних груп і прошарків молоді, а також інтелігенції, переважно технічної.

1.3 Родоплеменні релігії

Прості форми релігійних вірувань виявляють своє існування вже більше 40 тис. років назад. Можна сказати, що релігія існує з тих пір, як існує сама людина (істота розумна), що дозволяє деяким дослідникам говорити про те, що релігійні уявлення властиві людині спочатку. Вони самі по собі не обумовлені якими-небудь зовнішніми умовами або обставинами (зокрема, наприклад, страхом перед природними силами, як вважав Дж. Фрезер або класово-виробничими відносинами, як писав німецький мислитель К. Маркс)

Взагалі, всі існуючі концепції походження релігії можна розподілити на два великі напрями: містичне і наукове.

Згідно містичним уявленням виникнення різних релігійних систем міцно пов'язане із стародавніми культурами, елементи яких всіляко ввібрали в себе багато національних і світових релігій.

Що ж це за культури?

Перш за все, слід згадати **давньоєгипетський культ мертвих**, культ Божества, що воскресає, – Осіріса, культ єдиного Бога – Атона. Особливості давньоєгипетських культів відбиті в одній з найдавніших збірок єгипетських текстів, іменованій «Книга мертвих». У цій «Книзі» 12 основних частин («Книга Пірамід», «Книга Амдуат», «Книга Західного горизонту» тощо).

Культ мертвих в тій або іншій формі присутній в багатьох релігійних системах. Його особливістю є визнання замогильного існування і спроба вплинути на нього. А культ Єдинобожності пов'язаний з монотеїстськими релігіями, наприклад, такими як іудаїзм або (набагато пізніше) іслам.

Давньогрецькі містичні вчення і культури. Тут варто згадати про культ чисел Піфагора, про магію звуку у Орфея, культ Гермеса Трісмегистра, вчення Платона про царство ідей, культ Діоніса, так само воскресаючого Бога (деякі дослідники щодо нього проводять аналогію із давньоєгипетським Осірісом).

Числа, наприклад, і різні гармонійні вібрації грають величезну роль у всіх релігіях. Число три священно і благодатно не тільки в християнстві, але і в індуїзмі, а число дванадцять як знак якоїсь містичної гармонії сприймається в переважній більшості мистериальних парадигм.

Що стосується культу Орфея і Гермеса, то, не дивлячись на їхню недоступність для непосвячених, вони стали знамениті своїми ствердженнями високих принципів моральності. Наприклад, Орфей, після повернення з Єгипту був прийнятий присвяченими Сонячного культу так само як рятівник і той, хто вніс до релігійного культу магію звуку. Богам, на його думку, необхідно підносити прекрасні гімни, благозвучні та сповнені натхненної поезії.

Кельтські культури. Мова йдеться, перш за все, про друїдів і їх культури, які пов'язані з природою і священними знаками. При детальному аналізі відомостей, що дійшли до нас, ми можемо бачити, що в релігійний культ друїдів входило і обов'язкове поклоніння священним деревам - дубу з омелою, що росте на нім, тису, яблуні, березі і ін. Так само широко був поширений культ скель і каменів.

Однак все ж таки, основу релігійного культу друїдів складало, як і в Давньому Єгипті, поклоніння Сонцю. Крім того, в багатьох моментах вчення друїдів простежується зв'язок з християнством і іудаїзмом. Наприклад, символіка християнської доктрини простежується в релігії друїдів в їх священних символах: змія - символ бога Ху, як правило, зображувалася на дубовому хресті у формі букви Т, це дуже нагадує Старий Заповіт, де мідний змії Мойсея, що врятував вибраний народ від чергового Божого покарання, та і сам Бог, що з'явився на світло 25 грудня (як і Бог християн) у деяких моментах нагадує Христа (наприклад, вмирає, а потім воскресає).

Стародавніх культів, які вплинули на становлення різних релігійних систем, достатньо багато і дослідниками до цих пір не визначено остаточно, який культ і наскільки інтенсивно вплинув на ту або іншу релігію. Це пов'язано не тільки з глибокою давниною самих культів (дуже мало першоджерел дійшли до нас в незмінному вигляді), але і з феноменом так званого релігійного синкретизму, який пов'язаний з взаємопроникненням і взаємовпливом якнайдавніших культів один на одного.

Згідно другого ряду уявлень про виникнення релігії, релігія зростає спочатку із страху людини перед природними стихійними силами, із страху перед нез'ясовними явищами миру, такими як смерть, хвороба, нез'ясовними явищами психіки – сон, бачення, галюцинації. У своєму становленні релігія проходить ряд стадій, які ще іменують в порядку їх прояву як форми первісних вірувань.

Розглянемо найбільш примітивні і архаїчні форми релігії.

Тотемізм зазвичай визначають як віру в існування кровноспорідненого зв'язку між якою-небудь групою людей (плем'я, фратрія, рід) і певним видом тварин, рослин чи інших явищ природи. Термін тотемізм запозичений у північноамериканського племені «ожібви» і означає «рід його». Основна ознака тотемізму полягає в тому, що *тотем вважається родоначальником даної соціальної групи*, і кожен індивід тотемного класу кровним родичем. Члени групи, тотемом якої був, наприклад, кенгуру, вважав себе кенгуру і всіх кенгуру членами своєї групи. Численні тотемні племена вірять, що після смерті кожна людина звертається у тварину свого тотема і що, отже, кожна тварина - померлий родич.

Тотемні уявлення *обумовлюють певні відносини між людьми*. Вони ділять всіх людей на «своїх» і «чужих». З тотемізмом пов'язані *певні обмеження в діяльності і спілкуванні*: що можна робити, а чого - не можна, з ким можна спілкуватися, а з ким - не можна. Наприклад, чоловіки і жінки однією тотемної групи не можуть один з одним вступати в шлюб. Вони є один для одного табу.

З тотемними віруваннями і обрядами в первісному суспільстві тісно взаємодіє, можна сказати, навіть є їх певною стороною, система специфічних заборон - **табу**. З вірувань, пов'язаних з табу, витікає також поділ усіх об'єктів на чисті і нечисті. Чисті - значить неушкоджені, з ними можна мати справу. Нечисті - несуть у собі щось згубний. Так, наприклад, у євреїв і народів, які проповідують іслам, м'ясо свині вважається нечистим і тому неістівним. Зрозумілого пояснення цьому ніхто дати не може, а посилення на те, що це брудна тварина, виглядають непереконаливо, оскільки свиня – це дуже розбірлива в харчуванні тварина.

Поряд з тотемізмом і табу значне місце в життєдіяльності первісної людини займала **магія** (грец. Magica - чаклунство,

чародійство) - сукупність уявлень і обрядів, в основі яких лежить віра в таємничі сили, з допомогою яких шляхом певних символічних дій можливо здійснити вплив на людей, предмети, хід подій в потрібному для людини напрямку.

На магію вперше звернув особливу увагу англійський антрополог і етнограф *Д. Фрезер* (1854-1941). Він вважав, що магія не є релігією, а являє собою елементарний спосіб мислення людини, своєрідну форму «примітивної науки», властивої людині на самому ранньому етапі розвитку.

Магія, як і будь-яка релігія, *передбачає символічний образ дій*. Під час магічного обряду людина робить певні дії, які не прямо, а опосередковано спрямовані на досягнення певного результату. Ефективність цих дій пов'язана не з матеріальними маніпуляціями, впливами, а тими прихованими смислами, які стоять за ними. Магічні уявлення і дії виникають тоді, коли людина не впевнена у своїх силах, коли вона стикається з проблемами, вирішення яких залежить не стільки від неї самої, скільки від безлічі зовнішніх факторів. Саме ця залежність і примушує людину покладатися на допомогу таємничих сил і робити символічні дії.

Відомі різні **види первісної магії**: *промислова, землеробська, військова, лікувальна, любовна, шкідлива* та ін. Вони полягають у заклинанні мисливських пасток, у чаклунських процедурах на полі, у чаклуванні над зброєю, над хворим, у різного роду замовляннях і т. ін. Але в кожному випадку магія була і є або фетишистською, або тотемістичною, або анімістичною.

Під час досліджень магічного мислення тубільців Полінезії англійський етнограф і релігієзнавець Дж. Фрезер помітив цікаву закономірність: тубільці використовують магію в землеробстві, у процесі садіння бульбових рослин, врожайність яких нестабільна, але магія не застосовується ними при насадженні плодкових дерев, що дають стійкий, стабільний врожай. У рибальстві магічні прийоми практикуються під час промислу акул та інших великих і небезпечних риб і морських тварин, але при ловленні дрібної риби магія вважається зайвою. Будування човнів завжди супроводжується магічними обрядами, а під час зведення будинків магія не застосовується. Це дало можливість Фрезеру зробити висновок, що магічні уявлення виникають тоді, коли людина не впевнена у своїх силах, коли вона зіштовхується з проблемами, вирішення яких залежить не стільки від неї самої, скільки від безлічі привідних чинників. Саме це і змушує її покладатися на допомогу таємничих сил і застосовувати магічні дії.

За Фрезером, магічне мислення ґрунтується на двох принципах. Перший з них свідчить: подібне породжує подібне, або наслідок схожий на свою причину. Суть другого принципу: речі, що хоча б раз взаємодіяли

одна з одною, продовжують взаємодіяти й на відстані, після припинення прямого контакту. Перший принцип названо **законом подібності**, а другий – **законом контакту**. Виходячи з першого принципу, а саме із закону подібності, маг робить висновок, що він може викликати будь-яку бажану подію шляхом простого наслідування їй, наприклад, імітуючи грим і блискавку, може викликати дощ. На підставі другого принципу, все, що маг вчиняє над предметом, має, на його думку, справити вплив і на особу, яка хоча б один раз була у контакті з цим предметом, наприклад, маніпулюючи з волоссям людини, маг гадає, що здатний вплинути на її свідомість і вчинки.

За типами впливу на об'єкт виокремлюють:

- **імітативну магію**, коли впливу зазнає копія об'єкта. Цей тип магії ґрунтується на зв'язку ідей (речей) за подібністю. Його помилковість полягає у тому, що подібність ідей (речей) сприймається як їхня ідентичність;

- **контактну магію**, що базується на законі контакту, тобто безпосередньому перенесенні магічної сили на об'єкт або його частину шляхом прямого контакту з ним (наприклад, клаптиком одягу чи пасмом волосся). При цьому характер впливу може бути різним - дотик руки, носіння амулетів, вживання зілля і т. ін. Контактна магія, на відміну від імітативної, припускається іншої помилки: вона виходить з того, що речі, які хоч раз торкалися одна одної, перебувають у контакті постійно. Теорія і практика доводять, що ця думка не відповідає дійсності.

Обидва розглянуті типи магії часто збігаються, тому їх позначають єдиним терміном «симпатична магія», оскільки кожен із них допускає, що завдяки «таємній симпатії» об'єкти впливають один на одного на відстані і імпульс їхнього впливу передається від одного об'єкта до іншого за допомогою невидимого зв'язку. Синонімом «симпатичної» магії є поняття «магія безпосередньої дії» (агресивна магія). Вся система «симпатичної магії» складається як з позитивних, так і з негативних приписів, або заборон. Вона вказує не лише на те, як слід чинити, а й на те, чого робити не можна. Сукупність позитивних приписів утворює **чаклунство**, негативних - **табу**.

Багато в чому схожа на «симпатичну» магію так звана **профілактична магія**. У ній виокремлюють такі підтипи:

- *магію, що відганяє* від людини негативні сили, не допускає їх наближення до неї (для чого, крім носіння оберегів, рекомендується створення шумів, укривання одягом тощо);

- *очищувальну магію*, яка ґрунтується на використанні таких відомих засобів, як окурювання, кровопускання, обмивання та ін.

За призначенням магія поділяється на шість основних видів: шкідлива, лікувальна, виробнича, метеорологічна, військова і любовна. Ця видова класифікація не є повною, оскільки у будь-якому виді магії можна

виокремити безліч підвидів. Так, виробничу магію дуже часто поділяють на мисливську, рибальську, будівельну, гончарну, ковальську, спортивну, навчальну і землеробську.

Найпізнішим проявом виробничої магії вважаються відомі навіть багатьом цивілізованим народам обряди аграрного культу, яким були притаманні **дві примітивні риси**. Першою з них були систематичні *людські жертвопринесення*. Давні люди, очевидно, вважали врожай подякою духів за жертви, тому намагалися зробити свої дари якомога дорожчими. Цілком зрозуміло, що таким було і є людське життя. Друга риса була пов'язана із *суттєвим еротичним елементом*, властивим багатьом обрядам аграрної магії. Пращурам родючість землі і таїнство зародження нового життя здавалися явищами одноплановими, тому імітація або реальні дії сексуального плану, на їхню думку, мали викликати відповідну реакцію землі - її підвищену родючість. Цей приклад є типовим зразком примітивного тлумачення схожих подій.

Проте життя не стояло на місці: змінювався світ, удосконалювався світогляд людей, розвивалися наука і філософія. Сучасна наука доводить, що бажане явище не є наслідком здійснення магічних обрядів, а явище, якого страшаться, не завжди спричиняється порушенням табу. Діють об'єктивні закони розвитку природи і суспільства, і саме вони визначають хід подій. Тому помилковою є думка, що наслідки (бажані й небажані) виникають лише під впливом законів подібності і контакту. Будь-яка подія є єдністю необхідного і випадкового.

Релігієзнавство надає великої уваги вивченню *співвідношення магії і релігії*. Якщо припустити, що епоха магії повсюди передувала епосі релігії, то, природно, підлягають дослідженню причини, що спонукали людство (чи його частину) полишити практику магії і перейти до релігії. Можливо, це відбувалось таким чином: з плином часу первісні люди помітили, що магічні обряди не приносять їм бажаних результатів. Це стало справжнім відкриттям для них. Вони вперше визнали свою нездатність на власний розсуд маніпулювати силами природи, які до того часу вважались цілком підпорядкованими їхній волі.

Релігієзнавство доводить, що так чи приблизно так люди розпочали світоглядний перехід від магії до релігії. Але подібна зміна вірувань не могла відбутися раптово. Вона відбувалася, ймовірно, дуже поступово і набула більш-менш повного завершення за багато століть. Цей процес мав суперечливий характер, тому і погляди на нього неоднозначні.

У магії таємничої силою наділяються конкретні дії людей. Але первісні люди також вірили, що *носіями цієї таємничої сили можуть бути конкретні предмети - фетиші* (від португальського *feitico* – чарівний, чудодійний). Звідси виникає така повсюдно поширена форма первісної релігії як **фетишизм**.

Фетишем може стати будь-який предмет, чомусь який вразив уяву людини: камінь незвичайної форми або кольору, зуб тварини, шматок

дерева і т. д. Не важливо, який це предмет - це може бути і звичайний кругляк. Важливо, що за ним помічено дію якоїсь сили. Наприклад, йшов чоловік, спіткнувся об камінь, впав і щось цінне знайшов. Цю знахідку він пов'язав з дією цього кругляка. Відтепер він, щоб мати успіх, оточує цей кругляк турботою, намагається його не дратувати. Правда, якщо цей кругляк більше ніколи не принесе удачу, він може в кінці кінців розсердитися на нього, покарати або закинути.

Вперше феномен фетишизації докладно описав французький дослідник *Шарль де Брос* (1709–1777) у книзі «*Культ богів фетишистів*». Він вважав, що фетиші - це предмети неживої природи, що привертали увагу людини якимись особливими рисами. Насправді, фетишистські уявлення пов'язувалися не з усіма, а лише з особливими предметами та явищами. Для людини раннього родового суспільства, наприклад, не кожен камінець міг бути фетишем, а лише той, що вражав її уяву особливостями форми чи обставинами, за яких був знайдений. Тому здається неправильною позиція де Броса та деяких інших дослідників, які сприймали фетишизм як віру в надприродні властивості мертвих предметів. Таке тлумачення фетишизму суперечить самій його сутності як уособленню неживої природи.

Фетиші - не просто предмети, а, за уявленням людини, яка їх вшановує, - істоти, наділені власним життям, які, завдяки таємничим, надприродним, надчуттєвим властивостям, здатні певним чином впливати на людину так оточення, тобто цим предметам приписувалися властивості, що їм не були притаманні (здатність зцілювати, охороняти від ворогів, допомагати під час полювання тощо). Якщо після звернення до предмета людині вдавалося досягти успіху у практичній діяльності, вона вважала, що в цьому їй допоміг фетиш, і залишала його собі. Якщо ж людина зазнавала якоїсь невдачі, то фетиш викидала або замінювала на інший.

Поводження первісних людей з фетишами свідчить про те, що вони не завжди ставилися з належною повагою до обраного предмета: за надану допомогу йому дякували, а за безпорадність «карали». Як приклад можна навести цікавий африканський звичай «катування» фетишів, причому не тільки з метою їхнього покарання, а й для спонукання до дії. Звертаючись до фетиша з проханням про сприяння у якійсь справі, африканці забивали у нього залізні цвяхи, бо вірили, що після цього він краще запам'ятає звернені до нього прохання й обов'язково виконає їх.

Вважалося, що фетишам, амулетам і талісманам притаманна особлива прихована сила - так звана мана. Термін «мана» європейські антропологи XIX ст. запозичили в аборигенів Полінезії, які так називали силу, що керує природними процесами. Реальний зміст поняття «мана» не зводиться ні до імперсональної сили, ні до надприродного. Найбільш відповідне значення цього слова - «вища сила». Побутувала думка, що людина володіє маною, якщо стає щасливою, талановитою, демонструє певні екстраординарні досягнення, наприклад, як хлібороб, воїн чи вождь.

Щоб змістовніше зрозуміти процес виникнення фетишистських уявлень, слід взяти до уваги умови їхньої появи. На підставі багатовікового досвіду людина раннього родового суспільства вже сформувала думку про те, що будь-яка її дія певним чином пов'язана з її власними зусиллями, бажаннями, метою. Але, будучи обмеженою в знаннях про навколишній світ і про саму себе, вона ще не могла дати ґрунтовне пояснення ні природі цього зв'язку, ні причинам змін, що відбуваються навколо неї.

Елементи фетишизму збереглися у релігійних поглядах людей і сьогодні. Досить проаналізувати історію релігій, щоб переконатися в тому, що фетишистські уявлення становлять невід'ємну складову будь-якого релігійного світогляду. Навряд чи існує хоч один із них, у якому фетишистські вірування не посідали б помітного місця. Фетишизм є одним із постійних структурних елементів будь-якої релігії. Це - універсальне явище історії релігійних вірувань. Його підтвердженням є дуже поширене в сучасних релігіях поклоніння, наприклад, Каабі (чорному каменю) в ісламі; ступам-реліквіям (від лат. - залишки) з останками померлих ченців у буддизмі; численним «чудотворним» іконам і мощам у християнстві тощо.

Особливо великою розбіжністю думок позначені питання про причини виникнення, процес становлення та форми ранніх чи первісних вірувань. Причиною цього є майже повна відсутність прямих свідчень про ці вірування, недостатнє наукове опрацювання проблеми і, зрештою, різна світоглядна орієнтація дослідників. З'ясування цієї проблеми може допомогти у вирішенні багатьох питань, відповідь на які остаточно не знайдено і в наш час. Однак очевидно, що комплекс ранніх вірувань виражав у свідомості первісних людей уявлення про надприродні сили, котрі дають природі і суспільству закони, а людям - можливість існувати, їжу і захист від ворогів.

Ці уявлення стали основою духовного життя людей аж до самої епохи неоліту (бл. VIII - III тис. до н. е.):

- часу їх переходу від примітивного господарства (збиральництва і полювання) до продуктивного (землеробства і скотарства);
- до виготовлення знарядь праці з каменю за допомогою шліфування і свердління;
- до використання глиняного посуду, до прядіння і ткацтва.

Ранні вірування, хоч і досить віддалено, але вже нагадували релігію, проте в них не було навіть поняття про бога, без якого неможлива жодна релігія. Слід зазначити, що всі пізніші релігії увібрали в себе ці ранні вірування. Відбулося це на тому етапі світоглядного становлення людини, що має назву **антропосоціоморфізм**. Антропоморфізм і соціоморфізм - два аспекти єдиного, цілісного антропосоціоморфістського світогляду, що сформувався на світанку людської цивілізації як релігійне світовідчуття і світорозуміння.

Одним з різновидів фетишизму є **ідолопоклонство**. Ідол - це матеріальний предмет, якому надано форму людини або тварини. Цей предмет наділяється таємничою силою впливу.

Ще одним з поширених вірувань і, пов'язаних з ними символічних дій первісної людини, є **анімізм** (від лат. Anima – душа) - *віра в існування духів і душі*. Анімізм - це не первинна основа релігій, якась «прарелігія», а досить самостійна система вірувань і символічних дій, яка, як і всі інші вірування і дії первісної людини, має тісний зв'язок з ними. Суть анімізму полягає у визнанні самостійної, здатної існувати окремо від людини, тварин, рослин якоїсь сили або істот, здатних з'єднуватися з ними і їх залишати.

Відповідно до теорії Тейлора, анімістичні вірування розвивались двома напрямками.

Перша низка анімістичних уявлень виникла під час розмірковувань стародавньої людини над такими явищами, як сон, видіння, хвороба, смерть, а також переживань стану трансу і галюцинацій. Нездатний правильно пояснити ці складні явища, «первісний філософ» виробив поняття про душу, що міститься в тілі людини і час від часу залишає його. Надалі формувалися більш складні уявлення: про безсмертя душі після смерті тіла, про переселення душ у нові тіла, про загробний світ.

Друга низка анімістичних вірувань виникла через властиві первісним людям прагнення до уособлення й одухотворення об'єктів навколишнього світу. Стародавня людина розглядала всі об'єктивно існуючі явища і предмети як щось подібне до себе, наділяючи їх бажаннями, волею, почуттями, думками. Звідси виникла віра в реально існуючих духів грізних сил природи, рослин і тварин, що у процесі складної еволюції трансформувалася у політеїзм, а потім і в монотеїзм.

Згідно з поняттями про людську душу чи дух у примітивних суспільствах, **душа** є тонкою, нематеріальною субстанцією, за своєю природою чимось подібною до повітря чи тіні. Вона є причиною життя і мислення тієї істоти, яку одухотворяє. Душа незалежно і неподільно володіє волею свого тілесного господаря, здатна залишати тіло і швидко переноситися з місця на місце. Здебільшого душа невловима і невидима, з'являється переважно як подібний до тіла привид, але відокремлений від нього. Вона здатна входити в тіла інших людей, тварин і навіть речей, опановувати їх і впливати на них.

Найбільш характерною рисою уявлень про душу є її пасивність. Душа людини уявляється як слабка і безпомічна істота, яка легко піддається нападам з боку чаклуна або злого духа. Цей пасивний характер найкраще свідчить про походження самої ідеї душі. Душа - невидиме, уразливе місце людини, об'єкт злої магії, здобич для злих духів.

Хоч це тлумачення душі не може мати загального визнання, однак воно досить широке, а тому його можна вважати за норму її розуміння, що має більш-менш суттєві відмінності в окремих народів.

Отже, на думку багатьох дослідників, термін «анімізм» не може належати жодній ранній чи пізній формі або ступеню розвитку релігії, оскільки навіть поверхове знайомство з історією релігій свідчить, що анімістичні уявлення, тобто віра в душу й духів, присутні в усіх без винятку релігіях, починаючи від найпримітивніших і аж до найбільш розвинених світових релігій. Отже, виходить, що анімізм не є певною формою релігії. Навпаки, це невід'ємна складова всіх релігій, особливо найбільш зрілих і розвинених.

Найбільш ранньою формою анімізму є **віра в духів**. Світ первісної людини населений цими духами. Для первісної людини духи не представляли собою чогось надприродного, вони належали до такого ж природному порядку, як і інші речі і явища природи. *Їх єдина відмітна ознака* - здатність бути невлотимими, приймати вигляд будь-якого предмета, дерева, каменю і т. д. Світ духів - це невидимий світ.

До етапу антропоморфізму слід віднести також **шаманство** (від евенк. - несамовитий) - віру в могутні надприродні можливості шаманів - стародавніх професійних служителів культу. Метою їхніх обрядів є лікування людей і тварин, а також усунення негараздів суспільного життя та несприятливих явищ природи.

Найбільш суттєва особливість шаманства полягає у використанні методів екстатичного спілкування з надприродними силами та підготовка осіб, які нібито мають здатність до такого спілкування. Звичайний ритуал впливу шамана - так зване *камлання* (несамовитий танець зі співом, ударами в бубон, брязкотом металевих підвісок тощо). Воно розглядається як спосіб спілкування з духами, що реалізується двома шляхами: за допомогою їхнього проникнення у шамана або в його бубон, чи, навпаки, через «подорожування» душі шамана до царства духів. Насправді, зміст камлання полягає у самогіпнотизуванні та гіпнотизуванні спостерігачів, завдяки чому шаман не тільки примушує їх повірити в його надприродні можливості, а й, у більшості випадків, вірить у них сам, переживаючи під час камлання певні галюцинації.

На думку багатьох Спостерігачів, *шаманське камлання* нагадує істеричний напад. Зазвичай шамани схильні до істерії. Їх нервово-істеричний характер значною мірою є результатом професії, яку вони обрали для себе. Шаман спеціально і свідомо культивує в собі подібні властивості впродовж усього свого життя.

Шаман має дещо спільне зі знахарем. Перш за все вони обидва виділяються у своїй громаді як «фахівці» з лікування хворих. На відміну від шамана, *знахар* має певні примітивні знання з народної медицини. Шаман такими знаннями не володіє. Йому приписується здатність лікувати людей завдяки «вмінню» спілкуватися з духами. Однак він штучно наділяється таким умінням, оскільки, завдяки своїм психологічним властивостям, посідає особливе становище у громаді.

Отже, **шаманство** – одна з культових форм первісних релігій, пов'язана з діяльністю шамана, а також віра в можливість шаманів через спілкування зі світом духів передрікати майбутнє, дізнаватися про події у віддалених місцях, лікувати, викликати дощі тощо. Воно виникло у період розкладу первіснообщинного ладу та існує досі. Такий тривалий термін існування шаманства пояснюється тим, що воно задовольняє певні суспільні потреби, хоч реалізує їх помилковим, перекрученим способом. Ці потреби пов'язані насамперед з лікуванням людей, меншою мірою - з обслуговуванням мисливського промислу та інших видів господарської діяльності. Однією з основних причин зародження шаманства була повна залежність стародавнього мисливця і хлібороба від стихійних явищ природи. Шаманство дотепер поширене серед деяких племен Африки, Океанії, народів Північної та Середньої Азії, Америки.

Тотемізм, табу, магія, фетишизм, анімізм характеризують вірування і обряди первісної людини. Але це не означає, що вони існували тільки в первісному суспільстві. У цьому суспільстві вони тільки виникли і були панівними формами релігійного боку життєдіяльності первісної людини. Але існували вони завжди, на протязі всієї історії людської культури.

Різні форми їх проявів ми можемо чітко знайти у всіх наступних релігійних системах, в тому числі і в сучасних релігіях. Вони також існують у вигляді забобонів та інших пережитків минулого у свідомості людей. Харчові заборони, християнське причастя - віддалений відгомін табу і тотемізму. Віра в амулети, талісмани, в інші священні реліквії живе в свідомості сучасної людини. Магічні символічні дії - складова частина всієї сучасної обрядовості. Віра в заговори, псування, ворожіння - ніколи не зникла зі свідомості і практики людей.

Отже, питання про первісні вірування в історії релігії є важливим і досить складним. Передусім це стосується періоду виникнення найдавніших релігійних уявлень. З цією проблемою пов'язана також низка питань щодо інтелектуальних, емоційно-чуттєвих та вольових здібностей людини, з якими, у свою чергу, тісно переплітається проблема формування уявлень про надприродне та віри в нього.

2 НАЦІОНАЛЬНІ РЕЛІГІЇ

- 2.1 Релігії Стародавнього Єгипту.
- 2.2 Індуїзм - провідна релігія Стародавньої Індії.
- 2.3 Конфуціанство.
- 2.4 Релігії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.
- 2.5 Іудаїзм - релігія єврейського народу.
- 2.6 Релігія давніх слов'ян.

2.1 Релігії Стародавнього Єгипту

Поступово, зі зміною характеру виробництва, переходом від збирання до землеробства, вдосконаленням знарядь праці, мисливського та рибальського промислу починає з'являтися майно, яке необхідно було зберігати і розподіляти. Поряд з общинної, виникає і приватна власність, поступово відбувається соціальна диференціація в родоплемінних общинах, формуються соціальні протиріччя і все це призводить до формування інституту держави. Залежність індивіда від стихійних сил природи, звичаїв і традицій своєї громади доповнюється формами державно-правового примусу.

Одні з перших державних утворень виникли у долині річки Ніл в II тисячолітті до нової ери, - Стародавній Єгипет.

Країна Єгипет розташована в північній частині африканського континенту в нижній частині Нілу, від Асуанського водоводу до Середземного моря. Ніл тече в межах Єгипту понад 1200 км без жодної притоки. Нільську долину з обох боків обмежують Лівійські та Аравійські гори, за якими йде безмежна пустеля. Регулярні розливи Нілу роблять ґрунт цього гігантського оазису дуже родючим. Єгипетський народ почав формуватися десь в V-IV тисячоліттях до н.е., коли внаслідок зміни клімату планети савани Північної Африки перетворилися на пустелю, а племена, що їх населяли, мусили спуститися в раніше заболочену, а тепер уже висохлу заплаву Нілу. Тоді й виникло в Єгипті найстародавніше зрошуване землеробство.

Політичний і духовний розвиток Єгипту був певною мірою зумовлений також і його геополітичним становищем. Море, гори і пустелі гарантували йому повну безпеку від сусідів. Племінні стосунки, війни і завоювання, що проходили в долині Нілу, мали внутрішній характер і поступово вели до територіального розширення. Культура розвивалася в основному в умовах мирних століть. Але ця сприятлива умова породжувала певну ізоляцію; обмежувався зовнішній культурний вплив, який став відчуватися лише значно пізніше. Саме тому історія релігії

Стародавнього Єгипту може бути благодатним матеріалом спонтанних законів релігійного розвитку.

Утворення держави в Єгипті відбулось в архаїчний період, десь за 4–3 тис. років до н. е., майже одночасно з утворенням держави в Дворіччі і значно раніше, ніж в Індії і Китаї, Греції і Римі.

Економічний розвиток у III тис. до н. е. знаменувався зростанням продуктивності праці, що вело до формування нового суспільного ладу. Поряд з недорозвиненим рабством існувала сільська община з дрібних приватних господарів. Земля була власністю держави. Існували й такі залишки архаїчних суспільних відносин общин по-патріархального ладу, як колективне рабовласництво. Це, природно, позначилось на політичній організації суспільства. Спочатку на основі племінних об'єднань утворюються невеликі держави – номи. Поступове об'єднання помів у IV ст. до н. е. привело до утворення двох царств: Нижнього Єгипту і Верхнього Єгипту. Десь у 3000 р. до н. е. цар Манес об'єднав усю країну. Створюється велика, добре організована держава, починається династична епоха, коли влада належала фараонам. Історія Єгипту налічує 30 династій фараонів. Ця епоха закінчилась у 341 р. до н. е. завоюванням Єгипту персами.

Увесь цей грандіозний період складалася й розвивалась величезна цивілізація, основою якої була релігія. Ця давньоєгипетська цивілізація і давньоєгипетська релігія були потім значною мірою успадковані всім людством.

Відомий дослідник стародавнього світу Х. А. Кінк, досліджуючи життя Стародавнього Єгипту, зробив цілком слушний висновок, що їхня духовна культура не була така первісна, як це можна було б чекати. У неї були свої попередники, в тому числі і в релігії.

Давньоєгипетська релігія характерна *стійкою спадковістю* релігійних уявлень. Анімістичні уявлення, міфологія, фетишизм і магія весь час удосконалювали і нагромаджували свій багаж.

Анімістичні уявлення, тобто уявлення про вищі надприродні істоти, становлять серцевину релігії стародавніх єгиптян. Як уже згадувалось, у пантеоні давньоєгипетських богів відбувалися зміни старшинства відповідно до політичних змін у суспільстві при збереженні найширшого політеїзму. Навколо численних богів створювалася давньоєгипетська міфологія, формувався давньоєгипетський культ з розвиненою магією і фетишизмом.

У стародавніх єгиптян були досить складні анімістичні уявлення. На їх думку, весь світ населений благодійними і руйнівними істотами, вони існують у землі, воді, повітрі, рослинах і тваринах. Звідси - безліч об'єктів релігійного поклоніння.

Уже було сказано, що політеїстичний пантеон давньоєгипетської релігії очолювали окремі верховні боги. Вони мали по кілька імен, які

вживалися в різних обставинах незалежно одне від одного. Траплялося навіть, що окремі боги мали зранку одне ім'я, а ввечері зовсім інше.

Релігія древніх єгиптян носила *політеїстичний характер*. Єгиптяни поклонялися численним божествам. Згадується тисяча богів і богинь, ще сильно вплив тотемізму. Всі божества найбільш древнього періоду подаються звіроподібними - у вигляді сокола, бика, корови, барана і т. д. Поступово в релігії відбувається ліквідація слідів тотемізму і це відбивається на образі богів. Вони набувають вигляд напівзвірів, напівлюдей. Наприклад, Бог Ра зображувався людиною з головою сокола. Бог Хнум - людиною з головою барана. Боги ділилися на місцеві божества, шановані в кожному окремому регіоні - номі і богів - загальноєгипетських, шанованих у всій країні.

На основі цієї діяльності формувалася пантеон єгипетських богів, в якому встановлювалася їх ієрархія. Найбільш шанованими верховними божествами були *бог сонця Ра*, мандрівний в небесній турі за денним небосхилу, *бог-творець Птах*, створив світ богів і людей своїм божественним словом. Популярними божествами були *Осіріс*, котрий уособлював вмираючу і воскресає природу, владика загробного світу і його сестра і дружина *Ізіда* - богиня-матір, покровителька подружньої любові і материнства.

Особливу роль в Стародавньому Єгипті відігравало **обожнювання фараона**, він вважався втіленням божества в людській подобі, боголюдиною. Його народження було результатом священного шлюбу бога-батька і земної матері. Ім'я фараона було священне. Ніхто не міг його вимовляти (табу), щоб не завдати царю шкоду. Всі розпорядження фараона набували характеру божественного веління.

Єгиптяни уявляли своїх богів могутніми і грізними. Боги створили людей з однією метою, щоб змусити їх служити собі. Якщо люди про це забували, то їх чекала сувора кара. Від заступництва богів, їх розташування або неприхильності залежали долі людей. Тому люди, щоб забезпечити собі благовоління богів, мали ревно служити їм, піклуватися про них. З цією метою в Стародавньому Єгипті сформувалася *розвинена культова система*: будувалися храми, створювалися статуї богів, містилося величезна кількість жертвних тварин.

Служіння богам здійснювали **жреці**, які поступово виділились в особливу касту. Вони володіли великою силою і впливом в країні перш за все тому, що робили всі необхідні для життєдіяльності держави і окремих його членів обряди. Вважалося, що без цих обрядів земля не принесе плодів, війська не здобуде перемоги, жоден померлий не потрапить в потойбічне царство. Крім того жреці виконували ряд важливих державних функцій по веденню господарства, вели астрономічні спостереження, писали закони і т. д.

В єгипетській релігії велике місце займав **заупокійний культ**. Згідно з віруваннями давніх єгиптян, кожна людина являє собою синтез трьох основних субстанцій: його фізичного тіла, його духовного двійника і його душі. Тільки спільне існування цих трьох субстанцій може дарувати безсмертя, тобто посмертне існування. Тому єгиптяни надавали велике значення *посмертному збереженню тіла*. Звідси найважливіше значення придбав звичай муміфікації померлих і поховання мумій у гробниці. Посмертне існування сприймалося як продовження звичайному житті на землі: вельможа залишався вельможею, раб - рабом і т. д. Від того, як проведено і обставлено поховання, залежала і життя на тому світі. Тому ритуал поховання знатних осіб і вельмож був дуже дорогим.

Особливе місце в культовій системі древніх єгиптян грав **фараон**. Під час життя йому віддавалися всі божественні почесті, споруджувалися грандіозні гробниці - піраміди, на будівництво яких зганяли десятки і сотні тисяч рабів і витрачалися величезні матеріальні і грошові кошти.

Виправдання соціальної нерівності в стародавній релігії єгиптян підсилювалось ідеєю потойбічної відплати. У XXI-XVIII ст. до н. е. Виникає ідея суду над душами померлих і є зв'язку з цим - індивідуальної морально-релігійної відповідальності людини за свої вчинки, поведінку, за все життя. Вважалося, що душі померлих судитиме бог Осіріс, він здійснить психостасію - зважування серця покійного у чаші на спеціальних терезах. Якщо гріхів буде дуже багато і серце, обтяжене гріхами, переважить символи істини і добра, що лежать в іншій чаші, то такі душі будуть поглинуті чудовиськом Амаат. Душі ж праведників зберігали право на існування в загробному світі, в раю.

У такій трактовці ідея потойбічної відплати набирала вагоме етичне значення. Незважаючи на наявність різних підходів і критеріїв у розумінні добра і зла, великої ваги набирали загальнолюдські моральні встановлення. Релігія, таким чином, ставала чинником моралі, сприяла зміцненню моральності. Це був значний внесок у розвиток стародавньої цивілізації.

У стародавніх єгиптян особлива увага приділялася похованню обожнюваного фараона. Адже і в потойбічному світі він залишався фараоном і тому при похованні мав бути забезпечений всім необхідним для царського потойбічного життя.

Поховання фараонів здійснювалось у грандіозних спорудах - пірамідах. *Перша піраміда* була споруджена першим фараоном III династії *Джосером*. Збудував її математик, архітектор і медик Імхотеп. Вона має 6.0 м заввишки. При розкопках біля піраміди виявилось ціле місто мертвих - гробниці царської родини і наближених фараона, а також спеціальний храм для поховальних церемоній.

Найбільша із давньоєгипетських пірамід - піраміда фараона Хеопса (Хуфу). Збудована зодчим Хеміуном на початку XXVII ст. до н. е. Вона має висоту 146,6 м, кожна із сторін при основі - 233 м. До кінця XIX ст. це

була найвища споруда на нашій планеті. Підраховано, що вона складена з 2,3 млн брил вапняку, кожна вагою понад 2 т, а були й по 18 т. І все це робилося вручну, залізних знарядь тоді ще не було. Для муміфікації трупа його бальзамували. Після розміщення трупа в камері піраміди всі ходи замурували. І тим не менше всі піраміди були пограбовані.

Жрецтво гуртувалось у храмах, які були місцем культових церемоній і сховищем культових цінностей. Жерці мали монополне право на відправлення культу і тлумачення волі богів. їм належало також проведення поховальних церемоній, вони здійснювали муміфікацію трупів і вели нагляд за поховальними спорудами. Усе це надавало їм особливого становища в суспільстві і робило фактичними власниками колосального храмового майна. Жерці брали участь у керівництві державою, становили почет фараона, перебирали на себе тлумачення всього на світі. Це була велика суспільна сила.

Жрецтво чимало зробило для розвитку і розквіту давньоєгипетської цивілізації. Вони будували величні храмові) культові споруди, під їх впливом складалася давньоєгипетська література і мистецтво. Безумовно, живопис, скульптура, архітектура значною мірою мали культове призначення, тому застійний і консервативний характер давньоєгипетської релігії накладав свій глибокий негативний; відбиток на їх розвиток. Але все ж вони існували і розвивалися.

Єгиптяни вважали, що основою взаємовідносин людей з богами є **жертвопринесення**. Принесення богам жертв було головним привілеєм і обов'язком фараонів. Жерці приносять ці жертви не самі по собі, а лише як представники фараонів. Таким чином в релігійно-культовій системі Стародавнього Єгипту фараонам належала центральна роль.

Давньоєгипетська релігія багато чого дала людству, була значним внеском у розвиток людської цивілізації. Безумовно, вона відіграла певну роль і в суспільному розвитку єгипетського народу, сприяла зміцненню державного ладу, становленню національної свідомості єгиптян. Виконала вона і свою соціальну функцію: сприяла захисту інтересів панівних класів суспільства, зміцненню їх влади над народом. Вже в історії давньоєгипетської релігії виявилися всі риси релігії як особливого соціального феномену.

Єгипет увійшов в епоху феодального розвитку вже втративши свою стародавню релігію, але її духовні досягнення збереглися в національному менталітеті єгиптян.

2.2 Індуїзм - провідна релігія Стародавньої Індії

До середини III тисячоліття до н. е. в долині річки Інду склалася Індська цивілізація, на базі якої сформувалася оригінальна релігійно-

культура система - індуїзм. **Індуїзм**, по суті, не є єдиною релігією. Дослідники виявляють кілька історичних форм індуїзму. Основи індуїзму закладені у *ведичній релігії*. **Веди** - це зібрання гімнів, молитовних заклинань і обрядів. Основу Вед становить Рігведа - збірник гімнів, що включає в себе близько 10 тисяч віршів.

Індуїзм, як і інші ранні національні релігії, політеїстичний. Спочатку - це безліч богів, стійкої ієрархії, між якими ще не встановлено. Найбільш часто в Рігведі згадується про подвиги бога бурі *Індри*, також бог Сонця - *Сурая*, бог вогню - *Агни* та ін. Вважалося, що боги живуть на небесах і одне з їхніх назв - **деви** асоціюється зі словами, що позначали небо, денне світло. Окремі риси описів богів свідчать, що індуїзм значною мірою відійшов від тотемістичних вірувань і уявляв своїх богів в антропоморфному (людиноподібному) вигляді. Але конкретного опису цього вигляду немає.

Поряд з девами в Ведах згадується й інша група богів - **асури**. До числа асурів відносяться *Варуна* (в деяких текстах він виступає як верховний бог), *Мітра* - сонячний бог і захисник людей.

Надалі деви стали у індуїстів називатися добрими духами, а асури - злими. Зі злими духами ведуть боротьбу Індра і інші добрі боги.

У першому тисячолітті до н. е. настає другий - **брахманський період** в індуїзмі. Основним віроповчальним джерелом цього періоду є збірник гімнів – *Упанішади*. З цього часу індуїзм оформлюється в два основних напрямки: *вішнуїзм* і *шіваїзм*. Брахманізм виробляє певну систему взаємовідносини богів. Найважливішими з численних богів оголошується трійця - **Тримурти** – **Брахма, Шива і Вішну**, які поділили між собою, хоча і не зовсім чітко, основні функції верховного божества - творчу, руйнівну і охоронну.

У *шіваїзмі* найбільш шанованим божеством став Шива. У культі Шиви на перший план вийшов творчий момент - культ життєвої сили і чоловічого начала. На лобі Шиви - третє око - очей гнівного руйнівника. У цьому своєму вигляді Шива вселяє жах.

У другому напрямку індуїзму - *вішнуїзмі* образ бога Вішну постає перш за все як зберігача світового порядку. Виконуючи цю функцію, бог Вішну є в світ в різних земних втіленнях. Третій член трійці вищих божеств індуїзму Брахма розглядається як першопричина світу і творець людства з різних частин якого відбулися різні касты.

Основу віровчення індуїзму складає ідея, що світ представляє собою не випадкове, хаотичне поєднання речей і явищ, а *універсальний космічний порядок*. Він панує над усіма, і йому підкоряються боги. Цей порядок споконвічний і вічний.

Важливе місце у віровченні індуїзму займає вчення про переселення душ (**сансара**). Сенс існування людини полягає в тому, щоб зрозуміти, що множинність світу - це обман, бо є одне життя, одна сутність, одна мета - світова душа - бог.

Сукупність засобів, за допомогою яких можна досягнути духовну основу світу і злитися з нею, називається **йога**. Індуїзм розробив *складну систему вправ і медитацій*, які дозволяють людині опанувати своїми фізіологічними і психологічними потенціями, досягти високого рівня духовності.

Кругообіг перероджень, повторних народжень і смертей, вважають індуїсти, триває до тих пір, поки індивід не звільниться від всіх пристрастей, від усіх бажань. Цей кругообіг підпорядковується загальному закону - кармі. **Карма** - це один з ключових принципів віровчення індуїзму.

У **широкому сенсі Карма** - це загальна сума скоєних всяким живою істотою вчинків та їх наслідків, які визначають характер його нового народження, тобто подальшого існування.

У **вужькому сенсі Карма** - це вплив досконалої дії на характер теперішнього і наступного існування. Кожній групі людей, кожному індивіду запропонована своя норма поведінки, своя карма, яка відповідає конкретному цим шляхом і проходження якої уможлиблює перехід до більш високого етапу.

На ранньому етапі індуїзму, в ведичний період, основу культових дій становили **жертвопринесення**. Звичайне жертвоприношення полягало в тому, що богів запрошували сісти на підстилку зі священної трави біля багаття і пригощали їжею і питвом як почесних гостей.

У ведичний період індуїзму постійних місць - храмів для проведення культових дій ще не було. Для особливо значущих ритуальних дій споруджувалися спеціальні будови - *вівтарі*.

Головним мотивом віровчення, як і в брахманізмі, в індуїзмі залишається **концепція переселення, перевтілення людської душі**. Вона ускладнюється міркуваннями про те, що індивідуальна людська душа Атман (це людське «Я») весь час хоче з'єднатися з духовним Абсолютом – Брахмою (світовою душею). Це верховне божество, Брахма, Абсолют, є водночас і безсмертним духом і знаходиться в душі людини, остання - це часточка Абсолюту. Тобто бог живе і поза людиною, і в самій людині. Смісл життя людини - в досягненні цього Абсолюта, в злитті індивідуальної душі з ним. В Бхагаватхі вказується на три шляхи цього з'єднання: шлях добрих справ, шлях любові (бхакті) і шлях знання. На цих шляхах кожна людина мусить суворо додержувати правил життя своєї касты. Вона має в усьому покладатися на Бога, виконуючи ці правила, і Бог приведе її до себе. В індуїзмі подальший розвиток одержало вчення про перевтілення (переселення) душ, яке зародилося ще в брахманізмі. Це перевтілення душі в тіло новонародженого відбувається після смерті. Кінцевою метою перевтілення є його повне припинення - мокша, злиття душі людини Атмана з Абсолютом.

Належність людини до тієї чи іншої касты пояснювалося поведінкою людини, в тілі якої, в попередньому перевтіленні, вона перебувала, наскільки вона додержувалася закону (дхарми) тієї касты, до якої належала. Після смерті людини діє карма і визначається перевтілення чи в краще - в тіло людини вищої касты, чи в гірше - в тіло людини нижчої касты або в тіло тварини чи навіть у якусь річ. Оскільки звинувачення будь-кого в порушенні дхарми в минулому житті довести неможливо, вони все-таки сприймаються як такі, що були, і віруючому не залишається нічого іншого, як ретельно дотримуватися норм поведінки, які встановлюються для нього його кастовим станом, щоб сподіватися на краще втілення його душі в майбутньому.

Поява нових професій, утворення нових каст шляхом включення до них цілих племен, зміна умов життя із суспільного на міське, міграції та ряд інших причин привели до виникнення великої кількості нових каст. У сучасній Індії їх налічується понад 2 тисячі. Непорушними залишились привілеї двох найвищих каст - брахманів і кштаріїв, у інших з'явилися специфічні права і обов'язки. Гострота кастової проблеми ускладнює життя індійського суспільства. Особливо це стосується каст так званих недоторканих найнижчих шарів суспільства. Раніше індуїзм дбав лише про утримання їх під владою традицій і звичаїв, релігійно забезпечував збереження їх низького стану. Це, між іншим, створювало умови для успішного навернення їх в інші релігії. Тепер прогресивні кола індійського суспільства намагаються змінити релігійно-правовий статус нижчих каст. Звідси - нові релігійно-догматичні установки в цій галузі, хоч становище в цій справі в цілому істотно не змінилося. Вченням перевтілення душі індуїзм і тепер намагається вирішити кастову проблему. Індуїзм відновлювався поновленням авторитету давніх богів.

У Ведах розроблені вимоги до *мирського життя* індуса від народження і до смерті. На будь-який випадок життя є свій обряд, і він має бути виконаний точно. Саме ці обряди, церемонії та ритуали роблять людину індусом. Саме вони об'єднали всі народи Індії, які перебувають під впливом індуїзму, в одну індійську цивілізацію.

Індуїстські положення про виявлення в кожному божестві сутності вищого божества давали можливість без ускладнень вирішити проблему ставлення до культів численних місцевих богів.

Усі місцеві релігії Індії утворились на основі найстародавніших племінних релігій. При поширенні ведичної релігії, а потім брахманізму вони не були знищені і не зникли самі по собі, а природно включилися в культу, що набрали над ними зверхності. Навіть буддизм не зміг їх уникнути, тим більше їх асимілював індуїзм. Ось тому в індуїзмі і виникла множинність культів, яка навіть іноді буває приводом відомих нам тверджень, що індуїзм сам по собі – просто комплекс різних релігій.

У кожній місцевій общині індуїстів існує своя система анімістичних уявлень: духи живуть всюди навколо селища людей, вони активно втручаються в життя своїх живих родичів, є духи-покровителі, є - лиховісні. Здебільшого вони жіночого роду; чоловічі божества - це їхні супутники. Багато з них мають власні імена і розрізняються за родом діяльності: наприклад, богиня холери, богиня віспи, богиня гончарів, богиня ковалів тощо.

Вигляд цих богів здебільшого умовний. Це каміння, горби, озера, але є й кам'яні чи глиняні ідоли. Храми такі самі примітивні, як і боги, дуже часто це проста хижа. Культ теж простий: прості жертви, прості молитви. Часто до богів звертаються тільки в разі потреби. Урочистими бувають богослужіння, коли в жертву приносять тварину; тоді м'ясо з'їдають учасники жертви.

У місцевих храмах звичайно відбуваються родинні обряди, пов'язані з народженням, укладенням шлюбу і похованням. У них звичайно бере участь велика кількість людей, щедро оплачуються різні магічні церемонії і жерці.

Індуїзм - політеїстичний. І ця його риса особливо яскраво виражається в індуїстському культі. Майже кожен індуїстський храм має пріоритетне божество, свою систему церемоній і богослужінь, присвячених саме цьому божеству. І це зовсім не виключає поклоніння в цьому ж храмі іншим богам. Немає гори, скелі, річки, печери, незвичного дерева, які не мали б свого власного місцевого духа, немає найменшого села, яке не мало б свого особливого покровителя грамадевати, який навіть походячи з великого пантеону, має для місцевих віруючих особливі якості, невідомі іншим віруючим, - зауважує відомий знавець релігії Індії А. Варт.

Завершуючи обрядову характеристику індуїзму, звернемо увагу на *обрядові норми*, які викликають негативні явища в суспільстві.

Йдеться, по-перше, про ранні шлюби, коли дівчинка стає жінкою у 8–9 років, а звідси - фізіологічно небезпечне раннє материнство. По-друге, індуїзм забороняє повторний обряд шлюбу вдовам, що прирікало на довічну безшлюбність чимало жінок.

Для поклоніння індуїстським богам вищого рангу споруджено **великі храми** з величною архітектурою, деякі з них є витвором мистецтва. Обов'язковим атрибутом храмів є скульптури Вішни, Шиви, Калі, Крішни, вони пишно обставлені й обслуговуються відповідною кількістю жерців та інших служителів.

Існує два загальноіндуїстські *щорічні свята: веснхолі й осенідівалі*. Всі інші свята встановлені на честь окремих богів, у кожній місцевості своє. Свята індуїстів складаються з урочистих церемоній і жертвоприношень. Діють ці храми і в буденні дні. Жерці, що чергують у них, задовольняють релігійні потреби як прихожан, так і прочан, а

останніх завжди чимало. Прочанство становить для віруючих цілу подію в житті, оскільки це пов'язане з тривалою мандрівкою і щедрим пожертвуванням.

Під терміном «індуїзм» раніше розуміли все нехристиянське і немусульманське в Індії. Потім цей термін уточнили: індуїзм стали розглядати як релігійний комплекс, а також певну соціальну структуру і духовну культуру, що виростає на цьому комплексі. Самі прихильники цієї релігії називають її «хінцу-дхарма», розуміючи під дхармою не просто релігію, а закон, обов'язок у найширшому розумінні цього слова. Користуючись сучасною термінологією, можна сказати, що із такого аспекту індуїзм – це певний спосіб життя. Ми будемо користуватися терміном «індуїзм» для означення специфічної національної релігії з глибокою національною традицією, яка поширена в Індії. Прибічники індуїзму називаються індусами, цей термін слід відрізняти від терміна «індієць», який означає певну національність. Проте фактично майже кожний індієць є індусом.

2.3 Конфуціанство

Конфуціанство - філософське вчення мислителя Стародавнього Китаю Конфуція (Кун-цзи) і його послідовників, що на межі нової ери було перетворене на релігію. За свідченням істориків, Конфуцій народився 22 вересня 551 р. до н. е. (помер у квітні 479 р. до н. е.) у сім'ї представника старовинного китайського аристократичного роду. У трирічному віці він залишився без батька (на час народження майбутнього філософа його батькові було 70 років), а в 17 років - без матері. У 30 років Конфуцій почав мандрувати по країні та проповідувати своє вчення.

Він мав 3000 учнів, 72 з яких були особливо наближеними до нього, а 12 супроводжували постійно. У 479 р. до н. е. він припинив свої заняття і обрав місце для своєї могили на березі невеличкої річки, під кипарисами. На п'єдесталі пам'ятника мудрецеві, у головній будівлі храму і пантеону Конфуція (площею 20 га), є напис: «Найсвятіший, обдарований генієм передбачення мудрець Конфуцій - місце утихомиріння його духу».

Як і давньогрецькі філософи Піфагор і Сократ, Конфуцій навчав усно і нічого не записував, тому з його філософських праць не залишилось жодного рядка. Збереглися тільки записи його учнів: «Шизцин» («Книга пісень») - 305 народних і ритуальних пісень і од; «Луньюй» («Бесіди і висловлювання») - збірник, що на його створення пішло близько 80 років, з'явився приблизно у 400 р. до н. е.

Конфуцій обожнював порядок. Розповідають, що він не заходив до будинку, якщо циновка біля дверей була недбало покладена; у житті він

дотримувався чотирьох правил: не вдаватися до марних роздумів; не бути категоричним у своїх судженнях; не виявляти упертості; не думати про себе особисто. «Я в 15 років спрямував свої помисли на навчання, у 30 років сформувався, в 40 не сумнівався, у 50 пізнав Долю Неба, у 60 став слухняним вухами, у 70, слідуючи тому, що бажало моє серце, не переступав міри», - говорив про себе Конфуцій.

Згідно із вченням Конфуція, у суспільстві править даний Небом закон «жень». Для його засвоєння людина повинна дотримуватись «лі» - норм суспільної поведінки, традиційних обрядів, діяти відповідно до свого громадського стану.

Ідеал Конфуція - *досконала або благородна людина*. Такій людині, на його думку, мають бути властиві дві головні якості: бути гуманістом і керуватися почуттям міри. У розумінні філософа, гуманною (від лат. - людяний, людський) може бути людина скромна, справедлива, безкорислива, стримана, яка поважає гідність свою й інших людей, любить їх, вважає людське життя самоціллю історії і вищою суспільною цінністю. Почуття обов'язку за Конфуцієм, - це сукупність моральних зобов'язань, що їх гуманна людина добровільно бере на себе й обов'язково виконує. Це такі чесноти, як прагнення до навчання і знань, вірність даному слову, ширість, благопристойність, участь у всіх обрядах і церемоніях.

«Благородний муж, - вчив Конфуцій, - думає про дев'ять речей: про те, щоб бачити ясно; про те, щоб чути чітко; про те, щоб його обличчя було привітним; про те, щоб його вчинки були шанобливими; про те, щоб його мова була широкою; про те, щоб його дії були обережними; про необхідність пам'ятати про наслідки свого гніву; про необхідність пам'ятати про справедливість, коли є можливість - отримати користь». З викладеного випливає, що досконала людина, за Конфуцієм, - це людина чесна і щира, прямодушна і безстрашна, уважна в розмові й обережна у справах; людина, яка все бачить і все розуміє, у гніві обдумує всі свої вчинки, у вигідній справі турбується за свою честь, юнаком уникає надмірності, у зрілому віці - сварок, на старість - скупості; байдужа до їжі, багатства, життєвих зручностей, матеріальних винагород; без залишку присвячує себе служінню людям та їхнім вищим ідеалам, пошукам істини.

Конфуцій повчав, що досконала і благородна людина повинна жити у суспільстві соціального порядку, в якому кожен індивід знає свої права й обов'язки, займається своєю справою: батько має бути батьком, син - сином, правитель - правителем, чиновник - чиновником. Це суспільство мусить складатися з «верхів» і «низів», тобто з тих, хто думає й управляє, і тих, хто працює і підкоряється. Критерієм такого поділу можуть бути тільки знання, гуманізм і почуття обов'язку, а не знатне походження чи багатство. Кінцевою і вищою метою управління суспільством повинні бути інтереси народу; з трьох головних його

елементів на першому місці має бути народ, на другому - божества, і лише на третьому - сам правитель.

Неважко помітити, що **соціальний ідеал** Конфуція абстрактно-утопічний, проте у Китаї він був і залишається для багатьох зразком для наслідування. Наближення до нього вважається справою честі і соціального престижу. Тому вчення філософа було перетворене у цій країні на культ. Ще у 555 р. в Китаї був виданий імператорський указ про зведення у кожному місті храму на честь Конфуція і про регулярні жертвні ритуали у цих храмах. Спочатку на головному вівтарі таких храмів було закріплено поминальні таблички з іменами Конфуція, потім їх замінили скульптурами мислителя.

З часом конфуціанство стало все більше сприйматись як символ «суто китайського». Вважалось, що кожен китаєць за народженням і вихованням повинен бути конфуціанцем. Тому в середньовічному Китаї вся система освіти була зорієнтована на підготовку знавців учення Конфуція. За тих часів тільки знання цього вчення відкривало людині шлях «нагору» – до кар'єри, поваги, багатства, влади.

Дати своєму синові конфуціанську освіту було мрією кожної родини. Але для її здійснення доводилось долати чималі труднощі: вивчати декілька тисяч ієрогліфів, оволодівати складними і малозрозумілими текстами; витримувати конкурсні іспити на знання вчення Конфуція. **Іспити** проводились у три етапи. На першому етапі кожний, хто складав іспит, мав без книг і будь-яких посібників, у спеціальному приміщенні та під суворим контролем, за дві доби написати поему з 60 слів. Це був іспит на нижчий ступінь. Отримували його 2–3, іноді - 6 відсотків від усіх конкурсантів. їм дозволяли брати участь в іспиті на другий ступінь. Іспити на третій, вищий ступінь проводились у столиці держави один раз на 2–3 роки під контролем вищих сановників і самого імператора. Для цього потрібно було довго і наполегливо вчитися, тому конфуціанську освіту здобували далеко не всі бажаючі.

Але тих, хто витримував іспити третього ступеня, *автоматично призначали на найвищі в країні державні посади*. Вони користувались загальною шаною, повагою та славою. Ті ж із них, хто долав іспити другого ступеня і не витримував третього, таких благ не отримували, але вважались кандидатами на другорядні державні посади. Володарі нижчого ступеня користувались повагою у сім'ї, серед членів своєї громади, сусідів та місцевої влади.

Володарі ступенів знання вчення Конфуція утворювали в Китаї того часу особливу привілейовану групу. їм належали всі ключові посади в державі. Для них непохитність існуючого суспільного ладу була гарантією їх особистого успіху і процвітання. Навіть імператор не був винятком із цього загального правила. За незнання вчення Конфуція будь-який

імператор, за законами країни, міг бути відсторонений від влади, навіть шляхом народного повстання.

Культ вчення Конфуція є *характерним і для сучасного Китаю*. Час від часу в країні відбуваються гучні ідеологічні кампанії з приводу вивчення праць Конфуція. Ще у ХХ ст. тут масовими накладами друкувались цитати, витяги з його вчення, а люди змушені були зачувати їх напам'ять у свій вільний час, як індивідуально, так і колективно. Відбувалось це переважно у важкі для Китаю часи, коли боротьба за владу в країні набувала гострої форми і серед народу зростало соціальне незадоволення. Знання вчення Конфуція у Китаї було найбільш поширеним і довготривалим культом, об'єктом поклоніння і шанування багатомільйонного населення країни, для якого Конфуцій був пророком-посередником між божествами і людьми.

Своє вчення Конфуцій розробляв у період розбрату, розрухи, міжусобної війни і жорстокої кланової боротьби за владу в центрі країни та на її периферії. Такому соціальному хаосу філософ намагався протиставити моральні ідеї, принципи і норми. Для цього він звернувся до давніх традицій. Культ духів і предків - головні у конфуціанстві. Гаслом мислителя було повернення своїм сучасникам давно забутих ними традицій. Філософ неодноразово повторював, що немає потреби у створенні чогось нового, необхідно лише передавати нащадкам забуті настанови великих мудреців минулого, оскільки з їх втратою «золоті часи» у житті людей залишилися далеко позаду. Щоб повернути їх, тобто забезпечити людині щасливе й гідне життя, слід сприйняти погляди своїх наставників і діяти згідно з їхнім вченням. Головне тут - так зване **«золоте правило моралі»**: *«Не роби людині того, чого не бажаєш собі»*. Тоді, був переконаний Конфуцій, зникне ненависть у державі, припиниться розлад у сім'ї.

З цієї частини конфуціанського вчення випливає недвозначний висновок: оскільки досягнення «золотих часів» втрачені народом з причини забуття ним благородних давніх традицій, остільки відповідальний за свої негаразди він сам, а не правителі країни.

Мабуть, саме через цей висновок правляча еліта Китаю у V - III ст. до н. е. перетворила конфуціанство на **офіційну державну ідеологічну доктрину**. У процесі її трансформації пріоритетними стали ті настанови вчення Конфуція, які обґрунтовували незмінність встановлених у країні порядків. Такими, наприклад, були його сентенції: давні мудреці все знали, все вміли, все збагнули і вирішили, встановили і заповіли нащадкам; перевищити їхні настанови і приписи неможливо і непотрібно, бо навіть сама спроба такого роду - варварство з неминучими сумними і негативними для людей та держави наслідками.

Конфуціанство стало *жорсткою консервативною системою*, в якій на будь-яке запитання завжди знаходився суворо регламентований рецепт-

відповідь. З етико-філософського вчення воно еволюціонувало у національну релігію, що впродовж багатьох століть визначала китайську історію.

Слід зауважити, що не лише бажання правлячих кіл Стародавнього Китаю перекласти, за допомогою конфуціанства, відповідальність за становище народу в країні на сам народ було *причиною перетворення* філософського вчення на релігію. Була й інша причина, що містилася у самому вченні Конфуція. У ньому було таке нагромадження моральних настанов для людей і вимог обов'язкового їх виконання, якого ніколи не було і немає в жодній іншій релігії світу. Ніяких додаткових зусиль не потрібно було докладати, щоб ці настанови і вимоги перетворилися на релігійні культу. Таким чином, перетворення конфуціанства на релігію стимулювали сам філософ Конфуцій, його учні і послідовники. Стародавньому Китаю потрібні були саме така філософія і така релігія. Потреба в них і інтерес до них реалізувались у конфуціанстві.

Конфуціанство переповнене релігійними культурами. Поширеним, наприклад, є **культ поваги і шанування старших**. Будь-хто старший за віком і за посадою, згідно з вченням Конфуція, - безумовний авторитет для молодшого. Елементарною нормою поведінки всіх молодших, підлеглих, підданих є беззаперечна покора старшим. Найстаршою вважається держава. Держава - це велика сім'я, а сім'я – маленька держава. Отже, підлеглість молодших старшим, дітей батькам – основа сім'ї.

Синівська повага до батьків теж звеличена у конфуціанстві до рангу релігійного культу. Для його виконання Конфуцій розробив низку правил.

Ось деякі з них:

- віддано піклуватись про батьків, служити їм догоджати їм, бути готовим на будь-яку дію в ім'я їх здоров'я і блага, поважати їх за будь-яких обставин;
- якщо батько злодій, грабіжник або вбивця, син може тільки уклінно просити його повернутися на шлях добродійного життя;
- син не може свідчити проти батька ніде, в тому числі у суді, оскільки прямота у стосунках і чесність полягають не в тому, щоб зрадити батька, а в тому, щоб врятувати його, навіть якщо він «вкрав барана».

У Китаї великими накладками друкувались *збірники про зразки виконання дітьми свого обов'язку перед батьками*. У них розповідається, наприклад, про те, як восьмирічний хлопчик, під час сну поряд із батьками в літню ніч, спеціально не відганяє від себе комарів, а навіть заманює їх до себе (знімає ковдру, якою вкривається), щоб вони менше турбували його батьків; або син у голодний рік варить бульйон для свого ослаблого батька з частин свого власного тіла; або імператор під час трирічної хвороби своєї матері не відходить від ліжка, доглядає її, готує їжу і контролює всі призначені їй ліки і т. ін.

У конфуціанстві також привертає увагу **культ сім'ї і клану**. Сім'я, повчав Конфуцій, серце суспільства. Інтереси сім'ї значно вищі за інтереси будь-якого індивіда. Нову сім'ю створюють батьки. Кохання у конфуціанстві більш низька моральна категорія, ніж сім'я. Відносини кохання можуть сформуватися й після укладення шлюбу, їх може і не бути зовсім, вони не повинні бути перешкодою для подружжя у процесі виконання свого соціального обов'язку - дотримуватися традицій сім'ї і народжувати дітей, краще хлопчиків, тому що вони покликані продовжувати рід і навічно закріплювати позиції сім'ї.

За Конфуцієм, після смерті батька главою сім'ї стає старший син, якому належить більша частина спадщини, а та частина, що залишилась, порівну ділиться між усіма іншими синами. З однієї сім'ї утворюється декілька, але під зверхністю старшого брата. Наслідок цього - великий клан родичів. Вони діють дружно і спільно, іноді населяють цілі селища або окремі вулиці в селищах. Всі питання свого життя, сім'ї у кланах вирішують разом. Немає і не може бути нічого особистого, чого б не знали сім'я і клан.

Філософське вчення Конфуція *перетворилось на релігію* також завдяки наявності у ньому культу форми, що передбачав суворе виконання китайцями в особистому і суспільному житті всіх церемоній, деталей етикету, регламенту вчинків, рухів, одягу, прикрас, прийому їжі та всіх інших дій - від вранішнього пробудження до засинання ввечері. Така поведінка вважалась у конфуціанстві обов'язковою умовою престижу в суспільстві, критерієм освіченості і вихованості.

Елементами цього культу були і є, наприклад, тривала жалоба за померлим родичем (чиновники в цьому випадку йшли у відставку на 2,5 року зі збереженням платні та правом повернення на попередню посаду після закінчення жалоби), поєднання вираженої самоповаги з показовим самоприниженням. Так, звертаючись до іншої особи, слід було перш за все вжити таку фразу: «Я, нікчемний, наслідуюсь потурбувати...» або «Ваш негідний слуга сподівається...» і т. ін. При цьому співрозмовники зовсім не визнавали себе людьми приниженими, навпаки, тим самим вони демонстрували своє загострене почуття власної гідності. У Китаї вважали за справжню катастрофу «втрату обличчя», тобто публічне звинувачення у шахрайстві, хабарництві, у будь-якому злочині. Незалежно від неминучого покарання за здійснене самі такі звинувачення означали моральну смерть особистості.

Форма у конфуціанстві - еквівалент релігійного ритуалу. Через численність ритуалів і обов'язковість їх виконання людина перетворювалась на бездушний автомат: Її свобода волі, сміливість, безпосередність, індивідуальність, почуття і прагнення - все замінювалось детально розробленою і століттями апробованою формою. Тільки кризи і порушення відрегульованого життя іноді примушували країну і народ

стрепенутися. Проте, як правило, все закінчувалось відновленням утраченого спокою і порядку.

Вищим божеством у конфуціанстві вважалось суворе й орієнтоване на благодійність «Небо». Згідно з китайською міфологією, «Небо» - *першопорядок*, джерело мудрості і сили; воно визначає долю всього живого на Землі; Китай - *країна «Піднебесна»*, і тому є еталоном, зразком культури і цивілізації для всього світу; правителі Китаю - «*Сини Неба*», і тому є верховними жерцями, досконалістю і вінцем соціальної піраміди. Конфуцій у китайській традиції - хранитель мудрості «золотих часів», творець учення про моральну досконалість особистості і суспільства у межах суворо фіксованих, освячених авторитетом давнини етичних принципів і норм.

Отже, конфуціанство, на думку авторів, - це *специфічна релігія*, яка виникла у конкретних умовах китайської історії. Однак таке визначення занадто вузьке для всебічного осмислення його змісту. В цілому конфуціанство - дещо більше, ніж релігія. Воно в Китаї - і політика, і адміністративна система, і верховний регулятор економічних і соціальних процесів, тобто основа цілого способу життя в країні, принцип організації китайського суспільства. Майже 2,6 тис. років конфуціанство формувало філософію і політику, спосіб мислення і почуття китайців, їхні переконання і психологію, поведінку і мову, побут і устрій життя. За впливом на людей і суспільство, конфуціанство не лише не поступається жодній іншій релігії у світі, а й значною мірою перевищує їх. Для стародавнього і середньовічного китайського суспільства конфуціанство було незамінним. Тільки у ХХ ст. його вплив на всі процеси життя великого народу став помітно зменшуватись. Проте час від часу ідеї конфуціанства свідомо реанімуються з метою вирішення головним чином політичних завдань шляхом маніпулювання індивідуальною і суспільною свідомістю.

У наш час традиційні конфуціанські норми та інститути все ще дуже поширені у Китаї, на Тайвані, серед етнічних китайців у інших країнах, а родичі Конфуція, навіть у 68-му поколінні, продовжують користуватися серед своїх співвітчизників великою повагою й авторитетом.

2.4 Релігії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму

Важливе місце в розвитку світової цивілізації займає *антична культура*, яка своїми витокami пов'язана з релігійними уявленнями древніх греків і римлян. Як і всі інші релігійні системи, релігії давніх греків і римлян пройшли свій шлях розвитку і зазнали на цьому шляху певні еволюційні зміни. Історики, що вивчають культуру, побут народів, які

населляли Стародавньої Греції, відзначають, що в догомерівський період найбільш поширеними були тотемічні, фетишистські і анімістичні вірування.

Навколишній людині світ сприймався древнім греком як населений різними демонічними силами - духами, які були втілені в священних предметах, істотах і явищах, які мешкали в печерах, горах, джерелах, деревах і т. д. Такою істотою є відомий *Пан*. Він зображувався з цапиними ногами, рогами і з довгою бородою.

Догомеровська релігія заснована на **культі Землі**, з якої все виникає і в яку все повертається. Небо також є породженням Землі.

Релігійний світогляд древнього грека цього періоду в якійсь мірі, відтворено в «*Теогонії*» *Гесіода* (V ст. до н.е.). Спочатку існував лише вічний безмежний, темний *Хаос*. У ньому полягало джерело життя світу. Все виникло з безмежного Хаосу - весь світ і безсмертні боги. З хаосу походять і богиня Землі - *Гея*. Далеко ж під Землею народився похмурий *Тартар* - жахлива безодня, повна вічної пітьми. З Хаосу, джерела життя, народилась і могутня сила, все що пожвавлює любов - *Ерос*. А від Ночі і Мороку постали вічне світло - *Ефір* і радісний світлий День. Світло розлилося по світу і стали змінювати один одного ніч і день. Могутня, благородна земля породила безмежне блакитне небо - *Уран* і розкинулося *Небо*.

Давньогрецькі боги - це людиноподібні істоти, що живуть на вершині гори Олімп. Їхні взаємини один з одним є своєрідним відображенням відносин глав родоплемінних об'єднань - родової аристократії ранньокласового давньогрецького суспільства.

Стародавні греки далеко не відокремлювали від себе своїх богів та не протиставляли їх людям. *Боги часто вели себе як люди*. Вони сварилися, воювали один з одним, змагалися, нерідко закохувались в людей, вступали з ними в шлюб і від них народжувалося потомство типу героя Ахіллеса або Геракла. Їх відмінність від людей полягає в тому, що вони були безсмертні, могутні, а це значить, що вони здатні були робити те, що не під силу смертній людині - творити чудеса. І оскільки люди відповідні богам, то вони здатні були навіть вступити з ними в сутичку.

Світогляд греків цього періоду знайшло своє образне відображення в «*Іліаді*» і «*Одіссеї*» Гомера, а також роботах древньогрецьких мудреців - філософів. Світовідчуття грека **класичного періоду** пов'язано з ідеями порядку, гармонії, космосу. Безпосередньо цим світом керує **Зевс**. У його руках знаходяться долі богів і людей. І люди повинні прагнути не розгнівати Зевса і інших богів, вжити заходів до їх умилювання.

Поруч із ним - його дружина *Гера* і золотоголовий *Аполлон* із сестрою *Артемідой*, золотоволоса *Афродіта*, могутня *Афіна* та багато інших богів. Три прекрасні ори охороняють вхід на Олімп і піднімають

густу хмару для того, щоб ніхто сторонній не побачив воріт, коли боги через них спускаються на землю або підіймаються до Зевса.

Зевс сидить на високому золотому троні. Поруч із тронем - богиня миру Ейрена і постійна супутниця Зевса крилата богиня Ніка, а також охоронниця законів богиня Феміда. Дочка Зевса богиня Діке спостерігає за правосуддям. Сам Зевс надсилає людям свої дари й утверджує на землі порядок і закони, оберігає правду, посилає людям щастя і горе, жорстоко карає неправедних суддів і всіх непокірних.

Біля Зевса постійно знаходяться також *мойри* - богині долі. Мойра Клото пряде життєву нитку людини і тим самим визначає тривалість її життя. Обірветься нитка - закінчиться життя. Мойра Лахесіс дістає жереб, що випадає людині. Ніхто не може змінити визначену мойрами долю людини, оскільки третя мойра, Атропос, усе, що визначили комусь її сестри, записує у довгий сувій, а що у ньому записане, те неминуче. Є на Олімпі й богиня щастя і благоденства Тюхе, яка з рога достатку насипає людям дари.

Так, згідно з міфами Стародавньої Греції, правлять світом Зевс і весь пантеон богів Олімпу.

Всі боги Олімпу *субординовані та підпорядковані*. Будь-яка самостійність одного з них без санкції бога більш високого статусу не лише не заохочується, а й жорстоко карається. Міф розповідає про те, як могутній *титан Прометей* за розпорядженням Зевса був прикутий до скелі Гефестом і як орел клював кожного дня його печінку, що впродовж ночі знов виростала. Причиною такого покарання стало те, що Прометей не підкорився Зевсові. Він вкрав божественний вогонь з горна Гефеста і дав його нерозумним тоді ще людям. Тим самим Прометей залучив людей до мистецтва, дав їм знання, навчив читати і писати, відкрив для них силу ліків, навчив усьому, що полегшує страждання, робить життя щасливішим і радіснішим. За все це громовержець і покарав Прометея. Але Геракл позбавив титана мук. Він убив злодія-орла і зняв з мученика залізні ланцюги. З того часу Прометей носить на руці залізне кільце, в яке вставив камінчик від скелі, до якої був прикутий і де багато століть зазнавав страшних мук.

Про покарання у вигляді даремної, нікому не потрібної праці розповідає **міф про Сізіфа**. Цар Коринфу (давньогрецький поліс, нині порт у Греції) Сізіф обманув Зевса. Коли громовержець направив до Сізіфа бога смерті Таната, щоб той відправив його у царство Аїда (підземне царство), Сізіф закував Таната у кайдани. Через це порушився порядок на землі, люди перестали вмирати і не стали приносити богам жертви. Тоді Зевс послав до Сізіфа могутнього бога війни Ареса, який зняв з Таната кайдани, а душу Сізіфа спровадив у царство тіней померлих. Зевс присудив Сізіфові викочувати на високу гору величезний камінь. Напружено, з усієї сили котить Сізіф камінь угору. Але неподалік вершини камінь виривається з рук Сізіфа і стрімко скочується вниз. Засуджений знову береться до

роботи. Він вічно котить камінь і ніколи не досягає з ним вершини гори. Це назвали «сізіфовою працею».

Міф про сина Зевса **Тантала** розповідає про муки спраги, голоду і страху. Зевс покарав свого сина за неслухняність і неповагу. У царстві Аїда Тантал стоїть по горло у воді, а над ним на гілках рясніють стиглі плоди. Як тільки він хоче втамувати спрагу і нахилиється до води, її рівень негайно знижується, а як тільки простягне руку до плоду, щоб утамувати голод, гілки піднімаються. Над головою Тантала нависає скеля, загрожуючи будь-якої миті обвалитися. Це і є «*танталові муки*».

Не окремі міфи про богів як об'єктів релігійного культу, а їх сукупність, тобто **міфологія**, становили головний *зміст релігії* у Стародавній Греції. Це були народні фантастичні оповідання, що в них в уособленій, наочно-образній та несвідомо-художній формах віддзеркалювались явища природи і суспільного життя. В міфах почудернацькому поєднались елементи реалістичних знань про дійсність і фантастичні вигадки, художні образи і моральні настанови, релігійні уявлення. Найбільш поширеними були міфи про виникнення й еволюцію світу, Сонця, Місяця й зірок, про походження тварин, появу людей, про життя і смерть, добро і зло, про мандри, відкриття і подвиги героїв, про творчість і винахідливість і т. ін.

Давньогрецька міфологія створювалася поступово, впродовж тривалого часу передавалася з покоління у покоління в усній формі мандрівними співаками-аедами. Її гротескно-фантастичні образи стали основою для подальшого розвитку не тільки європейської, а й усієї світової культури. Давньогрецька міфологія - надбання всієї земної цивілізації. Для прикладу нагадаємо про ще кілька її шедеврів

Довгий час в історії і релігієзнавстві міфи вважались лише фантастичними вигадками. Проте факти вказують на відносність таких уявлень. Троя, про яку йдеться в епічних поемах «Іліада» і «Одіссея», дійсно існувала і неодноразово руйнувалась під час воєн, а на острові Крит колись справді була могутня держава, якій підкорялось населення Аттики, як про це йдеться у міфі про Тесея.

Міфи і міфологія стали основою літератури і мистецтва Стародавньої Греції. Величні і розкішні храми, мармурові скульптури богів і героїв прикрашали тоді грецькі міста. Давні оповідання були покладені в основу поем «Іліада» і «Одіссея», безсмертних трагедій Есхіла, Софокла, Евріпіда. Сюжети на теми міфів зображені на настінних розписах, малюнках на вазах, були використані у творчості багатьох поетів, письменників, істориків, філософів.

Давньогрецька міфологія значною мірою вплинула на західноєвропейську, російську й українську культуру. За мотивами її міфів нині створюються справжні народні твори поезії і живопису, музики і скульптури. До сучасних мов увійшла більшість афоризмів і

висловів з давньогрецьких міфів, таких як «танталові муки», «сізіфова праця», «нитка Аріадни» і т. ін. Поєднання дивовижної художньої фантазії з глибокими людськими почуттями і прагненнями героїв грецьких оповідей роблять ці міфи безсмертними.

У давньогрецької релігії основною формою культових дій є *жертвоприношення*. З цією метою в містах будувалися *храми і вівтарі*, присвячені різним богам. Поряд з загальноеллінськими богами великою популярністю у народу користувалися свої місцеві боги.

У давньогрецькому культі широко використовувалося передбачення долі - **віщування**. Воно здійснювалося в знаменитому *храмі Аполлона* в Дельфах. Той, хто бажає дізнатися щось важливе про минуле або про майбутнє, звертався в цьому храмі з проханням і служниця храму - *Піфія* – повідомляла йому в алегоричній формі волю богів.

Давньогрецька релігійно-культова система не була монолітною, оскільки Стародавня Греція ніколи не знала державної релігії. У цій системі уживалися різні культу. Історики культури відзначають наявність в давньогрецькій релігійно-культовій системі двох протилежних культів, таких як *культ Аполлона і культ Діоніса*.

Іншим різновидом давньогрецького містицизму був **піфагореїзм**. Піфагорійці - послідовники грецького мислителя - філософа і математика Піфагора. Піфагор вважав себе нащадком Геракла, напівбогом. І в це свято вірили його учні.

Релігія Давнього Риму пройшла ті ж стадії еволюції, що і інші релігії Стародавнього Сходу і Стародавньої Греції. Про пережитки тотемічних вірувань свідчить легенда про засновників Риму - братів Ромула і Рема, яких вигодувала вовчиця. Римляни *запозичили* у стародавніх греків, по суті справи, весь пантеон богів, а також пов'язану з ними обрядовість.

Пануючою формою релігії Римської держави в класичний період був *культ полісних богів*, центральна роль в якому відводилась культу покровителя Риму - Юпітеру. Для здійснення різних обрядів в центрі міста на Капітолійському пагорбі імператором Тарквінієм Гордим був споруджений величний *храм Юпітеру*.

Починаючи з III ст. до н. е. на римську релігію стала сильно впливати грецька релігія. Навіть своїх абстрактних богів римляни тоді ототожнювали з грецькими богами: Юпітера із Зевсом, Марса з Аресом, Венеру з Афродітою, Юнону з Герою, Мінерву з Афіною, Цереру з Деметрою тощо.

Римські імена грецьких богів: Аїд - Плутон; Аполлон - Феб; Арес - Марс; Артеміда - Діана; Асклепій - Ескулап; Афіна - Мінерва; Афродіта - Венера; Гадес - Плутон; Геба - Ювента; Зевс - Юпітер; кіклопи - циклопи;

Крон - Сатурн; мойри - парки; музи - камени; Ніка - Вікторія; Пан - Фавн; Парсефона - Прозерпіна; Посейдон - Нептун; Гера - Юнона; Селена - Діана; Гермес - Меркурій; Тіхе - Фортуна; Гестія - Веста; харити - грації; Гефест - Вулкан; Еос - Аврора; Деметра - Церера; еринії - фурії; Діоніс - Бахус; Ерос - Амур, Купідон.

Під впливом грецьких релігійних уявлень, серед численних римських богів згодом **виокремились головні**: Юпітер - бог неба, блискавки і грому; Марс - бог війни; Мінерва - богиня мудрості, покровителька ремесел; Венера - богиня кохання і родючості; Вулкан - бог вогню і ковальського ремесла; Церера - богиня рослинництва; Аполлон - бог Сонця і світла; Юнона - покровителька жінок і шлюбу; Меркурій - покровитель мандрівників і Торгівлі; Нептун - бог моря; Діана - богиня Місяця.

Одним із найшановніших давньоримських Богів був Янус. Він зображувався з двома обличчями як божество входу і виходу. Олімпійські боги вважались покровителями римської громади і патриціїв (родової аристократії). Плебеї (вільне населення) особливо вшановували божественну трійцю: Цереру, Ліберу-Прозерпіну (богиню рослинництва і пекла) і Лібера - бога вина і веселощів.

Давньоримський пантеон не був замкнутим. Він постійно *поповнювався іноземними божествами*. Вважалось, що поповнення новими богами підсилює міць римлян. Завоювання багатьох заморських територій, особливо елліністичних держав, супроводжувалось поповненням пантеону елліністичними і східними богами; раби, які постійно прибували до Риму, сповідували свої культу, поширюючи тим самим коло релігійних поглядів в імперії.

Популярним, наприклад, був культ *іранського божества Мітри*. Згідно з давньоіранською міфологією, бог Мітра народився від скелі, виконував роль посередника між людьми і богами, вважався верховним богом, воїном і захисником справедливості. Він постійно боровся з темними силами, вбив величезного злого бика - уособлення зла, а з його крові і мозку створив блага для людей, рослин і тварин. Бог Мітра піднявся на Небо, але пообіцяв повернутись на Землю, щоб вогнем знешкодити зло, а людям дати напій безсмертя. Проте його повернення люди повинні заслужити: молитись йому, приносити жертви, умиватись чистою водою, відзначати щорічно його день народження, виконувати всі його настанови. Культ бога Мітри був запозичений жерцями Ірану з Індії, а потім перенесений до Риму. Він був серйозним конкурентом у перші століття утвердження християнства.

Давньоримська релігія *відзначалась чіткою практичністю*: від богів чекали допомоги у конкретних справах, і тому детально виконували встановлені обряди та приносили встановлені жертви. У ставленні до богів діяв принцип: «Я даю, щоб ти дав». Для римлян пріоритетним був

зовнішній бік релігії, а не духовне злиття з божеством. Релігія не викликала у них священного трепету, екстазу. Суворо дотримуючись зовнішніх формальностей і обрядів, римська релігія мало торкалась почуттів віруючих, більш того, вона породжувала в них невпевненість. Цим пояснюється проникнення в неї іноземних, особливо східних, культів, здебільшого містичних, з непристойними обрядами.

Прикладом тут може слугувати культ бога виноробства, вина і веселоців Діоніса-Вакха-Бахуса. Поширення цього культу сприяло розвитку у Стародавній Греції і Стародавньому Римі виноградарства і виноробства. Проте свята на честь цього бога перетворились на невгамовні і нестримні оргії (від гр. - розгульний банкет, гулянка), **вакханалії**. Відбувались вони зазвичай уночі, на лоні природи, при світлі факелів. Головними в цих урочистостях були жінки (вакханки). Вином і релігійною екзальтацією вони доводили себе до стану збудження.

Римський сенат вживав заходів проти поширення такого роду культів. У 186 р. до н. е. сенат заборонив вакханалії та інші подібні культу, проте ще довго вони продовжували відзначатись таємно. Водночас влада імперії підтримувала чимало інших релігійних культів. Серед них популярним був культ імператорів, згідно з яким кожен із них за життя виконував обов'язки верховного жерця Рима і всієї імперії, а після смерті оголошувався божеством. Імператори визначали коло богів для шанування у столиці та провінціях, наглядали за станом храмів, визначали календар свят, надавали кошти на утримання жерців, брали особисту участь у релігійних церемоніях.

Відповідно до міфів, боги помирили і воскресали не тільки у Стародавньому Римі і Стародавній Греції, а й у всіх інших країнах давнини. У Сирії, наприклад, помер і воскрес бог рослинництва Адоніс, у Єгипті - бог природи Осіріс і т. ін. Багато елементів таких культів пізніше перейняло християнство, а на сході Римської імперії у III—I ст. до н. е. значної пошани набув культ бога Яхве, з якого розпочалась історія однієї з національних релігій - іудаїзму. III ст. до н. е. у римському суспільстві почали набувати значного поширення погляди грецьких філософів на релігію і богів.

Латинською мовою було перекладено твори письменника і філософа Евгемера (кінець IV ст. - початок III ст. до н. е.), зокрема «Священну грамоту». У ній Евгемер писав про те, що боги і герої - це обожнення великих людей минулого, і що міфи - фантастичний переказ реальних подій минулих часів. Його думка була наївною і стихійною, але водночас стала однією з перших спроб раціоналістичного витлумачення існування богів і героїв, змісту міфів, намаганням дати природне пояснення надприродним явищам.

Під впливом грецької філософії вища римська аристократія почала скептично ставитись до релігійних вірувань, хоча продовжувала сприймати

релігію як ефективний важіль управління народом. Цей скептицизм, разом із поширенням у масах містичних східних культів, ослаблював вплив на них римської релігії, а події, що супроводили безперервні громадянські війни і постійну конфіскацію майна, привели до зміни традиційних уявлень.

Як своєрідний протест проти невлаштованості і мук у реальному житті в імперії поширились думки про потойбічний світ і загробне блаженство. Набув розвитку культ сліпої долі - фортуни, що приносить людям щастя і горе випадково і несправедливо; посилились мрії щодо появи месії, спасителя, який прийде на землю і подарує блаженство всім, хто прагне кращого життя, а гнобителів покарає. Давньоримська релігія, таким чином, досягає кризової межі.

2.5 Іудаїзм - релігія єврейського народу

Іудаїзм - це релігія, яка справила великий вплив на формування християнства, що виникла на території Палестини на рубежі II-I тисячоліття до н.е. Термін «іудаїзм» походить від назви єврейського племінного об'єднання Іуди, яке було найчисленнішим серед усіх 12 єврейських племен («дванадцять колін Ізраїлевих»), а в кінці XI століття до н. е. стало панівним племенем, оскільки в цей момент на чолі сформованої Ізраїльсько-іудейської держави став виходець з цього племені цар Давид.

Святе Письмо стародавніх євреїв містить у собі історію цього народу, який ще не мав літочислення, свого письма, коли в нього тільки складалося уявлення про себе. Тому ця історія, що передавалася усною традицією, дуже неточна, міфологізована і потребує критичного ставлення. Тривалий час Біблія була єдиним історичним джерелом історії стародавніх євреїв. Згодом осягнення її за допомогою єгипетських, ассіро-вавилонських, давньоіранських та інших джерел дало можливість внести в неї істотні уточнення. Якою ж була історія стародавніх євреїв у біблійний період, що тривав з початку II тис. до н.е. до IV ст. до н.е. - майже 2000 років!

Початковий період історії стародавніх євреїв нам майже невідомий. Е. Ренан висловлює припущення, що вони з'явилися на Аравійському півострові з країни, яку він звав Арія (територія сучасного Афганістану) і яка була нібито прабатьківщиною кельтів, скіфів (германців та слов'ян) і пелазгів (греків та італіків). Сучасна історична наука це заперечує. Більш вірогідно, що стародавні євреї були кочівниками, які прийшли на територію Аравії з Центральної Азії. Біблія починає єврейську історію з Авраама, вихідця з міста Ур, що частково підтверджує цю думку.

Стародавні євреї в той період уникали давати ім'я своєму богові. Навіщо, мовляв, йому власне ім'я, коли він-єдиний і неповторний? Але пізніше він таки отримав ім'я – Ягве.

За біблійною міфологією родоначальником стародавніх євреїв був **Авраам** - праотець багатьох народів цілого ряду етнічних гілок, серед яких було і плем'я Ізраїль. Цей процес історично точно не датований – десь у першій половині II тис. до н. е.

Ізраїльтяни мали спрощену релігію, ще без догм, без книг і без жерців, тому вони легко сприймали побічний релігійний вплив. В іудейській міфології важливе місце посідає міф про перебування ізраїльтян у єгипетській землі.

Після смерті Соломона єдина держава розпалася. Виникли дві нові держави. На півночі - Ізраїльське царство зі столицею Самарією, яке проіснувало близько двохсот років і в 722 р. було завойоване асирійцями. На півдні - Іудейське царство зі столицею Єрусалимом; воно проіснувало до 587 р. до н.е. і впало під ударами вавилонян. Тоді з «вавилонського полону» і почалося розсіяння стародавніх євреїв по всьому світу.

В Іудеї та Ізраїлі остаточно склалася релігія, яка дістала назву іудаїзму. З побудовою Єрусалимського храму утворився постійний центр віровчення швидко міцніючої релігії.

Історія стародавніх євреїв у цей період відбилась у Біблії в історичних книгах. У цей час з'явилися й пророки, які володіли даром слова і передбачення майбутнього. Вони виступали перед своїми військами, надихаючи на перемогу, кляли ворогів, пророкуючи їм поразки. Пізніше, у VIII ст. до н.е., пророки стали цілою школою релігійно-політичних ораторів і проповідників.

Пророки стають виразниками почуттів нації. Вони виступали захисниками народних інтересів. Пророки вже були за один крок від цілковитого утвердження Ягве єдиним богом.

Пророцтво як релігійна професія виникло і розвивалось в іудаїзмі паралельно із жрецтвом. Пророки вважалися зряддям божества не через належність до певної соціальної групи, а лише за свій хист входити в контакт з божеством. За допомогою різних засобів, а більше - молитви, танцю і співів вони впадали в екстатичний стан і провіщали волю Божу, як оракули, чи передбачали майбутнє. Були серед них люди мудрі і досвідчені, з піднесеною душею і сильним характером. Добре розуміючи хід історичних подій, вони висунули нову концепцію віри в месію, тобто віри в єдиного, живого, всюдисущого і невмираючого Бога. Пророкам належить також і поглиблення ідеї договору («Завіту») між народом Ізраїлю і богом Ягве, а також кредо винятковості історичної ролі євреїв.

Серед ізраїльських пророків видатне місце посідає пророк Ілія, який закликав до миру і справедливості, викривав жорстокість царів та їхнього оточення, їхню прихильність до фінікійського культу Ваала.

Віровчення іудаїзму викладено в ряді канонічних документів: **Святому Письмі (Танака) та Священному Переданні (Талмуд)**. Зміст Священного Писання відомо широкому читачеві по Старому Заповіту Біблії - головній віроповчальній книзі іудаїстів і християн.

Іудаїзм називають національною релігією євреїв. **Бог Яхве (Єгова)** і вся релігійно-культува діяльність, система соціальних норм і соціальних взаємодій єврейського народу будувалася навколо цього Бога. Разом з тим визнавалось, що у кожного народу є свій бог. Правовірний іудей був зобов'язаний поклонятися тільки своєму богу і не вступати в стосунки з іншими богами.

Для поклоніння богу Яхве в столиці держави Ізраїль сином Давида царем Соломоном *в 945 році до н. е.* був побудований *храм Яхве*, який став центром культурної діяльності іудаїзму. Однак багатобожжя у євреїв проіснувало ще декілька століть.

І хоча на монотеїстичній інтерпретації іудаїзму наполягали багато біблійних патріархів і пророків, але ствердження справжнього монотеїзму Біблія пов'язує з ім'ям пророка **Мойсея**. Відповідно до біблійного тексту, Бог Яхве через пророка Мойсея запропонував народу Ізраїлю союз - «заповіт». Цей заповіт містить два ключових положення.

Незважаючи на те, що в іудаїзмі Бог проголошується творцем і управителем всього людства, він підкреслює, що єврейський народ - це особливий, Богом обраний народ, народ - Месія, покликаний здійснювати особливу цивілізаторську місію з метою встановлення на землі царства благоденства, миру і справедливості. Здавалося було б логічним намагання представників іудаїзму вийти за рамки окремого народу, поширюючи свою віру серед інших народів.

Але духовенство перешкоджає асиміляції євреїв. Ще у 444 році до н. е. воно наполягло на прийнятті закону, який забороняє євреям вступати в родинні стосунки з іншими народами. Таким чином іудаїзм орієнтує єврейський народ на **етнічну замкнутість**. І це має свої негативні наслідки, пов'язані з протиставленням євреїв іншим народам. Але поряд з негативними моментами ця орієнтація стала однією з причин виняткової життєстійкості єврейського народу, на долю якого в історії випали дуже важкі випробування.

Віровчення іудаїзму включає в себе рішення проблем людини, її моралі і суспільства.

Іудаїзм високо цінує людську особу, адже людина - копія Бога, вона створена Богом за його подобою. Людина - єдиний носій творчої волі у світобудові, і це теж свідчить про її винятковість. І водночас людина в усьому підконтрольна Богові, пов'язана Божою волею.

Щосекунди в світобудові відбувається безліч змін, змінюється буття, переходячи з одного світу в інший, але сам Творець лишається абсолютним і незмінним.

Іудейські міфи твердять, що **Бог Ягве** жорстокий і мстивий, від людей він вимагає беззастережного підкорення і богобоязні. Іудей від народження і до смерті повинен відчувати страх перед своїм Богом. Тора і Талмуд так до дрібниць регламентують життя віруючого тому, що він завжди є порушником божих приписів і через це постійно винен перед Богом. З точки зору іудаїзму, всі нещастя та невдачі єврейського народу в його драматичній історії є наслідком неповаги до Бога.

Безпосередньо з тезою про віру в єдиного, монотеїстичного Бога співвідноситься теза про союз Бога з іудеями.

Ідею богообраності та історичної винятковості іудеїв аж ніяк не можна розглядати, як проголошення права на світове панування над усіма народами, як це розуміли і деякі критики іудаїзму, і націоналістично настроєні його прибічники.

У сучасному іудаїзмі євреї вважаються «обраним» народом лише в розумінні морального обов'язку їх удосконалити себе, а потім і весь світ. При цьому вважається, що ця «обраність» ніколи не була підставою привілеїв для євреїв, а лише накладала на них більш важкі обов'язки. І що ця готовність взяти на себе цю місію і такий тягар є великим національним досягненням євреїв.

Визначення іудаїзму єврейської обраності полягає в тому, що весь народ має бути народом священнослужителів, і життя кожної общини, і дії всього народу в цілому має служити досягненням цієї мети. Отже, монотеїстичний культ Ягве в іудаїзмі доповнюється вченням про союз Ягве з іудеями та історичну винятковість останніх. Ягве в обмін на релігійну відданість іудеїв проголосив їх своїми обранцями ще до «кінця світу».

У період розселення (діаспори) створюється **Талмуд**, який стає основою законодавства, судочинства і морально-етичним кодексом для віруючих євреїв. На основі Старого Завіту і Талмуда функціонує іудаїзм як складний комплекс релігійних уявлень і обрядів, морально-етичних і правових норм, що регулюють всю життєдіяльність єврея як індивіда, єврейської громади і держави.

Космологічна міфологія іудаїзму викладена в першій книзі Старого Завіту - Буття. У цій книзі розповідається як Бог з нічого створив Небо і Землю, тварин і рослини, людину «за образом і подобою своєю», чоловіка і жінку - Адама і Єву, як ці перші люди вчинили свій «первородний гріх», зірвавши плід з забороненого дерева пізнання добра і зла і як Бог покарав їх за це, вигнавши з раю. Відтепер вони були повинні в поті чола свого добувати собі хліб насущний і в муках народжувати дітей. Потім йде розповідь про долю дітей цих людей, про їх складних взаємини з Богом.

Найбільш значущі обряди, пов'язані з «богообраністю» єврейського народу, обряди ініціації. Велика роль в іудаїзмі відводиться **релігійним св'ятам**. Найбільш значні з них: шабат (субота) - час відпочинку та

заборони на будь-яку діяльність; Йом-Кіпур (день всепрощення) - цілодобовий пост, що символізує покаяння; песах (паска) - свято, означає початок весни; суккот і шнуот - свята, присвячені збору врожаю.

Довгий час в іудаїзмі провідну роль відігравав жрецький стан, що концентрує релігійне життя навколо храму Яхве. У період розсіювання (діаспори) провідну роль в релігійному житті починає грати **синагога** - збори віруючих, на чолі з **рабином** (учителем). В даний час іудаїзм є пануючою релігією держави Ізраїль, який, хоча і не має офіційного статусу державної релігії, але користується виключною підтримкою державних органів і робить істотний вплив на все суспільне життя країни.

Керівники релігійних громад - рабини знаходяться на державній службі і видають оформленням актів цивільного стану, здійснюють контроль над **кашрутом** (системою релігійних правил зберігання, приготування і вживання їжі), ведуть виховну роботу і культову діяльність в армії, очолюють суди.

Іудейські обряди дуже численні, вони заповнюють весь день віруючого з ранку до вечора. Щоранку іудей, прокинувшись, мусить проголосити три благословення, в яких висловлюється подяка Богові за те, що він не створив цього віруючого неєвреєм, рабом і жінкою. А жінка в третьому благословенні дякує Бога за те, що він створив її за волею своєю.

Перед ранковою молитвою треба одягти таліт: малий - під одяг, щоб носити весь день, і великий, поверх одягу, на час молитви. Таліт - це чотирикутний плащ, по краях якого нашиті китиці з вовняних ниток - цицит. Вони мають нагадувати віруючому про 613 заповідей Тори.

Після одягнення таліту, накладають на себе, на ліву руку і голову, тфілін - футлярчики зі шкіри з вкладеним у них текстом молитви на пергаменті.

Найважливішою культовою дією є триразова молитва - тфіла. Текстів молитов є чимало, читання їх суворо регламентоване. Найважливіша серед молитов - молитва Кадіш, яка в чомусь схожа з християнською молитвою «Отче наш» - у ній прославляється Єдиний Всевишній. Кадіш має свої різновиди з додаванням ще двох-трьох речень і згадувань про мудреців Тори. Також особливе значення має молитва Шма (Слухай Ізраїль!), яка проголошує віру в єдність Творця Всесвіту і готовність іудеїв виконувати Його волю. По понеділках і четвергах після молитов читають Тору. Таким чином, за тиждень не проходить і трьох днів, щоб віруючий не звертався до Тори.

Крім триразової молитви, іудей мусить з приводу різних фактів свого життя проголошувати благословення твердо встановленої форми: почувши і добру, і лиху звістку, налягаючи нове вбрання чи придбавши якусь річ тощо. Не кажучи вже про надзвичайні ситуації: врятування від загибелі,

закінчення тяжкої мандрівки, одужання тощо. Змінилась погода, пішов дощ чи сніг, пройшла буря, настала весна, зустрів родича чи друга усюди - за все благословляй Бога.

Численними обрядами супроводжується вживання їжі. Іудаїзм засуджує аскетизм, дуже обережний у постах їх небагато. Але й задоволення тілесних потреб не вважає за самоціль. Тіло потрібне лише для зберігання душі, для цього і вживається їжа. Тому стіл - це «жертovníк», а споживання їжі - храмове служіння. Звідси велика кількість настанов: що, коли, скільки і як саме їсти, де і які благословення промовляти.

Закони про заборонену їжу у своїй сукупності зводяться до **кашрут**, їм треба підкорятись не роздумуючи, бо їхній смисл недоступний нашому розумові. Найменше порушення розглядається як гріх тяжкий.

Уся їжа поділяється на *чисту і нечисту*. Цілком зрозуміло, що можна вживати першу і забороняється вживати другу. Продукти підлягають певним правилам оброблення. М'ясо, наприклад, кашерують - чи просолюють його, чи просмажують на вогні. Так воно позбавляється крові, а в крові ж душа тварини і віруючий позбавляється небезпеки з'їсти її. Коментуючи харчові дозволи і заборони, деякі іудейські богослови посилаються на їх раціональний зміст, мовляв, це корисно для здоров'я. Але, скажімо, заборона їсти свинину чи зайчатину - в чому тут раціональність? Мільйони людей вживають свинину, і багатівіковий досвід не знайшов у цьому шкоди. Але харчові заборони - це хукім, тобто закони, які виконуються без всяких роздумів.

Брітмілу роблять на восьмий день від народження, здійснює цю церемонію спеціаліст своєї справи - *могель*. При обрізанні новонародженій дитині, хлопцеві, дають ім'я. Дівчинці - коли її батька в перший раз після її народження викликають читати Тору. Якщо новонароджений первісток, то через 30 днів після його народження відбувається обряд його викупу - у синагогу сплачується 5 срібних монет вагою не менше як 117 г. Державний банк Ізраїлю з цією метою випустив спеціальну монету.

Наступним обрядом, який відзначає певні віхи життя, є відзначення **вступу в свідоме життя**, коли єврей стає повноправним і відповідальним членом Дому Ізраїлю. У цей час хлопчику виповнюється 13 років, і він стає «барміцва» (син, який виконує заповіді), а дівчинці - 12 років, вона - «батміцва» (дочка, яка виконує заповіді). Хлопчик одягає таліт, його викликають читати Тору, після чого його обсипають дощем цукерок і горіхів. Відбувається урочиста трапеза, на якій новий чин громади має виголосити промову на честь батьків і виявити знання Тори. Дівчинці теж влаштовують свято, але у вузькому колі рідних і подруг.

Урочисто відбувається **обряд весілля**. Шлюб укладається обрядом кідущин - придбання жінки за гроші, з передачею жінці золотої обручки без прикрас. Для цього відбувається хупа - сам процес вінчання, під час

якого наречений передає нареченій кту-бу - шлюбну угоду, де обумовлені зобов'язання чоловіка і права жінки. Колись, в умовах багатоженства у євреїв було право чоловіка оголошувати розірвання шлюбу без згоди жінки, що мало певний юридичний смисл. Тепер це має символічне значення.

І нарешті - **поховання**. За єврейським світоглядом - смерть це перехід від життя в матеріальному світі до життя в духовному світі. Але для тих, хто лишився живим, - це тяжка втрата близьких. Поховання (краще в день смерті) супроводжується читанням сином, батьком, братом чи кимось із родичів-чоловіків молитви Кадіш і здійсненням обряду кріа - розривання скорботними одягу. Після поховання проходить семиденна жалоба в хаті покійного - шива. На тридцятий день по смерті влаштовується поминання. Це кінець жалоби. По батькові і матері жалоба триває рік.

2.6 Релігія давніх слов'ян

Релігійні уявлення **слов'ян-праукраїнців** еволюціонували так само, як і в інших давніх народів. Історична література свідчить про те, що вже у IX ст. вздовж середньої течії Дніпра жили поляни, на лівобережжі Дніпра і берегах Десни - сіверяни, на узбережжі Бугу - бужани, навколо річки Дністер - уличі, між Бугом і Прутом - тиверці, біля берегів цих та інших річок проживали ще кривичі, ільменці, радимичі та ін. їхній світогляд релігієзнавство визначає як сукупність антропоморфного анімізму, тотемізму і магії. Підставами для таких визначень є як давні літературні джерела, так і пережитки ранніх народних вірувань у народів сучасних України, Білорусі, Росії.

Документи підтверджують, що у світовідчутті та світорозумінні праслов'ян усі явища природи (неживі предмети, представники рослинного і тваринного світу, природні явища) «жили» таким самим життям, як і людина. Вони уявляли їх здатними відчувати, наділяли властивостями боротися за своє існування подібно людині. Наприклад, у «Слові о полку Ігоревім» вся природа з розумінням ставиться до нещастя братів-князів: квіти прив'яли, дерева похилились до землі, ворони не каркали, гави замовкли, сороки не скрекотіли, дятли показували Ігореві шлях до річки; з вітром, Сонцем, Дніпром і Донцем Ярославна й Ігор розмовляють як з живими істотами, звертаються до них із проханнями і наріканнями.

Для світогляду праукраїнців не було суттєвих відмінностей між людиною та іншими представниками живої природи. Вважалося за можливе народження одного виду живих істот від іншого (корова, кабан, собака, бик могли народити людину; з яєць могли вилупитися діти і,

навпаки, жінка здатна була народити тварину; уявлялись можливими шлюби між людиною та іншими природними істотами: ведмідь живе з бабою, змії літають уночі до жінок тощо). Навіть сьогодні в українських казках можна прочитати, що вовк зніс яйця, свиня їх висиділа, а вилупилися з них три пари волів і бугай. І в наш час у деяких селах корова вважається наймитом, їй дають хліб-сіль як наймитське «відхідне», а на Великдень христосуються з нею і дарують їй яйце.

Наші пращури поклонялися й лісу, бо там, на їх думку, живе лісовик; воді, оскільки в ній живе водяник; полю, тому що в ньому хазяйнує польовик. Вони поклонялися також дереву, дотик до якого вважався цілющим, приносили йому в жертву хліб, сіль, яйця, прикрашали як живу істоту стрічками, нитками тощо. Поклонялись і померлим. Праукраїнці, як і інші стародавні народи, вважали померлих живими, але наділяли їх властивостями, що робили їх небезпечними. На їхню думку, мерців можна побачити, їх можна зустріти на горі, якщо там ховали померлих; утопленики продовжують жити під водою і не проти того, щоб затягнути на дно людей, які купаються.

Мерців треба годувати, задовольняти їхні бажання та примхи і попереджати їх, бо інакше вони можуть наробити безліч неприємностей; на перехрестях доріг потрібно ставити камінь, щоб мерці під час своїх подорожей могли присісти й відпочити; слід пам'ятати, що вони не відмовляться помитись у бані, а тому необхідно ввечері, напередодні миття, натопити її і приготувати воду та віники; мерці одружуються і виходять заміж, тому, про всяк випадок, померлу дівчину або померлого парубка одягали як до вінця. Мерці ходять селами до крику півня, умертвляють людей, але вміють і воскрешати їх своїми чарами. Казка - свідчення того, що закопування мерців у землю колись вважалось засобом захисту від них і що мерці нібито це розуміли. Але мрець може і допомогти своєю силою: відкрити людині скарб, зцілити від хвороби, зарадити лиху.

З часом анімістичні, тотемістичні і магичні *вірування еволюціонували у праукраїнців до культів і міфів*. Перш за все це були землеробські культури у придніпровців, переважно полян, і спеціальні культури військово-купецької аристократії.

Основна особливість землеробської дохристиянської релігії полягала у домінуванні в ній практики магії і культу над міфологією; практика була багатого і відзначалась суворим традиційним ритуалом, міфологія ж, навпаки, мала безсистемний, уривчастий характер. Міфологічна систематизація відбулася лише за християнської епохи, коли розмиті, неоформлені образи божеств були конкретизовані, отримали імена. У християнській землеробській релігії слов'ян не було міфічних Деметри, Діонісія, Осіріса, Адоніса та інших богів землеробського циклу. Земля залишалася матір'ю-годувальницею, силою, яку варто поважати і

якій слід поклонятися. Із землею можна було розмовляти, чекати від неї відповіді щодо майбутнього врожаю. Вважалося, що вона певним чином відповість, потрібно лише прикласти до неї вухо і слухати. Якщо почується, що іде віз із вантажем, то буде врожай, якщо ж почується гуркотіння порожнього воза, то буде голод.

Шанування землі спостерігалось також в інших обрядах, наприклад, у зверненні до неї з вибаченнями, присяганні землею, покладанні на голову шматка дерну або поїданні його на знак правдивості сказаного або правильності зробленого. Вважалося, що порушення клятви, брехня та відмова від звернення до землі за пробаченням караються неврожаєм.

Культи військово-купецької аристократії праукраїнців мали переважно міське походження. Вони присвячувались богам з власними іменами і зображеннями, тобто ідолам. Ідол вважався не просто зображенням божества, але також його вмістилищем. Ідоли - це вже не звичайні фетиші, що їх періодично виробляють і викидають, а постійні та вимогливі боги.

Літописи свідчать про ідолів двох богів - **Перуна**, культ якого панував у Києві, і **Велеса**, або Волоса, бога скотарства, кам'яний ідол якого стояв у Ростові ще на початку XI ст. Перун - це блискавка, таким є первісне значення цього імені. Він же - бог-воїн, Бог - покровитель військових і торгівців, саме йому присягала частина дружини князя Ігоря на одному з київських пагорбів. Кияни звертались до Перуна з проханням про допомогу під час захисту від нападів ворога. Отже, слов'яни шанували Перуна, як греки Зевса, а римляни Юпітера. Вплив візантійських вірувань простежується й у ставленні до інших богів: бога Сонця - Дажбога, вогню - Сварога, вітру - Стрибога.

Культ міських богів зумовив не тільки спорудження їхніх зображень (ідолів), а й будівництво цілих споруд - святинь. їх створювали під відкритим небом, оточували частоколом, у центрі ставили високий стовп з людським обличчям головного бога, а навколо - стовпи з його «дружинами» і «дочками». Після приїзду до міста купець приносив високому ідолові у жертву хліб, м'ясо, цибулю, молоко, хмільний напій і просив бога послати йому багатого покупця. Якщо торгівля йшла погано, то жертва повторювалась, але звернення спрямовувалося вже до «жінок» і «дочок» бога з проханням про заступництво перед їхнім повелителем. У випадку успіху приносились щедре пожертвування: білували овець і волів, їхні голови чіпляли на частокіл позаду богів. При цьому богів уявляли полігамною сім'єю, як і сім'ї князів, такими ж слабкими перед особами жіночої статі, як і їхні людські прототипи. За свідченням літописців, у надзвичайних випадках жертвою бували й люди.

Серцевиною культури стародавніх слов'ян, як і культури будь-якого народу є **світогляд**. Уяву про світогляд стародавніх слов'ян дають їхні

релігійні вірування та міфологія. Їх вивчення вимагає екскурсу в глибини стародавніх епох, оскільки вони почали формуватися ще на світанку людської цивілізації. Крім того, етнографія слов'янських народів дає нам багатий і дорогоцінний матеріал для вивчення релігійних вірувань стародавніх слов'ян та їх залишків у сучасній релігійній культурі.

Дослідники стародавньої культури відзначають, що первісні релігійні вірування мали характер практичний, домашній і господарський, необхідний людині на кожному кроці життя. За характером ці вірування були натуралістичного спрямування, тісно пов'язані з навколишнім світом. Людина прагнула бути в єдності і найкращих стосунках з природою, оскільки вона на кожному кроці переконувалась у своїй залежності від неї. Тому в первісних релігіях відображено шанобливе ставлення людини до навколишнього середовища – перш за все до сонця, води, землі, дерев і т. д., а особливо до тварин і птахів.

Важливою пам'яткою є «Велесова книга» - літературна пам'ятка нібито дохристиянських часів, вік якої точно не встановлено. Вона стала відома суспільству при досить дивних обставинах, що дають підстави стверджувати що це підробка XVIII-XIX ст. Якщо ж це дійсно історична пам'ятка, то її значення неможливо переоцінити. Вона проливає світло на певні сторони вірувань і життя східних слов'ян. В ній приводяться назви багатьох богів, а також повідомляється як велика таємниця, що насправді всі ці боги - це одне, стверджуючи таким чином ідею єдинобожжя в досить незвичному вигляді.

Особливу шану в стародавніх слов'ян мали жіночі божества. *Богинею - матір'ю світу була Лада*, ім'я якої часто зустрічається в українському фольклорі. Поряд з чоловічим богом Ладом-Живом завжди стояло жіноче божество Лада-Живо. Символічним зображенням цих божеств було немовля, повний колос, виноград або яблуко, що виступали як символ продовження життя.

Стародавні слов'яни мали свій особливий добре розроблений *релігійний календар*. Його характерною рисою був тісний зв'язок з природою та хліборобством, він охоплював увесь господарський цикл. Усі свята в цьому календарі були пов'язані з однією ідеєю: вшанування Сонця і його супутніх богів, боротьба літа з зимою, тепла з холодом. Усе це складає основу хліборобства, важливого для селянина. Склався цей календар у полян, які в числі перших слов'янських племен перейшли до землеробства. (Поляни - східнослов'янське племінне об'єднання, що проживало в Придніпров'ї і низинах приток Дніпра (Прип'яті та Росі) в VI–IX ст. н. е.) Релігійний календар полян зазнав чимало впливів: східної і західної культури, римських впливів часів Чорноморсько-Дунайської доби. З римської святкової культури стародавні слов'яни перейняли русалії, коляду, новорічні карнавали тощо.

Основний пантеон слов'янських богів доповнювала *низка божеств нижчого рангу*: Лель, Леля, Діванія, Дівонія, Дана, русалії, домовики, водяники, лісовики та ін. У кожного з них люди шукали мудрості, зверталися до них за щастям, ворожили, приносили жертви. Кожне з цих божеств було покровителем певного виду діяльності, роду, сім'ї. Підкреслимо, що для слов'ян не практикувалось принесення людей у жертву богам.

Особливу шану стародавні слов'яни віддавали *деревам і птахам*, що вважалися основоположниками або покровителями якогось роду, племені (прояв тотемізму). Перше місце у вшануванні займав дуб, особливо старий, - символ міцності; ясеня - символ Перуна; клен і липа - символи подружжя; береза - символ чистої матері-природи.

Священними вважалися птахи й тварини. Зокрема, зозуля - провісниця майбутнього; голуб - символ кохання; ластівка - доля людини; ворони - священні птахи; сова - символ смерті та п'янки. Багатьом птахам приписувався дар пророцтва.

З тварин священними вважалися коні та воли, а з комах - бджола й сонечко

У цілому в культурі стародавніх слов'ян можна виділити дві групи релігійних вірувань: обожнення природи і культ роду.

По-перше, для стародавньої людини вся природа була живою, населеною безліччю різних божеств. У відповідності з такими поглядами у людей з'являлися своєрідні свята і обряди, пов'язані з порами року та збиранням врожаю, в них був відображений хліборобський і скотарський побут наших предків.

По-друге, стародавні слов'яни вважали, що всі дії і вчинки в їх житті супроводжують предки, особливо під час весілля, похорону та народження. Тому в них було багато свят і обрядів на честь предків, їм приносили жертви, вшановували пам'ять померлих. У ранній період історії слов'ян, як стверджують деякі вчені, постійних храмів і професійних жерців ще не було. Вони молились і приносили жертви богам та на честь предків на лоні природи. Лише напередодні запровадження християнства у слов'ян з'явилися місця для моління (капища) і професійні служителі культу (волхви). Релігійні вірування і міфологія стародавніх слов'ян стали культурним полем, на ґрунті якого поширювалось християнство, запроваджене в Київській Русі.

3 СВІТОВІ РЕЛІГІЇ

- 3.1 Буддизм.
- 3.2 Християнство.
 - 3.2.1 Православ'я.
 - 3.2.2 Католицизм.
 - 3.2.3 Протестантизм.
- 3.3 Іслам.

3.1 Буддизм

Буддизм, християнство та іслам - **світові релігії**. Вони отримали таку назву через найбільшу поширеність у світі та величезну кількість їхніх прихильників-віруючих, але головне - через інтегративну соціальну функцію у суспільстві. Ці релігії виникли як результат тривалого розвитку політичних, економічних і культурних контактів між народами в епоху великих історичних зрушень, зміни суспільно-економічних формацій, в умовах формування держав-імперій, коли виникла необхідність у духовному об'єднанні в єдиній державі численних народів з їхніми релігіями, традиціями, звичаями, способами життя, у доповненні світових імперій світовими релігіями.

Для всіх світових релігій характерний *прозелітизм* (від гр. - новонавернений), тобто відданість віруючих своїй релігії та прагнення їх навернути до неї людей інших віросповідань. Ці релігії відрізняються також міжетнічністю і космополітичністю (від гр. - космополіт, громадянин Всесвіту). Вони не поділяють своїх послідовників за ознаками національної належності, майнового стану, соціального статусу, статі або віку. Тотальному поширенню цих релігій сприяли також ідеї всезагальної рівності, простота і доступність догматики і культу, що ними утверджуються і поширюються.

Світові релігії - найвищий на сьогодні історичний тип релігій і найбільш розвинений етап релігійної еволюції. Кожна з них формувалась у певному історичному середовищі, в умовах конкретної культурно-історичної спільноти народів, що визначило їхні характерні особливості, відмінності від інших релігій і ареали переважного функціонування.

Буддизм увібрав у себе безліч різноманітних традицій народів країн, що потрапили у сферу його впливу, визначив спосіб життя і думки мільйонів людей. Більшість послідовників буддизму проживають у країнах Південної та Південно-Східної Азії, Шрі-Ланці, Непалі, Бутані, Китаї, Монголії, Кореї, В'єтнамі, Японії, Камбоджі, М'янмі (колишня Бірма), Таїланді, Лаосі. В Росії буддизм традиційно сповідують буряти, калмики й

тувинці. В Україні та інших європейських державах існують окремі громади буддистів зі своїми монастирями.

Буддизм був і залишається релігією, що набуває різних форм залежно від того, де вона поширена. Наприклад, у Китаї буддизм - це релігія, що говорить зі своїми віруючими мовою національних уявлень про найважливіші цінності життя та китайської культури загалом, а в Японії буддизм - це вже синтез японської культури з ідеями буддизму і релігією синто. Така здатність гармонійно вписуватись у навколишній культурний ландшафт дала буддизму можливість упродовж століть увібрати в себе величезну кількість місцевих вірувань, культів, народних обрядів, культур, ідеологій, літературних і художніх традицій на всьому географічному просторі свого впливу.

Буддизм не вимагає від своїх послідовників докорінної зміни їхнього способу життя і звичок, у тому числі відмови від обрядів на честь місцевих богів; не заперечує богів інших релігій, але попереджає, що їхнє шанування, якими б могутніми ці божества не вважались, принесе людям тільки тимчасове полегшення, а не остаточне спасіння. Буддист може одночасно сповідувати даосизм, синтоїзм, будь-яку іншу «місцеву» релігію. У зв'язку з цим дуже складно встановити кількість буддистів у світі (за різними джерелами, їх від 700 млн до 1 млрд).

Буддизм - найдавніша світова релігія. Він виник в **VI в до н. е. в Індії**. Переживши в цій країні епоху формування і розквіту, буддизм перетворився в світову релігію завдяки розповсюдженню в країни Південної, Південно-Східної, Центральної Азії і Далекого Сходу.

Найбільш впливовою релігією в давньоіндійському суспільстві був **брахманізм**. За своєю суттю це була подальша еволюція ведичної релігії у період становлення в Індії раннього рабовласництва. Культурна практика брахманізму передбачала, в основному, жертвоприношення численним богам і складні ритуали на випадок різних подій у житті людини. Коли стало очевидним прагнення брахманів за допомогою своєї релігії зосередити у своїх руках не тільки духовну, а й політичну владу в суспільстві, кшатрії за підтримки вайш'їв, усупереч брахманізму, створили власну релігію - буддизм.

Буддизм сформувався як релігія-протест не тільки проти брахманізму, а й проти його соціальної опори - кастового ладу. Його першими прихильниками стали численні тоді аскети-подвижники і пустельники (від гр. - вправа, подвиг). Це були люди, які жили завдяки милостині, свідомо відмовлялись від життєвих благ, стримували свої природні бажання і прагнення. Вони не визнавали ритуалів, що їх пропонували брахмани, і зміст свого існування вбачали у цілковитому зосередженні на внутрішньому духовному житті.

Буддизм першим у давньоіндійському суспільстві звернувся до людини не як до представника будь-якої соціальної групи, клану, племені або статі, а як до особистості. На відміну від брахманізму, буддизм визнає здатність жінки нарівні з чоловіком досягати найвищої духовної

досконалості, а головним у людині вважає лише її особисті якості та досягнення. Навіть слово «брахман» набуло у буддизмі іншого значення, ніж у брахманізмі. Воно означає у ньому благородну і мудру людину, незалежно від її походження. Людина визнається брахманом, йдеться в одному з класичних творів раннього буддизму «Дхаммапада» (від санскр. - шлях дхарми), не за походженням її або її матері, а за відмову від життєвих благ, відстороненість від світу; за її правдиву, повчальну, без дотепів і образ, мову; за усвідомлення свого попереднього існування; за сприйняття Неба і пекла; за те, що, будучи мудрецем, вона здійснила все, що можна здійснити¹.

Отже, буддизм виник у Стародавній Індії в умовах формування на її теренах великих рабовласницьких держав, розпаду родоплемінних відносин, посилення соціального гноблення, падіння авторитету каст жерців-брахманів і переходу влади до каст кшатріїв, що складалася в основному з військової бюрократії та великих рабовласників. Як виразник їхніх інтересів у боротьбі проти каст брахманів буддизм завжди виступав проти каст взагалі, за соціальну рівність людей. Народні маси буддизм приваблює визнанням усіх людей рівноправними та обіцянкою позбавити їх від земних страждань у потойбічному житті.

Засновником буддизму була реальна історична особистість - **Сіддхартха Гаутама** (з роду Гаутама). За своїм соціальним походженням він належав до касті царював, невеликого князівства Шакья, розташованого на півночі Індії. Батько Сиддхартхи був раджею цього напівнезалежного князівства. Мати померла через кілька днів після його народження. Буддійське переказ свідчить, що батько Сиддхартхи шалено любив свою дружину і після смерті переніс свою любов на сина. Він оточив його турботою і увагою, не шкодував коштів для розваги дитини, а потім і юнаки. Одного разу царевич, гуляючи зі своїм візником, несподівано побачив дряхлого діда і, вражений його виглядом, став розпитувати слугу про старість. Він був вражений, коли дізнався, що це загальна доля всіх людей. Перед ним з усією гостротою постали смисложиттєві питання.

Філософські системи того часу вчили, що спокій можна знайти, тільки ведучи аскетичний спосіб життя, займаючись пригніченням своєї плоті. І Сіддхартха став відлюдником - йогом. Шість довгих років він блукав у лісі, майже нічого не їв, обличчя його стало страшним. Воно почорніло і неймовірно схудло, шкіра зморщилась, волосся випало, він став схожий на живий скелет. І ось одного разу в стані напівнепритомності, він заснув під деревом і під час цього сну йому відкрилися великі істини, він став просвітленим - Буддою (слово Будда буквально і означає просвітлений). З тих пір він став сам просвіщати людей, проповідувати своє вчення.

Будда помер у містечку Кушинагара під час трапези, отруївшись несвіжим м'ясом, що його він нібито з'їв сам, аби не постраждали його супутники. Тіло Будди, за традицією, було піддано кремації, а попел був поділений між вісьмома його послідовниками з різних громад, які

поховали його у восьми різних місцях. Над місцями поховань були споруджені меморіальні надгробники-ступи. За тією ж легендою, один з учнів Будди врятував із похоронного багаття його зуб, що нині є головною реліквією буддистів. Сьогодні «зуб Будди» знаходиться у храмі міста Канді на острові Шрі-Ланка.

Зі смертю Будди пов'язується *початок існування буддизму як релігії*. Але ким є Будда для буддистів - учителем, богом чи лише одним з численних будд, тобто особистостей, які досягли просвітлення і проживають у різних місцях Всесвіту? Скоріш за все, Будда - Вчитель, оскільки він не тільки відкрив людям шлях до спасіння, а й навчив, як іти до нього. Складніше дати відповідь на запитання «Чи Бог Будда?», оскільки буддисти заперечують саме поняття божества. Для них Будда - людина, яка прожила 80 років.

За одними джерелами він жив з 656 по 476 р. до н. е., за іншими – з 624 до 644 р. до н. е., також є джерела, за якими Будда жив з 488 по 368 р. до н. е. Водночас буддисти наділяють Сіддхартху такими чеснотами, що ними в інших релігіях володіють лише боги: всемогутністю, здатністю творити чудеса, набувати різноманітного вигляду, впливати на перебіг об'єктивних процесів тощо.

Буддизм визнає існування неймовірної кількості будд у різних світах і в різні часи. У цій релігії є будд и минулого, теперішнього і майбутнього. Є групи людей, які налічують тисячу будд. Є будди, які уособлюють різноманітні види діяльності і явища природи: будда лікування і будда незмірного світла, будда безперечної істини і Всесвіту, космічний будда, але тільки для одного з них, того, хто став Вчителем людства, цей епітет є першим і головним його ім'ям. Будда-Сіддхартха, хоч формально він не Бог, а Вчитель, фактично визнається богом. За всю історію свого існування буддизм не зміг ані пояснити, ані подолати цю суперечність, та й не намагався цього зробити. Підтвердженням такому висновку може слугувати саме це віровчення.

За буддизму, *життя у всіх його проявах є вираз різних комбінацій або «потоків» нематеріальних частинок - дхарм*. Поєднання дхарм визначає буття всього існуючого в цьому світі: людей, тварин, рослин, неорганічної природи. Після розпаду відповідного поєднання настає смерть, але дхарми не зникають безслідно, а утворюють нову комбінацію.

Ця комбінація здійснюється відповідно до закону карми - відплати в залежності від поведінки в попередньому житті. *Безкінечний ланцюг перероджень (сансара)*, або колесо життя може бути перервано. Саме до цього і повинен прагнути кожна людина. *Припинення перероджень, що викликають страждання, досягнення стану спокою, блаженства, злиття з Буддою* - така *головна мета* людських зусиль.

Він відмовляється визнавати за необхідне дії всіх людей за кастовою ознакою. За його вченням все люди мають у своєму розпорядженні рівними можливостями встати на шлях просвітлення. Станові, етнічні та взагалі соціальні відмінності визнавалися вторинними, похідними від рівня,

ступеня моральної близькості людини до шляху, вказаному Буддою, і, відповідно, могли бути змінені в процесі морального самовдосконалення. Таким чином, саме в буддизмі закладається один з перших принципів, характерних для всіх світових релігій - *звернення з проповіддю до всіх людей, незалежно від їх етнічного та соціального походження.*

Другою важливою особливістю буддизму, також зближує його з усіма іншими світовими релігіями, є *переміщення акценту з колективної на індивідуальну релігійне життя.* Згідно буддизму, людина могла вирватися із сансари індивідуальним зусиллям, усвідомивши і сформулювавши свій, особистий «праведний шлях», і, вплинувши на долю.

Ці установки Будди були сформульовані у вигляді **чотирьох основних положень його віровчення:**

1. Сутність життя є страждання.
2. Причина страждань - бажання і прихильності.
3. Щоб позбутися від страждань, треба з коренем вирвати бажання і прихильності.

4. Для цього необхідно вести добродійне життя за законами правильної поведінки і морального знання (так званий *восьмеричний шлях*), що веде до просвітління і через нього до нирвани. «Мудрі - вчив Будда, згасають як лампади».

За буддійським ученням люди не самотні на шляху до просвітлення, в цьому їм допомагає Будда, а також **бодхісатви** - істоти, яким залишилося зробити останній крок для досягнення нирвани, але які його не роблять свідомо, щоб допомогти людям знайти спокій. Однак, головне на цьому шляху повинна зробити сама людина. Просвітлення і нирвана досягається ціною власних зусиль.

Для цього людина повинна пройти по **«восьмеричному шляху»:**

1. Правильні погляди, тобто погляди, засновані на «благородній істині».
2. Правильна рішучість, тобто готовність до подвигу в ім'я істини.
3. Правильна мова, тобто доброзичлива, щира.
4. Правильна поведінка, тобто неспричинення зла.
5. Правильний спосіб життя, тобто мирний, чесний, чистий.
6. Правильне зусилля, тобто самовиховання і самовладання.
7. Правильна увага, тобто активна пильність свідомості.
8. Правильне зосередження, тобто вірні методи медитації.

Однак буддизм був *противник крайнього аскетизму.* Люди, котрі стали на шлях просвітлення, суворо стежили за особистою гігієною, приміщення, в яких вони жили постійно містилися в зразковому порядку. Як правило, вони утворювали монастирську общину – **Санги**. Культова сторона початкового буддизму відрізняється крайньою простотою. В основному вона зводилася до медитацій і гігієнічних ритуалів.

Крім зусиль по особовому просвітлінню монахи були зобов'язані займатися місіонерською діяльністю, пропагувати вчення свого вчителя. Це вчення зустрічало великий інтерес, але не кожен міг встати на шлях

відмови від усього мирського. Тому виникла проблема буддистів-мирян. Ця проблема була вирішена на основі розробки вчення про два шляхи порятунку: хінаяне і махаяні.

Чітко визначилась мета людського існування: шляхом самовдосконалення домогтися припинення перевтілень, вирватися з обіймів сансари і досягти нирвани. При цьому підкреслюється непотрібність жертвоприношення і складного культу, цілковита непотрібність жрецтва.

Звернення до людини це релігійне новаторство буддизму. І це звернення має єдиний аспект - моральний.

До Будди моральність визначалась належністю до каст, соціальним станом людини. Будда оголосив усіх рівними в духовній сфері. Матеріальну сферу як вияв сансари він ігнорував. Ось тому Будда проголосив заперечення права приватної власності, заперечення національної обмеженості, загальне братерство всіх людей, позбавлених права приватної власності. Він був упевнений, що людство рухатиметься вперед і тільки вперед до самовдосконалення - незалежно від віри в Бога, наявності душі і свободи волі.

Етична система Будди містить у собі основні прості норми загальнолюдської моралі. Це теж велика заслуга буддизму. Але вчення Будди йде далі чисто релігійним шляхом. Смиренність, лагідність, любов до всього живого, терплячість, співчуття, готовність до взаємодопомоги та інші моральні якості - це все кроки до спасіння.

На підставі основних віроповчальних положень буддизм побудував цілу **систему моралі**, яка не містить прагматичних норм поведінки, не канонізує її зовнішніх норм (звідси йде нехтування, особливо раннім буддизмом, культових проблем), а визнає історичну і просторову різноманітність моральних норм, які часом парадоксально примирюють взаємовиключні моральні підходи. Наприклад, буддизм засуджує всяке вбивство не тільки людини, а й тварини, навіть комахи. І разом з тим дозволяє вживання в їжу м'ясо. Також розглядається проблема провини і відповідальності, злочину і відплати.

Але в цілому буддизм послідовно розвиває гуманістичну концепцію особи, відстоює її цілісність, вимагаючи поваги до неї. Моральна концепція буддизму ґрунтується на людинолюбстві, терпимості до людини. Буддизм домагається утвердження духовної рівноваги людини, внутрішньої віддаленості її від усього на світі, бо світ, сансара, - це найбільше зло. Буддизм, безумовно, бачить необхідність жити і діяти. Будда добре розумів, що людина не може жити в суспільстві, не будучи залежною від нього. Але при цьому він наполягав на акцентуванні уваги людини на своєму внутрішньому бутті, психологічному стані, на самозаглибленні і на відповідному моралізуванні.

В етичних положеннях буддизму привабливим виглядає проповідь любові і милосердя до всього живого без різниці між добрим і лихим, корисним і шкідливим. Буддист п'є воду, обов'язково користуючись

ситечком, щоб, бува, яка комаха випадково не постраждала. А йдучи по дорозі, гілкою розмітає шлях перед собою, щоб часом не наступити на щось живе. Певна річ, така любов переноситься і на людей: нікому не заважати, нікого не образити, нікому не заподіяти якоїсь шкоди! Але це все не дійова, активна, цілеспрямована любов, а доброзичливе ставлення, непротивлення злу насильством, поступливість.

До всіх людей має бути однакове ставлення. Надання переваги в почуттях будь-кому, виявлення особливого ставлення до когось вважається порушенням інтересів іншої людини, якій цих почуттів нібито не додано. Відповідаючи насильством на зло, ми його лише примножуємо. Парадоксально, але буддизм вважає зайвим захищати людину від насильства, карати людину за вчинене зло, навіть за вбивство. Буддисти рішуче виступають проти кари па горло. І, врешті, така позиція: треба дивитися на світ спокійно, не виявляти пристрасті до зла, треба тільки ухилитися від нього. І коли всі так робитимуть, зло зникне.

Вирішення моральних проблем, у тому числі й утвердження загальнолюдських моральних норм, у буддизмі набирає практичного характеру. Саме в розгляді моральних проблем виявляється практичність, ґрунтовність буддизму. Буддизм не стільки претендує на новизну у формуванні моральних вимог, які були відомі й до цього, скільки на новизну практичних порад у її досягненні, причому особливо підкреслюється як мета не моральне вдосконалення, а вирішення основної проблеми метапсихозу – досягнення нирвани.

Ще одна особливість моральної концепції буддизму: вій надає особливого значення не стільки зовнішнім силам удосконалення людини, скільки силам її особи. Людину врятує не жертва, не молитва, не чиєсь покровительство, не заступництво, а тільки вона сама шляхом самовдосконалення. Тут корисний приклад, корисна порада, незамінне знання вчення, але найголовніше – самовдосконалення. Звідси вирішення в буддизмі проблеми релігійного культу, духовенства і церкви.

Самовдосконалення в буддизмі пов'язане з уявленнями про істинне знання, яке спрямоване не на зовнішній світ, а на споглядання свого власного, внутрішнього світу. Воно досягається шляхом медитацій, практикою буддійської йоги – дх'яни. Шляхом медитативного трансю людина має досягнути чотири щаблі сходження, чотири вищих стани: доброзичливості, піднесеної радості, співчуття до близьких, цілковитої неупередженості. Щоб досягти праведності, людина повинна так удосконалити себе, щоб мати здатність постійно перебувати в одному з цих станів.

Хинаяна - це вузький шлях порятунку. Хинаяна передбачала жорсткий аскетизм. Це шлях індивідуального просвітлення і знаходження нирвани, яким йшли **архати - члени сангхи**.

Махаяна - *широкий шлях порятунку*. У махаяні допускалася можливість знаходження нирвани і мирянином, хто виконує обітниці духовного вдосконалення під керівництвом жалісливого бодхисаттви.

На відміну від ченців мирян давався більш спрощений етичний кодекс поведінки.

Він зводився до дотримання **5 заповідей**:

- 1) утримуйся від вбивства;
- 2) утримуйся від злодійства;
- 3) утримуйся від пороку;
- 4) утримуйся від брехні;
- 5) утримуйся від збуджуючих напоїв.

Разом з тим, у махаяні отримала великий розвиток культова практика.

Основу релігійної організації у буддизмі становлять **монастирі**. Вони є сукупністю богослужбових, житлових і господарських будівель чернечої громади і одночасно загальноосвітніми центрами, своєрідними бібліотеками і університетами, що в них навчаються і виховуються ченці. Громада ченців називається сангхою. Спочатку до неї приймали всіх бажаних, потім було встановлено певні обмеження: до громади не приймалися раби, солдати, злочинці і неповнолітні діти без згоди їхніх батьків. Згодом поруч із чоловічими виникли жіночі монастирі. Всі церемонії у них здійснюються ченцями-чоловіками з найближчих монастирів, причому перебування там ченців-чоловіків суворо регламентовано, зокрема, чоловік-чернець не має права переступити поріг келії черниці.

Вступаючи у сангху, людина не тільки відмовляється від усього, що пов'язує її зі світом, у тому числі від сім'ї, касти, майна, а й бере на себе **п'ять обітниць**:

- буддист не може позбавити життя або заподіяти шкоду будь-якій живій істоті;
- буддисту не можна брати те, що йому не пропонують;
- буддисту слід уникати перелюбу;
- буддист має уникати будь-яких непристойних висловлювань, неправдивих тверджень, пліток або поширення чуток;
- буддисту не можна вживати алкоголю і наркотиків, оскільки вони затьмарюють свідомість і розум.

Ченці як служителі культу повинні жити виключно завдяки милостині, їсти раз на день, відмовлятися від шлюбу і власності, голити вуса і волосся на голові, носити одяг жовтого кольору - вільну безрукавку, що переходить у широку спідницю, і покривало на лівому плечі, залишаючи праве плече оголеним. Багато часу в житті ченців забирають молитва і медитація.

Перед тим, як зайти у кімнату для молитви, ченці знімають взуття. Під час молитви вони складають долоні разом, б'ють поклони і роблять підношення і пожертвування квітами як нагадування про швидкоплинність життя; запаленими свічками на знак того, що світло розсіює темряву;

фіміамом (від гр. - палю, запашна речовина, що використовується під час богослужінь. Палити фіміам означає лестити, надзвичайно хвалити будь-кого) як символом непорушності вчення Будди. Здійснюючи підношення і жертвування, ченці читають п'ять заповідей і молитов на честь Будди і сангхи, потім проголошують мантри, після чого проводять мовчазну медитацію. На завершення молитви проголошується проповідь.

Багато ченців під час молитви використовують чотки, що їх називають **мала**. Мала може складатися зі 108, 54 або 27 дерев'яних, пластмасових чи насінневих намистинок. Використовують їх для рахування кількості поклонів і ударів чолом та для підсилення духовної концентрації. Пересуваючи кожну намистинку, ченці співають мантри і повторюють ім'я Будди. Вони вірять, що багаторазове повторення мантр викликає всередині людини позитивні вібрації, підносить її до вищої форми свідомості. Найбільш священною малою вважається «дорогоцінний камінь у лотосі». Зображення цього каменя викарбовано на обертових мідних циліндрах, що називаються **молитовними колесами**. У кожному монастирі є по декілька таких коліс. їх обертають для спрямування вібрації у різні боки.

Медитація у ченців і мирян є пріоритетною, оскільки Сіддхартха став Буддою під час медитування. У буддизмі розрізняють дві форми медитації: самадхі і віпасану.

Самадхі допомагає звільнити розум і набути внутрішнього спокою. Вважається, що через вплив почуттів, бажань і думок розум перебуває у стані безперервної зміни. Самадхі позбавляє розум такого впливу і концентрує психіку на одному об'єкті. Віпасана використовується для досягнення істини непостійності (аніка), страждання (дукха) і невиразності (анатман). Вона відображає буддистський світогляд і формує у віруючих світорозуміння, що спонукає їх до просвітлення. Загалом буддисти медитують, щоб звільнити свій розум від властивих людській природі агресії, задрощів і жадібності. Вважається, що за допомогою медитації буддисти знаходять не тільки внутрішній спокій, а й мудрість.

Членство в сангхі добровільне. Будь-якого моменту чернець може повернутись до мирського життя. Наприклад, у Шрі-Ланці, Таїланді, М'янмі, Камбоджі, де буддизм століттями був єдиною релігією, майже кожний чоловік на кілька місяців, а то й на рік-другий, вступає у сангху, прилучається до монастирських святинь, здобуває освіту, а потім повертається до звичного для нього життя. Постійні ж мешканці монастирів повинні відбувати обряд посвячення (суворі випробування на моральну стійкість і волю, наприклад, спалювання пальця перед вівтарем Будди) і брати на себе ще п'ять обітниць-заборон, за якими їм:

- забороняється брати участь у будь-яких розважальних заходах, включаючи участь у танцях чи співах;
- не дозволяється спати на дуже м'якому ліжку;
- забороняється будь-яка їжа, окрім тієї, що входить до складу монастирських сніданків чи обідів;

- не дозволяється користуватись парфумами;
- не дозволяється приймати у дарунок речі з золота і срібла.

Крім названих обітниць, у сангхі побутують ще понад 250 заборон і обмежень. Ченці час від часу їх порушують, і тому двічі на місяць (на повний і новий Місяць) відбувають обряд покаяння, збираються для взаємних сповідань і очищення.

Кандидатів у ченці готують з 8-річного віку. Вони завчають тексти священних книг і коментарі до них до 20 років. На двадцятому році, за згодою батьків, їх посвячують у ченці. Кандидат повинен бути здоровим, з правильною статурою, не мати боргів. Буддійському ченцю-бікшу (жебраку) може належати всього вісім предметів: одяг (три предмети), пояс, віяло, миска, бритва для гоління і ситечко для води. Їсти дозволяється тільки двічі на день, взагалі ж приписується аскетичний спосіб життя. У розмові з жінкою чернець може сказати тільки п'ять слів, закриваючись від неї віялом. Обов'язково слід голити голову, обличчя, навіть брови. Живуть ченці за рахунок пожертв, більшість із них бродяжить, однак кожний є членом певної сангхи.

Сангха мала демократичний характер, керувалася вона зборами. Будда ретельно розробив правила проведення цих зборів: мають бути присутні не менше десяти (у виняткових випадках - п'ять) монахів; новачки і жінки не мали права голосу, питання для обговорення вносилися у порядок денний, рішення приймалися більшістю голосів. Будда розробив детальні правила життя сангхи. Головним обрядом у ній була упосата - молитовні збори ченців, які проходили у мовчазній молитві всіх і в читанні священних текстів. Спочатку збори проходили у дні молодика і повного місяця. Потім ще з різних приводів. Особливими днями упосати були день народження Будди і день його першої проповіді.

Послідовники Будди, які залишилися жити мирським життям, але зобов'язалися виконувати мінімум буддійських вимог, зветься упасаками (послідовниками), жінки - упасіками. Вони мають матеріально підтримувати сангху.

Буддизм визнав необхідність шанування Будди та інших численних божеств. Звідси - складний культ поклоніння цим богам, що охоплює і особисте, і громадське життя віруючих. Це щоденні молитви і жертвоприношення статуям Будди Гаутами та іншим буддам, паломництво до святих місць, кругові обходи ступ (меморіальних і поховальних куполоподібних каплиць). Поклоніння буддам і бодхісатвам - це обов'язкова плата за допомогу у спасінні, без якого воно недосяжне.

Значне місце в буддійському культі належить поклоніння численним реліквіям. Це мощі Будди і святих, речі, що їм належали чи були виготовлені на їхню честь. До реліквій також належать предмети природи, дерева, гаї, річки, пагорби та споруди, які пов'язані з життям Будди і святих. Кількість таких реліквій необмежена. Але особливо священними є місця, де Будда народився (Капілавасту), де став просвітленим (Гайя), де

він виголосив першу проповідь (Бенарес) і місце його смерті (Кушінар), де він перейшов у нирвану.

Згодом виникло поклоніння статуям і зображенням Будди, вони стали найбільш популярними об'єктами поклоніння як у публічних місцях, так і в садибах і будинках віруючих. У Гонконзі, на острові Ванцао, споруджено статую Будди заввишки 34 м, вона важить 27 т. Це найбільша статуя Будди у світі.

Одним з перших центрів буддизму за межами Індії став острів Цейлон - територія нинішньої держави Шрі-Ланка. Уже в III в. до н. е. буддизм зміцнюється на Цейлоні в якості державної релігії. У Шрі-Ланці виникає безліч монастирів, навколо них формуються громади буддистів-мирян і на основі їх об'єднання виникає централізована релігійна організація. Іншим важливим напрямком поширення буддизму був Індокитайський півострів, де зосереджено понад 94 % буддистів південно-східній Азії. Великі громади буддистів знаходяться в Таїланді, В'єтнамі, Камбоджі, Лаосі.

Одним з найбільших регіонів поширення буддизму є Китай. Китайський буддизм отримав назву **чань-буддизм**. З точки зору чань-буддизму, досягти просвітлення - значить возз'єднатися з початкової і всеосяжною природою Будди, а для цього зовсім не потрібно виснажлива сидяча медитація, або нескінченне повторення священних текстів. Послідовник чань-буддизму виходить з установки: *Якщо Будда вже є всередині нас і тоді потрібні не спеціальні зусилля, або в нас немає Будди, і тоді всі зусилля марні*. Тому головною формою здобуття Будди є недіяння.

Ще одним різновидом буддизму є **ламаїзм**. Назва цього особливого напрямку в буддизмі, що існує в європейських мовах походить від слова «лама» назви ченця або жреца. Ламаїзм сформувався в VII ст. н. е. Ламаїзм є досить причудливий синтез махаяни, тибетського буддизму і добуддистських архаїчних вірувань народів, що населяють ці території.

У віровченні і культурі ламаїзму сильно виражені **ідеї тантризму**. *Людина розглядається як мікрокосм, його тіло влаштовано аналогічно космосу і з того ж матеріалу*. Характерною ознакою тантризму є поклоніння якомусь статевому енергетичному початку, найчастіше жіночому. Тому з точки зору тантризму щедрість природи викликається або посилюється імітацією акту запліднення. **Далай-Лама** розглядається як вища з усіх істот, що переродилися. Земне втілення високошанованого бодхісаттви, живий бог.

У буддизмі немає такого Бога, як у християнстві, ісламі та інших монотейстичних релігіях; немає такої віри у богів, як в інших політеїстичних релігіях; немає уявлень про безсмертя душі; немає церкви як посередника між богом і людьми; немає багато такого, що зазвичай характеризує релігію як суспільне явище.

Чи є буддизм релігією? Відповісти на це запитання можна лише на підставі наукового розуміння сутності релігії, її соціального й історичного

змісту. Головне у релігії - релігійна віра. Для віруючої людини не існує дилеми: є бог чи його немає. Для неї бог є тому, що вона вірить у його існування. Отже, буддизм - релігія, оскільки в його вченні є шляхи спасіння від страждань, сансари; формування віри й надії на можливість досягнення нирвани. Однак рятує буддиста не бог, а власне духовне зусилля, тобто медитація (якщо насправді відомі факти такого порятунку). Щоб уникнути страждань, наставляє буддизм, людина має приглушити в собі відчуття прихильності, придушити всілякі бажання, стати байдужою до радощів і прикрощів життя, до самої смерті. А це вже - апатія і песимізм, що принижують велич людини.

3.2 Християнство

За даними ООН, в даний час в світі налічується близько 1,5 мільярда послідовників християнства. Християнство - це збірний термін для характеристики трьох основних напрямків: православ'я, католицизму і протестантизму. Кожний з цих великих напрямків в свою чергу, підрозділяється на ряд дрібніших віросповідань і релігійних організацій. Але все їх об'єднують спільні історичні корені, певні положення віровчення і культові дії.

У центрі християнства знаходиться образ Боголюдини - Ісуса Христа, який своєю мученицькою смертю на хресті постраждав за гріхи людства, але тим самим зняв з нього ці гріхи, примирив людський рід з Богом. А своїм воскресінням він відкрив для тих, хто в нього повірив, нове життя, шлях до возз'єднання з Богом в Божественному царстві. Слово «Христос» - це не прізвище і не власна назва, а як би титул, звання, присвоєне людством Ісусу з Назарета. *Христос перекладається з грецької як «помазаник», «месія», рятівник.* Цим загальним ім'ям Ісус Христос зв'язується з старозавітними переказами.

Священною книгою християн є **Біблія**, яка складається з двох частин. *Старий Заповіт* – священна книга послідовників іудаїзму і *Новий завіт*, що викладає найважливіші етапи життя творця християнства - Ісуса Христа і основні положення його вчення.

Новий завіт складається з *чотирьох Євангелій*. Слово «евангеліє» в перекладі з грецького означає Євангелію або Радісна звістка. Два з цих Євангелій - від Матвія і від Іоанна – приписуються безпосередньо учням Ісуса Христа, а два інших - від Марка і від Луки - учням учнів Ісуса Христа. Крім Євангелій в Новий завіт входять *«Діяння апостолів»* - перших учнів Христа і проповідників християнства, послання апостолів християнським громадам і, нарешті, *Одкровення Іоанна Богослова* або Апокаліпсис.

Християнство виникло в I ст. нової ери на території Східної частини Римської імперії в Палестині. Протягом багатьох століть в релігієзнавчій літературі йшла суперечка на тему: чи є Ісус Христос історичною особистістю. Поступово з цього питання сформувався дві точки зору, пов'язані з міфологічної та історичної школою в релігієзнавстві.

Представники **міфологічної школи** стверджували, що наука не має в своєму розпорядженні достовірні дані про Ісуса Христа як історичної особистості.

Друга, **історична школа** вважала Ісуса Христа реальною особистістю, проповідником нової релігії, що сформулював ряд принципових ідей, що заклали основи християнства. З точки зору представників цієї школи, реальність Ісуса підтверджується реальністю цілого ряду євангельських персонажів, таких як Іоанн Хреститель, апостол Павло та інші.

Ми не хочемо вставати ні на ту, ні на іншу точку зору, оскільки проблема історичності образу Ісуса Христа принципового значення для з'ясування суті його вчення не має. Ми ж, враховуючи і поважаючи цю позицію, прагнемо дати наукове пояснення виникнення християнства. І в це пояснення цілком укладається версія, що колись в 1 в. н. е. існував великий проповідник Ісус, який сформулював своє віровчення і створив громаду своїх послідовників, яка пізніше розрослася до рамок світової релігії.

У цей період на території Палестини були широко розповсюджені месіанські надії, з'явилося багато бродячих проповідників, що сповіщає швидко прищестя Месії, спасителя народу, істинного царя юдейського. Біблія називає двох великих пророків того часу - Єремію і Іоанна Хрестителя. Ці проповідники прагнули привернути до себе увагу людей незвичним видом. Єремія проповідував з ярмом на шії, **Іоанн Хреститель** носив одяг з верблюжого волосу, що не стригся, жив пустельником в пустелі, харчувався сушеної сараною і був дуже худий. Іоанн Хреститель не вважав себе месією, рятівником людства. За біблійною версією християнства він - лише Предтеча. Його завдання було підготувати народ до приходу месії. Символом вступу в месіанську еру Іоанн обрав обряд занурення в воду річки Йордан. Цьому зануренню надавалося символічне значення. Подібно до того, як вода омиває тіло, так і покаєння очищає душу. Обряд обмивання отримав символічне значення хрещення. Звідси й прізвисько Іоанна - Хреститель. Перед обрядом люди сповідували свої гріхи, очищали душу.

Біблія замовчує про життя Ісуса до 30 років. І саме з появою Ісуса на березі Йордану і прийняття ним хрещення від Іоанна почався його шлях проповідника, що закінчився смертю на хресті і чудесним воскресінням. Після хрещення Ісус пішов у пустелю, де на самоті провів деякий час, готуючи себе до служіння Богу. Незабаром він знову з'явився на березі Йордану. Влада Іудеї і Рима зустріли Ісуса Христа як самозванця. Вони звинуватили його в блюзнірстві і підбурюванні проти влади і засудили до смерті через розп'яття на хресті. Народ іудейській в своїй масі також відвернувся від нього. Коли народу було запропоновано вибрати, кого із засуджених на смерть він бажає помилувати, то натовп замість Ісуса обрав розбійника Варраву.

Ісус Христос був страчений і, як свідчить євангельська розповідь, воскрес на третій день, явився своїм учням, дав їм настанову, а на 40 день вознісся на Небо. Поступово, по мірі вироблення єдиного віровчення і створення організаційних форм взаємодії, *формується християнська церква як організація*, яка об'єднує на основі загального віровчення і культу прихильників нового вчення і священнослужителів. Духовенство бере в свої руки керівництво ідейним, моральним і матеріальним життям. Особливий статус духовенства ідеологічно закріплюється віроповчальними установками і культовими діями. На це, зокрема, направлено встановлення обряду рукоположення. У ранньохристиянських

общинах - еклесіях – клірики обиралися на свої посади віруючими. У **324 р. християнство стало державною релігією Римської імперії.**

Філософія християнства викладена у новозаповітних притчах, повчаннях, висловах і досягає своєї кульмінації в **Нагірній проповіді** Христа, де їм були висловлені, так звані заповіді блаженства. Сама назва заповіді блаженства пов'язана з розумінням того, що Ісус Христос, Господь і Рятівник людей, немов люблячий Отець, він вказав їм шляхи, через які люди можуть увійти до Царства Небесного, Царства Божого. Всім, хто виконуватимуть

Його повчання або заповіді, Христос обіцяє, як Цар неба і землі, **вічне блаженство** (велику радість, найвище щастя) в майбутньому, вічному житті. Тому таких людей Він називає блаженними, тобто найщасливішими.

1. Блажені нищі духом, яко тих є царство небесне.

Жебраки духом, це люди покірливі, такі, що сприймають волю Бога, покладаються на його мудрість, а не на мудрість миру цього, які розуміють, що все, що вони мають на цьому світі – талант, красу, розум – все це дано Богом і належить перш за все Йому, а не є надбанням самої людини.

2. Блажені плачущі, яко тії втішитимуться.

Мова йдеться про тих, хто засмучується про свої недоліки і гріхи, плаче про них, кається перед Богом. Розуміючи і знаючи свої пороки, людина починає боротьбу з ними.

3. Блажені кротці, яко тії наслідують землю.

Покірливі люди терплячі, спокійно і без зла переносять образи і несправедливість, не ремствують і не проклинають, гідно виконують своє земне призначення.

4. Блажені алчущі і жадаючі правди, яко тії наситяться.

Жадаючі правди, це по суті ті, хто жадає праведності перед Богом, хто хоче бути виправданий перед ним в день останнього Суду і їх спрага буде втамована.

5. Блажені милостиві, яко тії помиловані будуть.

Милостиві, милосердні, добрі, прагнучі у всьому допомагати іншим людям, такі, що піклуються про світ у всіх його проявах, їх Бог помилує.

6. Блажені чисті серцем, яко тиш Бога узрят.

Чисті серцем люди прагнуть до чистих думок і вчинків, не хочуть поганити себе і свій дух злом, користю, заздрістю і іншими «брудними» емоціями., вони зможуть після переходу в світ інший бачити Бога і славу його.

7. Блажені миротворці, яко тиш сынове Божії наречуться.

Миротворці, що шукають примирення з Богом і іншими людьми, подібно до Ісуса Христу, що повторював: «Мир вам!», гідні називатися Синами Божими.

8. Блажені вигнані правди ради, яко тих є царство небесне.

Ті, хто не може жити неправедно, тобто не по правді настільки, що навіть готові зізнати за правду страждання, потраплять до Царства Небесного.

9. Блажені ви, егда поносять вас, і ижденут, і рекут усяк зле дієслово на ви лжуще, Мене ради. Радуйтеся і веселитесь, яко мзда ваша многа на небесех.

Якщо праведних і щиро віруючих людей всіляко принижуватимуть, ганьбитимуть, заподіюватимуть всяке зло, то особливо велика їх нагорода буде на Небесах, бо вони постраждавши за Віру, особливо гідні усілякої винагороди.

Основна Заповідь християнства - це заповідь любові: «Та любите один одного, як Отець наш Небесний полюбив Вас, і велика буде Ваша нагорода на Небесах» - закликав Ісус Христос.

До середини I в. у християнстві виділилася безліч напрямів, які вели спори між собою з приводу ключових моментів учення Христа.

Ранньохристиянські общини не знали догматизму і культу, не знали таїнств, ікон, але поступово відходили від іудаїзму. Загальне для всіх них – віра в добровільну жертву Христа та спокутування їм гріхів миру.

Гоніння на християн на початку IV в. змінювалися активною підтримкою нової релігії. Після першого собору почалася внутрішньоцерковна боротьба за затвердження культу, розвернулися дискусії навколо християнських догматів - непорушних підстав віровчення, які були затвержені на подальших християнських Соборах. До них відносять: догмат про потрійну суть Бога (Отець - Син - Дух Святий, які складають єдину і нероздільну *Святу Трійцю*), догмат боговтілення (Бог з'явився в образі людини) і догмат спокутування (своєю смертю на хресті Бог викупав гріхи людства). Згідно християнського вчення, Ісус Христос, що одного разу явив себе світу, зражений хресній смерті і вознесений на Небеса, прийде вдруге і встановить справедливість на Землі. Страшний Суд, на якому з'являться всі, хто коли-небудь жили на Землі, назавжди розділить праведників і грішників.

Основні положення християнського віровчення 12 догматів і сім таїнств були прийняті на першому (Нікейському) соборі 325 р і другому (Константинопольському) соборі 381 р Наступні собори лише вносили певні корективи в інтерпретацію цих догматів.

Найбільш крупний удар по єдності християнства, було завдано **16 червня 1054**, коли глава Західної церкви Римський Папа і формальний глава православ'я – Константинопольський патріарх, проголосили один по відношенню одного анафему, тобто піддали церковному прокляттю. Фактично ж **розкол християнства** на два основних напрямки - **православ'я і католицизм** - стався набагато раніше, після розпаду Римської імперії на початку V ст. на Східну і Західну. Православ'я сформувалося в Східній частині Римської імперії, в Візантії. Католицизм - в Західній частині Римської імперії. Візантія в той час представляла собою сильну централізовану держав. Імператор Візантії

вважав себе главою всієї Римської імперії. В даний час налічується 15 автокефальних (самостійних) православних церков.

Особливості віровчення:

Поклоніння хресту - один з найважливіших елементів православного культу. Хрест є символом християнської віри. Їм увінчані православні храми, одяг священнослужителів, його носять на тілі віруючі, під час молитов, богослужіння віруючі і священнослужителі здійснюють хресне знамення (хрестяться). За православним вченням, хрест як символ був прийнятий християнською церквою в пам'ять про мученицьку смерть Ісуса Христа.

Культ ікон - живописних або рельєфних зображень Бога-Отця, Бога-Сина, Бога Святого Духа, Трійці, Богоматері, святих, євангелістів і т. д. Має широке поширення в православ'ї. Вважається, що через ці зображення віруючий може вступати в контакт із зображеними на них персонажами, звертатися до них з молитвами. Деякі ікони користуються особливим об'єктом поклоніння. За ними визнається особлива чудотворна сила, тому що з цими іконами пов'язані якісь чудові події. Прикладом такої ікони є ікона Казанської Божої Матері.

Православні віруючі вшановують також **святі мощі**. Мощі, за православним вченням, це останки померлих, по божій волі залишилися нетлінними і володіють даром чудотворення.

З культом мощей тісно пов'язаний **культ святих**. За вченням церкви, святі - це особи, які вели благочестиве життя, здійснили «подвиги» на славу Божу і після смерті були відзначені всевишнім даром чудотворення, здатністю впливати на долі людей. Православні християни вірять, що святі - це посередники між Богом і людьми, небесні покровителі, які живуть на землі, і звертаються до них з проханнями про земні справи. Зарахування до лику святих здійснюється на основі *акту канонізації*. У перші століття християнства канонізація відбувалася стихійно, увіковічуючи пам'яті про мучеників, пустельників, сповідників. Пізніше були розроблені певні правила, одним з яких є набуття мощей даного святого.

Важливе місце в православному культі займають **свята і пости**. У церковних календарях кожен день пов'язаний з ім'ям Ісуса Христа, Богородиці, святих, чудотворних ікон, хреста. На чолі святкового кола - **Великдень** - це найбільш шанований у православ'ї загальнохристиянське свято, встановлене в пам'ять воскресіння розп'ятого на хресті сина Божого Ісуса Христа.

Слідом за паскою за значимістю йдуть так звані *дванадцять свята* - Різдво Христове, Хрещення Господнє, Сретення, Благовіщення, Преображення, Різдво Богородиці, Успення Богородиці, Воздвиження Хреста, Вхід Господній в Єрусалим або Вербну неділю, Вознесіння і Трійця.

За дванадцятьма святами слід п'ять свят, званих *великими*: обрізання господнє, різдво Іоанна Предтечі, свято святих Іоанна і Павла, усікновення глави Іоанна Предтечі, покров Пресвятої Богородиці.

Решта свят називаються престольними. Це місцеві свята, пов'язані з престолами - святим місцем в храмі, яке присвячено тому чи іншому святому.

У православ'ї, як і будь-якої іншої релігії, з догматичним віровченням тісно пов'язана система культових дій. Основи цих культових дій складають **сім головних обрядів - таїнств**. Таїнствами ці культові дії називаються богословами тому, що в них *«під видимим чином повідомляється віруючим невидима божественна благодать»*.

Таїнство хрещення - це одне з головних таїнств, що символізує прийняття людини в лоно християнської церкви. Обряд хрещення відбувається у формі обмивання. У православній церкві немовля тричі занурюють у воду.

Другий за часом, але не менш важливий обряд - це здійснення таїнства **причащення або святої євхаристії** (дякувальної жертви). За християнським віровченням обряд причастя був встановлений на таємній вечері самим Ісусом Христом, який тим самим «віддав хвалу Богові й Отцеві, благословив і освятив хліб і вино і долучив своїх учнів. Саме зміст цього обряду полягає в тому, що віруючим дають з'їсти спеціально випечений хліб - проскуру, який вони запивають ковтком червоного вина з особливого судини - потира.

Здійснення таїнства покаяння (сповіді) є обов'язковим атрибутом релігійного життя православного християнина. Здійснення таїнства покаяння включає в себе два важливих акта. Перший полягає в сповіданні гріхів. Другою важливою складовою частиною таїнства покаяння є ритуал «відпущення гріхів», який має право зробити тільки спеціальна особа - священнослужитель певного рангу. Спочатку, в ранньому християнстві покаяння носило публічний характер. Починаючи з XIII століття вводиться «таємна сповідь». І священник повинен дотримуватися таємниці сповіді. Церква гарантує збереження цієї таємниці. Порушення таємниці сповіді вважається великим гріхом.

Таїнство миропомазання також важлива складова частина багатьох культових дій. У православній церкві миропомазання відбувається відразу за обрядом хрещення. Це таїнство відбувається у формі хрестоподібного змазування тіла людини (чола, очей, носа, губ, вух, грудей, рук і ніг) особливим ароматичним маслом (миром).

Таїнство шлюбу - церковне освячення обряду шлюбу або вінчання - це також важливий момент релігійного життя людини. З точки зору православного віровчення, сім'я - це первинний осередок духовної спільності людей - «домашня церква».

Таїнство елеопомазання (соборування) здійснюється над хворою людиною. Обряд полягає в змазуванні чола, щік, губ, рук і грудей освяченим дерев'яним маслом - елеєм, супроводжуваним читанням молитов, в яких священнослужителі просять Бога надіслати хворим одужання.

Таїнство священства здійснюється на основі спеціального обряду хіротонії - рукоположення, в процесі якого здійснюється покладання рук вищого служителя культу - на голову посвяченого. Вважається, що в момент покладання рук єпископа на голову посвяченого в пресвітери або в диякони, останньому передається божественна благодать.

3.2.1 Православ'я

Православ'я є одним з основних відгалужень у християнстві, що офіційно оформилося на території Візантії після розколу церкви в 1054 р. на Східну та Західну. Має мільйони послідовників, переважно в країнах Східної Європи, Близького Сходу. Отриманий у IV ст. статус державної релігії узалежнив його від імператорської влади (католицька церква дистанціюється від політичної влади, намагається перебувати над нею), зробив ревним прихильником традиційних догматики і культу. На відміну від католицизму, православ'я не має єдиного церковного центру. Якщо католицька церква є інтернаціональною щодо тлумачення канонів, обрядів і свят, то в православ'ї домінують національні особливості: кожна з церков виробляє свою традицію, має свої свята. Наприклад, для української церкви Покрова є великим святом, у російському церковному календарі нічим особливим не вирізняється, в грузинському - його немає взагалі.

Вселенське православ'я охоплює всі православні церкви, які неухильно дотримуються принципів віровчення, норм церковних канонів, мають багато спільного в обрядово-культурній сфері, зберігаючи певну специфіку щодо мови богослужінь, культу й обрядовості, архітектури, структури та зовнішнього вигляду кліру. Формування автокефальних церков було спричинене їх намаганнями звільнитися від опіки Константинопольських імператора і патріарха. Першими домоглися автокефалії Константинопольська, Антіохійська, Александрійська та Єрусалимська православні церкви, що перебували тоді у східній частині Римської імперії (IV ст.).

Константинопольська православна церква. Традиційно вона посідає перше місце у структурі Вселенського православ'я. Згідно з рішенням другого Вселенського собору (Константинополь, 381 р.) Константинопольський єпископ посів друге місце по «честі» серед християнських єпископів після Римського. У православному світі й тепер його вважають «першим серед рівних».

Константинопольська кафедра виникла після заснування імператором Константином I нової столиці Римської імперії на місці малоазійського містечка Візантії (друга чверть IV ст.).

До XVI ст. православні були абсолютними володарями християнських святинь, поки на них не поширився вплив католиків і представників інших християнських церков. Нині до головної святині християн - храму Воскресіння - приходять православні, католики, копти, вірменогригоріани та ін. Однак за традицією настоятелем храму може бути лише представник Єрусалимської церкви. Крім храму Воскресіння, на території православного монастиря св. Гробу, що належить братству, знаходяться інші християнські святині. Найважливіші серед них - гора Голгофа та Гроб Господній. Тут розміщена й резиденція Патріарха, який

має титул Блаженнішого Патріарха Святого Града Єрусалима і всієї Палестини.

На даний час православ'я представлене низкою автокефальних (самостійних) церков: Константинопольська, Александрійська, Антиохійська (Сірія, Ліван), Єрусалимська, Російська, Грузинська, Болгарська, Кіпрська, Елладська (грецька), Польська, Румунська, Чехословацька, Американська і ін. Є також автономні православні церкви.

Межі самостійності визначаються угодою з тією автокефальною церквою, яка надала їй автономію. Голова автономної православної церкви іменується **Патріархом**. А голова церковної області (митрополії) – **Митрополитом**. **Константинопольський патріархат** вважається **Вселенським**.

Проникнення ідей православ'я в **Київську Русь** почалося з середини X століття, але офіційно воно стало державною релігією приблизно в **988** році. Найбільш поширена точка зору пояснює цей факт тим, що Київська Русь мала тісні зв'язки з Візантією і, задля зміцнення міжнародних контактів була необхідна загальна ідеологічна платформа. Саме такою платформою і стало християнство.

Після ухвалення нової релігії, при синові Володимира – Ярославі Мудрому, в Києві створена митрополія на чолі з присланим греком Митрополитом Леонтієм. Ярослав прославився також тим, що заклав собор святої Софії, Києво-Печерський монастир. Церква вже при Володимире почала отримувати десятину і перетворилася на величезного феодала.

З XII століття руська православна церква і князі почали боротьбу за незалежність від Візантії. У XV в. Візантія напередодні втрати самостійності. За ініціативою царя Федора Іоанновича був скликаний Помісний собор Церкви, на якому патріархом вперше обрали саме руського митрополита на ім'я Іов. З того часу руська православна церква почала й далі здобувати більшої самостійності. Подальше зміцнення церковної організації зробив патріарх **Никон** (змінив деякі обряди, наприклад, замість хресного знамення двохперста ввів трьохперст). Всі реформи Никона здійснювалися за підтримки царя. Але частина бояр, купецтво і селянство відмовилися підтримувати нововведення патріарха і вважали за краще дотримуватися старих обрядів – **старообрядці**.

Тим часом серед залишившихся старообрядців також стається розкол, вони розподілилися на дві групи: **поповці** (що мали священиків) і **безпоповці** (священиків у них замінили уставники).

У середині XVIII в. з'являються різні нові старообрядницькі течії, серед яких найбільш могутні – «духовні християни» – **молокани** і **духобори**.

Молокани: єдине джерело божественної істини – Біблія, чернецтво, ікони, мощі, хрест, значення святих ними відкидалися.

Духобори: також відкидали все вищевикладене і також відмовлялися служити в армії, виступали проти нерівності людей, насильства. Основний віросповідний документ у них мав назву не Біблія, а «**Книга життя**» –

збірка псалмів, складених самими духоборами. Бог, згідно цій «Книзі» – вічне добро, а Ісус Христос – людина з божественним розумом.

Трохи раніше серед оброчних селян виник перебіг **христовірів**, які вчили, що Ісус Христос може вселитися в кожного віруючого. Відрізнялися вони від інших сект крайнім аскетизмом і містицизмом. Заперечували церкву і обрядовість. Форма їх богослужіння – так звані **радіння**, мала метою досягнення єдності зі святим духом. Ці радіння супроводжувалися танцями, співами, пророцтвами, екстазом.

Петро I ліквідував патріаршество, а в **1721** р. заснував **Святійший Синод** на чолі з **обер-прокурором**, який призначається імператорським указом. Фактично цар став головою церкви. Синод мав присягатися йому на вірність, а сама церква повинна була виконувати ряд державних функцій: керівництво початковою освітою, запис актів цивільного стану, спостереження за політичною благонадійністю підданих. Духівництво зобов'язане було доносити про відмічені дії, які приносять шкоду державі.

Після падіння самодержавства церква робить заходи по зміцненню своєї системи управління. 15 серпня 1917 року був зібраний Помісний собор. Відновлено патріаршество. 18 листопада 1917 р. патріархом обраний московський митрополит Тихон (Белавін). Перші звернення нового голови церкви націлені на зміцнення віри, посилення етичної дії православ'я на суспільство, неутручання церкви в політичні питання.

Особливості православного культу:

Основою віросповідання визнано Священне писання (Біблія) і Священне Преданіє.

У Символі віри, який було прийнято на Нікейському та Константинопольському Вселенських соборах, ці основи віровчення сформовані в 12 частинах або членах.

Православна Церква надає велике значення святам і постам. Пост, за встановою, передує великим церковним святам. Суть поста – це «очищення і оновлення людської душі», приготування до важливої події релігійного життя. Великих багатоденних постів у руському православ'ї чотири: перед Великоднем, перед днем Петра і Павла, перед Успенієм Богородиці та перед Різдом Христовим.

Перше місце серед великих, основних свят займає **Великдень**. До нього примикають дванадцять свята – 12 найбільш значних свят православ'я: Різдво Христове, Сретеніє, Хрещення Господнє, Переображення, Вхід Господній до Єрусалиму, Спорудження хреста Господня, Трійця (п'ятидесятниця), Вознесіння Господнє, Різдво Богородиці, Благовіщення, введення до храму Пресвятої Богородиці, Успеніє Богородиці.

У православ'ї існують три ступені священства: диякон, священник (ієрей), архієрей.

Диякон - нижчий ступінь священства, помічник священника у процесі здійснення ним таїнств і богослужіння.

Священик - служитель культу, що очолює церковне життя у парафіях (приходах), здійснює таїнства і богослужіння. Старший священик у парафії називається настоятелем.

Архієрей - вищий ступінь священства. Це єпископи, архієпископи, митрополити, патріархи.

Дияконів та священиків також називають «отцями» і, під час звернення до них, до слова «диякон», «священик» чи «настоятель» додають слово «отець» (наприклад, «отець Олександр», «отець настоятель»). Часто до них звертаються зі словом «батюшка», а письмово - «Ваше преподобіє». До архієреїв звертаються зі словом «владико»; письмово, до єпископів - «Ваше Преосвященство», до архієпископів і митрополитів - «Ваше Високопреосвященство», до патріарха - «Ваша Святість».

Ченці (монахи), які прийняли вищий ступінь чернецтва **схиму** (від гр. - зовнішній вигляд, форма) і готові до виконання найсуворіших правил життя в монастирі, називаються ієросхимонахами, схиігуменами, схиархімандритами. Ченці-диякони називаються ієродияконами або архідияконами (старшими дияконами). Ченці-священики називаються ієромонахами, ігуменами (від гр. - той, хто йде попереду; ведучий - настоятель чоловічого монастиря або парафіяльної церкви ченців), архімандритами (від гр. - старший, головний і кошара - настоятель великого чоловічого монастиря, лаври, ректор духовного навчального закладу).

Патріарх (від гр. - родоначальник) - глава православної церкви. Він обирається собором вищого духовенства, організовує і контролює роботу церкви, міжцерковні зв'язки, присвоює релігійні титули і відзнаки. Руську православну церкву патріарх очолює з 1689 р. Під час царювання Петра I в 1721 р. посаду патріарха було замінено на Священний синод на чолі з обер-прокурором. Відновлено її у 1917–1919 рр., а Священний синод став дорадчим органом при патріархові. При Синоді працюють відділи: духовних навчальних закладів, зовнішніх церковних зв'язків, видавничий, господарський та ін.

Будь-які відхилення від офіційної доктрини церкви з питань догматики, культу чи організації вважаються у християнстві ересю (від гр. - відбір, релігійна секта). Єресі — постійний супутник християнства. На початку його історії вони відтворювали ідеї різних сект — маніхеїв, гностиків і т. ін. В епоху Середньовіччя єресі стали формою прояву станових суперечностей і конфліктів, дуже часто відігравали роль ідеологічного символу соціально-політичних рухів проти існуючого суспільного ладу і релігії, що захищала цей лад.

За соціальною основою і середовищем поширення виокремлювалися селянські, міські, міжстанові єресі. Їх форми були різноманітними і численними. Це і аріанство, і несторіанство, і містичний пантеїзм, і

богомільство і багато ін. Вільнодумство деяких ересей сягало визнання вічності і нествореності матерії, одвічності світу; заперечення вчення про Трійцю, Ісуса Христа, Боговтілення, покаяння, спасіння, гріховність, культу, таїнства, святість церкви, чернецтва, духовенства; не визнавало проголошення земного світу царством зла, диявола, антихриста.

3.2.2 Католицизм

Найбільшим, самою масовим різновидом християнства є **католицизм**. Католицизм переважно поширений в Західній, південно-східній і Центральній Європі (Іспанія, Італія, Португалія, Франція, Бельгія, Австрія, Німеччина, частина України і Білорусії). Він охоплює своїм впливом близько 90 % населення Латинської Америки, близько третини населення Африки. Досить сильні позиції в США.

Як ми вже відзначали, православ'я приймає рішення тільки перших семи Вселенських соборів. Католицизм ж продовжував розвивати свою догматику на наступних соборах. Тому основу віровчення католицизму становить не тільки **Святе Письмо, а й Святе Передання**, яке утворюють постанови 21 собору, а також **офіційні документи** глави католицької церкви – Римського папи.

Православне вчення вважає, що в загробному житті душі людей в залежності від того, як прожила людина земне життя, потрапляють до раю чи пекло. Католицька церква сформулювала **догмат про чистилище** - проміжному між пеклом і раєм місці. Згідно з католицьким віровченням, в чистилище перебувають душі грішників, які не отримали прощення в земному житті, але не обтяжені смертними гріхами. Вони горять там в очисному вогні. З точки зору католицизму, доля душі в чистилище може бути полегшена і термін перебування її там скорочений «добрими справами». Ці «добрі справи» в пам'ять померлого можуть здійснювати на Землі рідні та близькі. Під «добрими справами» в даному випадку розуміються молитви, богослужіння в пам'ять про померлу людину, а також пожертвування на користь церкви.

В середні віки, аж до XIX століття, широке поширення в католицизмі отримала практика **продажів індульгенцій**. Індульгенція (в перекладі з лат. Милість) - це папська грамота, яка свідчить про відпущення гріхів. Індульгенцію можна було купити за гроші. З цією метою керівництво церкви розробило таблиці, в яких кожна форма гріха мала свій грошовий еквівалент. Зробивши гріх, заможна людина набував індульгенцію і тим самим отримував відпущення гріхів. Всі гріхи, за винятком так званих «смертних гріхів», можна було легко спокутувати за гроші. Правом розподілу «сверхдолжних», надважливих справ, розподілу благодаті, відпущення гріхів користуються все священники. І це обумовлює їхнє привілейоване положення серед віруючих.

Для католицизму характерно піднесене **шанування Богородиці** - Матері Ісуса Христа - Діви Марії. Щоб відзначити її особливу і виняткову роль серед людей в 1854 році папа Пій I проголосив догмат про непорочне зачаття Діви Марії.

Однією зі специфічних особливостей католицизму є вчення про **верховенство папи Римського** над усіма християнами. Це вчення пов'язане з претензією католицизму бути єдиним, істинним і повним

втіленням християнства. Був прийнятий догмат про непогрішимість Папи Римського. Згідно з цим догмату, Папа Римський виступаючи офіційно з питань віри і моралі, непогрішний. Інакше кажучи, у всіх офіційних документах, публічних виступах устами Папи говорить сам Бог.

Церква і державна влада жорстоко переслідували еретиків. Проти них спрямовувалися енцикліки і булли, їх засуджували на Вселенських і помісних соборах (помісні собори у православ'ї — з'їзди автокефальної церкви або її окремої частини для вирішення питань віровчення, культу, церковного управління, дисципліни тощо), їх відлучали від церкви, знищували. Для боротьби з ересю на початку XIII ст. католицька церква створила єпископську, а потім і централізовану папську інквізицію (від лат. - розшук).

Інквізиція - спеціальний трибунал католицької церкви. Її члени називалися інквізиторами. Верховним інквізитором вважався Бог, а його заступником - Папа Римський. Інквізитори діяли у згоді з місцевими єпископами, з їх дозволу і в їх присутності проводили слідство і виносили вироки. Вони ж головували на **аутодафе** (від ісп. і порт. - акт віри) - церемонії виконання вироків інквізиції.

Аутодафе включало: урочисту процесію з участю духовенства, членів трибуналу, їх помічників, ченців, віруючих-католиків, засуджених, одягнутих у блазенське ганебне вбрання; урочистий молебень; оголошення вироку в присутності королівського двору або місцевої влади. Виконання вироку щодо покарання засуджених батогами або спалення їх на вогнищі здійснювалося світською владою. Останнє аутодафе було здійснене у Валенсії в 1826 р.

Інквізиція діяла століттями майже у всіх країнах, населення яких сповідувало католицизм, використовуючи найжорстокіші бузувірські методи: таємне слідство, доноси і лжесвідчення, катування, конфіскацію майна засуджених, поширення осуду на родичів і нащадків аж до третього покоління включно, повне свавілля щодо підслідних. Усі ці методи застосовували також до жінок і дітей. Як покарання, крім шмагання батогом і спалення на вогнищі, практикувалися відлучення від церкви, штрафи, ув'язнення.

На початку існування (XIII-XIV ст.) інквізиція переслідувала представників народних сектантських рухів, які вели боротьбу проти абсолютистських феодальних порядків. В епоху Відродження (XV-XVI ст.) терор інквізиції був спрямований головним чином проти поборників гуманізму, противників папства, вчених, діячів культури. В умовах Просвітництва (XVIII ст.) інквізиція переслідувала, в основному, прогресивну інтелігенцію та прибічників Французької буржуазної революції. В Іспанії її діяльність особливо активізувалася, коли в ній було створено так звану «Нову інквізицію» на чолі з домініканцем Томасом Торквемадою. Вона переслідувала насамперед хрещених євреїв (маралів) за звинуваченням їх у прихильності до іудаїзму, а також мусульман, які

прийняли християнство (морисків), за підозрою їх у таємному сповіданні ісламу.

Загальна кількість жертв інквізиції налічує сотні тисяч, а підслідних - мільйони. Серед них - Миколай Коперник, Галілео Галілей, Джордано Бруно та багато інших видатних мислителів і вчених минулого.

Розпочати інквізицію проти Галілея (1564–1642) Пала Римський розпорядився в середині 1633 р. Хворого сімдесятирічного вченого світового рівня доставили у Рим і під загрозою для життя вирвали в нього відмову від поглядів на будову Всесвіту.

Початок скасування інквізиції пов'язаний з протестантським рухом. У Франції інквізицію скасувала революція 1789 р., а Наполеон заборонив її у завойованих ним країнах. Після поразки Наполеона інквізицію в них було відновлено, але згодом її остаточно ліквідували. В іспанській Америці інквізиція припинила своє існування під час війни за незалежність 1810–1826 рр.

Найдовше збереглася так звана папська інквізиція, яка, із втратою світської влади Папою у 1870 р., продовжувала діяти лише методами відлучення від церкви, проклять і включення деяких творів до «Індексу заборонених книг», небезпечних з погляду католицької церкви. Під назвою «Конгрегація святої канцелярії» папська інквізиція існувала до 1965 р., коли її було перетворено на «Конгрегацію віровчень». Ця інституція і сьогодні виконує цілу низку колишніх функцій інквізиції, але іншими методами.

Важлива відмінність католицизму від православ'я полягає в соціальному положенні священників. У православ'ї духовенство ділиться на дві категорії: чорне і біле. **Чорне духовенство** - це монахи. **Біле** - священнослужителі, які не приймали обітниць безшлюбності. Вищими посадовими особами в православ'ї, починаючи з єпископів, можуть бути тільки ченці. Парафіяльні священники, як правило, відносяться до білого духовенства. У католицизмі ж, починаючи з XI століття, діє **целібат** - обов'язкова безшлюбність духовенства. У католицькій церкві все священники належать одному з чернечих орденів. В даний час найбільш великими є чернечі *ордена єзуїтів, францисканців, домініканців, капуцинів, християнських братів*. Члени кожного ордену носять спеціальний одяг, яка дозволяє відрізнити їх один від одного.

Різниця і **процес богослужіння**. У православному храмі богослужіння звершується стоячи або віруючі можуть стояти на колінах. У католицькому храмі віруючі сидять під час богослужіння і стають тільки при співі певних молитов. У православному храмі в процесі богослужіння у вигляді музичного оформлення звучить тільки людський голос: співає священник, диякон, хор і віруючий. У католицькому храмі присутній інструментальний супровід: звучить орган або фісгармонія. Звідси можна зробити висновок, що католицька меса носить більш пишній, святковий характер, в якій використовуються всі види мистецтва для впливу на свідомість і почуття віруючих.

Канонічних правил, які строго розрізняють зовнішній вигляд і убранство храмів, в *православ'ї* та католицизмі не існує. Але в православному храмі переважають живописні твори - **ікони**. Святе місце - вівтар відгороджене від основного залу спеціальною спорудою - іконостасом.

У *католицькому храмі* вівтар відкритий для всіх поглядів і що відбувається там таїнство причастя священників бачать все люди. Переважним же культовим елементом в католицькому храмі є **скульптурні зображення** Ісуса Христа, Богородиці, святих. Однак у всіх католицьких храмах на стінах розвішані чотирнадцять ікон, що зображують різні етапи «Хресної шляхи Господня».

Ватикан - це своєрідне, унікальна теократична держава, що розташована в центрі столиці Італії – місті Рим. Займає площу 44 га. Як і будь-яка суверенна держава, Ватикан має свій герб, прапор, гімн, пошту, радіо, телеграф, пресу та інші атрибути. В якості суверенної держави, Ватикан визнаний абсолютною більшістю держав світу і має з ними дипломатичні відносини. Широко представлений Ватикан і в різних міжнародних організаціях. Він має постійного спостерігача в Організації Об'єднаних націй. Згідно з конституцією Ватикану, Римському Папі належить вища законодавча, виконавча і судова влада.

Правлячий орган Ватикану носить назву **Святий престол**. Центральний *адміністративний апарат* Римської католицької церкви називається **Римська курія**.

Кожна **національна церква** управляється призначеним Папою вищим ієрархом – кардиналом, патріархом, митрополитом, архієпископом або єпископом. Уся територія національних церков розбита на єпархії, на чолі яких стоїть ієрарх, в залежності від значущості цієї єпархії він може мати звання від єпископа до кардинала. Первинною структурною одиницею католицької церкви, так само як і православної, є **приход**, на чолі котрого стоїть священнослужитель.

Соціально-філософська доктрина католицької церкви.

У сучасному вигляді соціальне вчення католицизму почало формуватися наприкінці XIX в. Особливість цієї соціальної доктрини – філософське, соціологічне і етичне обґрунтування діяльності церкви. Крім того потрібна обов'язкова теологічна аргументація, посилення на біблійські тексти, котрі стверджують теоретичні основи її дій.

Істотне місце в соціальній доктрині займає опис кризового стану сучасної цивілізації, що базується на світській, а не християнській культурі.

Песимізм лежить в основі більшості енциклік **Іоанна Павла II**, присвячених соціально-політичній проблематиці.

Джерело кризи – в **помилковому розумінні суті людини, у відриві його буття від Бога**. Неможливо побудувати «новий світ» без Бога, бо цей світ обернеться проти самої людини.

Всі великі ідеології нового часу вже зжили себе. Опинившись у духовному вакуумі, рід людський опинився перед загрозою загибелі (на біологічному, моральному, фізичному і інших рівнях буття). Необхідне повернення до християнських цінностей, цивілізації, любові.

Оновлення соціального вчення знайшло свій вираз в появі так званих «**соціальних теологій**», у тому числі «теології земних реальностей». На відміну від традиційної теології, «соціальні теології» концентрують свою увагу не на Бозі, а на «божих речах», основна мета – виділення релігійних аспектів у всіх явищах видимого миру. У рамках «теології земних реальностей», наприклад, виділяються такі дисципліни:

- «теологія промислового підприємства»;
- «теологія вільного часу»;
- «теологія праці»;
- «теологія культури»;
- «теологія миру»;
- «теологія політики»;
- «теологія і етика господарського життя» тощо.

Деякі з них отримали визнання і розвиток в папських енцикліках.

В «теології земних реальностей» наголошуються також переваги приватної власності над колективною, проте визнається нездатність ринкової економіки задовольнити потреби всіх людей.

Соціальне вчення розмежовує «цивілізований» і «дикий» капіталізм, і в цьому питанні дістає схвалення церкви - праця людини і сама людина – просто товар.

Католицька церква робить істотний вплив на політичне життя багатьох країн і в цьому їй допомагає широко розгалужена система різноманітних соціальних інститутів: політичних партій, профспілок, молодіжних, жіночих організацій. Кожен віруючий повинен стати провідником ідей християнства в політиці, економіці, професійній діяльності.

Будь-які відхилення від офіційної доктрини церкви з питань догматики, культу чи організації вважаються у християнстві **ересю** (від гр. — відбір, релігійна секта). Єресі - постійний супутник християнства. На початку його історії вони відтворювали ідеї різних сект - маніхеїв, гностиків і т. ін. В епоху Середньовіччя єресі стали формою прояву станових суперечностей і конфліктів, дуже часто відігравали роль ідеологічного символу соціально-політичних рухів проти існуючого суспільного ладу і релігії, що захищала цей лад.

Церква і державна влада жорстоко переслідували єретиків. Проти них спрямовувалися енцикліки і булли, їх засуджували на Вселенських і помісних соборах (помісні собори у православ'ї - з'їзди автокефальної церкви або її окремої частини для вирішення питань віровчення, культу, церковного управління, дисципліни тощо), їх відлучали від церкви, знищували. Для боротьби з єресями на початку XIII ст. католицька церква

створила єпископську, а потім і централізовану папську інквізицію (від лат. – розшук).

Отже, *християнство - це світова релігія*, але воно не є цілісною, єдиною течією. Розкол у ньому на католиків і православних зберігається, і суперечності між ними залишаються непримиренними.

Католицизм, крім власне релігійної організації, має широко розгалужену систему різних інститутів: політичних партій, профспілок, молодіжних і жіночих організацій. Для проведення в життя свого вчення він активізує діяльність мирян, намагається перетворити кожного віруючого на активного провідника ідей християнства в економіці, політиці, професійній діяльності.

На позиції нового осмислення сучасних соціально-економічних і суспільно-політичних проблем все більше переходить і православ'я. За останні роки помітно зросла активність його церков, духовенства, церковного активу в різних сферах суспільного життя і культури. Розширилися їх міжнародні зв'язки, підсилилась проповідницька, місіонерська, благодійницька діяльність, значно збільшилась кількість церков і монастирів, релігійних навчальних закладів, недільних шкіл, видавництв. Православні релігійні центри активізують свою діяльність, спрямовану на підвищення професійного рівня духовенства, його орієнтацію на виконання моральних принципів і норм православ'я.

3.2.2 Протестантизм

На початку XVI ст. в країнах Західної і Центральної Європи виник широкий антифеодальний народний рух у формі боротьби проти зловживань католицького духовенства (торгівлі індульгенціями, інквізиції) і католицької церкви в цілому. Цей рух отримав назву **Реформація**.

Розпочався він у Німеччині **31 жовтня 1517 р.**, в день виступу відомого мислителя і суспільного діяча того часу **Мартіна Лютера** (1483–1646) з 95 тезами проти основ католицизму (тези накреслені на північних дверях Замкової церкви Віттенберга).

Ось деякі з них:

- Христос, проголошуючи: «Кайтеся, тому що наблизилася Царство Небесне», тим самим засвідчував, що життя віруючих від початку й до кінця повинно бути невинним покаяттям;
- покаяття не полягає в одній лише сповіді перед священиком (у перших тезах Лютер стверджував, що справжнє покаяття - тривалий процес, а не одноразова дія);
- Папа може зняти лише ту кару, яку сам накладає на грішника, або на підставі церковного статуту, але жодної небесної кари церква позбавити не може;

- канони покаяння (настанови про те, які накладати єпитимії на тих, хто покався) повинні визначатися лише для живих (тут і в деяких наступних тезах заперечується влада Папи над чистилищем);

- вченню Христа суперечать ті регламентації католицизму, в яких ідеться про те, що немає потреби в покаянні для грішників, які купують індульгенцію для душі. Тим, хто по-справжньому кається, Господь прощає гріхи і звільняє від вічних мук. На це грішник може уповати і без папської грамоти (у деяких тезах Лютер підкреслював, що християнин, котрий воістину покався, «не уникає небесного покарання»);

- істинний, справжній скарб церкви - священне Євангеліє слави і благодаті Божої. Лютер пояснював, що існування «скарбниці добрих справ» вигідно багатим, а не бідним; скарби ці повинні діставатися грішнику не завдяки милості Папи. Бажання подібними засобами умилостивити Бога називав ілюзією;

- справжній християнин прагне рушити слідом за страсотерпцем Христом не через дозвільну грамоту, а через щиросердне покаяння, що є шляхом до спасіння, стверджував Лютер.

Тези відіграли роль сигналу до виступу всіх опозиційних сил за релігійну і національну незалежність Німеччини. Католицька церква на Реформацію відповіла контрреформацією. Розпочалися жорстокі релігійні війни. Один із вождів селянської війни в Німеччині того періоду Томас Мюнцер (1490–1525) виступив проти католицизму з позицій пантеїзму. Він доводив, що Бог - це світ у цілому, що Ісус Христос не є історичною особою і виявляється через віру і лише завдяки їй, а тому його рятувальна місія може бути виконана і без офіційної церкви. Мюнцер вимагав від політичних і релігійних діячів установа «Царства Божого» на землі, розуміючи під таким «Царством» суспільство без класових відмінностей і без чужої для народу державної влади. У «Проповіді перед князями» (1524) він відверто заявив про те, що влада може вважатися законною лише за умови, що вона діє від імені народу і в його інтересах.

З Німеччини Реформація поширилась на Швейцарію, Голландію, Швецію, Англію, Данію та багато інших країн. Скрізь вона сприяла ліквідації релігійного монополізму католицької церкви і утвердженню нового напрямку в християнстві - протестантизму.

Отже, історія протестантизму розпочинається з Мартіна Лютера. Він першим розірвав стосунки з католицькою церквою, сформулював і відстояв основні положення протестантської церкви. День 31 жовтня, коли у 1517 р. були опубліковані тези Лютера, відзначається протестантами як свято.

Видатним діячем Реформації був також швейцарець **Жан Кальвін** (1509–1564). Його головна праця «Настанови у християнській вірі» була надрукована у 1536 р. На той час протестантизм уже сформувався як релігія. Цей твір став основою нової релігійної течії, тепер уже в протестантизмі, що отримала назву «*кальвінізм*». На відміну від діячів

ранньої Реформації, для Кельвіна центром уваги були не Євангелія, а Старий Завіт.

Кальвін розробив вчення про абсолютну визначеність, що за нею всі люди, відповідно до непізнаваної божественної волі, поділяються на обраних і приречених. Ані вірою, ані добрими справами людина не може змінити своєї долі: обрані призначені для спасіння, приречені - для вічних мук. Учення про визначеність базувалося на твердженні, що Ісус Христос теж був визначений Богом страждати за наші гріхи. Послідовники протестантських церков кальвіністської орієнтації (кальвіністи) мали великий вплив у Шотландії, Нідерландах, на півночі Німеччини, у Франції.

Реформація в Англії мала дещо інший характер, ніж у Німеччині чи Швейцарії. У 1534 р. англійський парламент оголосив незалежність своєї церкви від Папи і прийняв рішення вважати її головою короля Генріха VIII. З часом вплив протестантизму на **англіканську церкву** посилювався, що спричинило більш глибоке її розмежування з католицизмом. Вона перейняла протестантські догмати про виправдання вірою і про Святе Письмо як єдине джерело віри і відхилила вчення католицизму про індульгенції та шанування скульптур. Водночас вона визнавала, хоч і з певними застереженнями, католицький догмат щодо рятівної місії церкви. Були збережені також літургія і деякі інші характерні для католицизму обряди, залишився недоторканим єпископат.

Однак у зв'язку із загостренням соціальних суперечностей наприкінці XVI - на початку XVII ст. в Англії сформувалася опозиція абсолютистському режимові. Її не задовольняла королівська Реформація. Результатом активних дій опозиції стало поширення в країні кальвінізму, прихильників якого називали **пуританами** (від лат. - чистий). Вони вимагали рішучого впровадження в Англії ідей Реформації, що мали протестантську спрямованість. Помірковані пуритани обмежувались вимогами встановлення пресвітеріанської церкви (від гр. - старійшина), тобто звуження влади короля у церковних справах, тоді як *індепенденти* (незалежні), радикальне крило пуритан, повністю заперечували принцип державної церкви; на їхню думку, кожна релігійна громада має залишатися вільною у виборі віросповідання. Активізація демократичних елементів у суспільному житті Англії привела до виникнення релігійних сект *конгрегаціоналістів* (від лат. - об'єднання, громада) - течії в кальвінізмі, представники якої виступали за надання автономії місцевим релігійним громадам баптистів, квакерів тощо.

Таким чином, у період Реформації у Німеччині і Швейцарії, а потім, за часів буржуазних революцій, в інших країнах, перш за все в Англії, сформувалися основні течії, що представляють протестантизм і в наш час. Головними з них були і залишаються лютеранство, англіканство і кальвінізм. Всі інші протестантські напрями лише варіюють основні принципи цих течій.

На початку XIX ст. протестантське відгалуження християнства було строкатим і розмаїтим утворенням. У подальшому ця строкатість

збільшилась у результаті дроблення його основних течій (лютеранства, кальвінізму й англіканства) і за рахунок появи нових деномінацій, що іменуються сектами: «адвентистів», «Армії спасіння», «християнської науки», «свідків Єгови» тощо. Набули подальшого розвитку баптизм, менонітство, методизм, квакерство тощо.

Протестантизм - це третій і наймолодший, після католицизму і православ'я, значний різновид християнства з численними самостійними віросповіданнями і церквами. Поділяючи основні постулати християнства, тобто вірячи в існування Бога, безсмертя душі, потойбічний світ і т. ін., протестанти, подібно до католиків і православних, уявляють Бога як Трійцю: триєдиного Бога-Отця, Бога-Сина і Бога-Духа Святого. Ісуса Христа вони ототожнюють із другою іпостассю цієї Трійці. Разом із тим протестантизм має певні особливості, що відрізняють його від православ'я і католицизму. Протестанти поклоняються тільки триєдиному Богові (у них немає культу святих і Богоматері), і особливо Христу, вважаючи його істинним главою своїх церков у цілому, а також громад.

У християнстві не викликає сумнівів положення про те, що основним джерелом його віровчення є **Біблія**. Але в Біблії багато суперечностей, що потребують тлумачень і пояснень. У католицизмі право такого тлумачення належить тільки церкві, а мирянам навіть заборонено без керівництва з боку духовенства читати Біблію. З приводу тлумачення останньої «отцями церкви» і богословами-схоластами написано величезну кількість творів, прийнято безліч визначень і постанов церковними соборами, а римські папи обнародували цілу бібліотеку булл і всіляких непогрішних, на їхню думку, послань.

Всю цю літературу в сукупності з тим, чого навчають у проповідях і усних настановах служителі церкви, названо Священним Переказом. Згідно з ученням католицизму, Святе Письмо можна правильно розуміти лише у світлі Священного Переказу. Цілком зрозуміло, яку силу надавало папству таке вирішення питання про джерела віровчення.

Щоб ослабити папство, протестантизму було необхідно позбавити його монопольного права тлумачити Біблію за допомогою Священного Переказу і власного свавілля. Для цього він і проголосив право кожного віруючого не тільки самостійно читати, а й тлумачити Біблію. Щодо Священного Переказу, то протестантизм повністю відмовився визнавати його джерелом віровчення. «Тільки Біблія!» — стало основним його гаслом. Дозволяючи використовувати філософське мислення як своєрідний додаток до віри, протестантизм вважає останню єдиним критерієм істинного сприйняття біблійного одкровення. Віра, що її протестантизм поставив у центр свого вчення, перетворилась у нього на особисте переживання, що за своєю суттю не піддається поясненню і контролю.

Протестантське вчення завдало удару католицькому духовенству і в тій сфері, що стосувалася впливу його молитов на земні долі людей. Якщо віруючому-католику, щоб уникнути якоїсь неприємності або, навпаки, досягти життєвого успіху, досить було помолитися за допомогою

священика Богородиці або будь-якому святому, то, згідно з протестантизмом, людська доля не залежить ані від молитви, ані від діяльності людини, і тому вся величезна споруда католицького культу не має, по суті, ніякого життєвого сенсу.

Культіві нововведення протестантизму здійснювалися, в основному, у напрямі «здешевлення» церкви і церковного ритуалу. Шанування біблійних святих залишалося непорушним, але було позбавлене тих фетишистських за суттю політичних форм, що їх взагалі набув культ святих у католицизмі. Протестантизм відмовився і від інших елементів культу - поклоніння мощам, реліквіям, хресту, скульптурам, іконам. Він вважає таке шанування ідолопоклонством.

Серед різних відгалужень протестантизму не було єдності стосовно певних питань, пов'язаних з культом, зовнішнім убранням церков і т. ін. Лютерани, наприклад, зберегли у своїх церквах розп'яття, вівтар, свічки, органну музику; кальвіністи від усього цього відмовились. Месу відхилили протестанти майже всіх напрямів. Богослужіння стали вести національною мовою; воно тепер складалося з проповіді, співу молитовних гімнів і читання тих або інших розділів Біблії, переважно Нового Завіту.

Таїнства, що вважалися у католицизмі ядром богослужіння, протестантизм піддав рішучому перегляду. Так, лютеранство залишило із семи таїнств лише два - хрещення і причастя, а кальвінізм - тільки хрещення. При цьому тлумачення таїнства як обряду, в процесі здійснення якого відбувається чудо, у протестантизмі стало дещо спрощеним. Лютеранство зберегло певний елемент чудодійного у витлумаченні причастя. У вирішенні питання: «Чи відбувається під час обряду чудодійне перетворення хліба і вина на плоть і кров Спасителя?», воно зайняло середню позицію між католицизмом, з одного боку, і цвингліанством та кальвінізмом - з іншого. Щодо хрещення, то протестантизм не прийняв позицію анабаптистів (від гр. - знову занурюю, тобто охрещую вдруге), залишивши таїнство хрещення немовлят. Особливе значення мала відмова протестантизму від таїнства освячення і поділу суспільства на духовенство і мирян. Вчення про те, що будь-яка людина може безпосередньо спілкуватися з Богом, стало підставою для утвердження ідеї «всезагального священства» віруючих.

Отже, протестантизм ґрунтується на трьох нових для християнства принципах.

По-перше, на принципі спасіння особистою вірою. Догматика протестантизму дотримується положення, що первородний гріх спотворив природу людини, позбавив її здатності творити добро, тому вона може забезпечити собі спасіння не папськими «добрими справами», не таїнствами, не аскетизмом, а тільки особистою вірою у спокутну жертву Христа.

По-друге, на принципі священства всіх віруючих християн. Священство отримує кожний із них, тобто має можливість надприродного спілкування з Богом. Право на проповідування божественного одкровення і

здійснення богослужіння без духовенства і церкви теж має кожен із віруючих. Це є ознакою того, що протестантизм не розрізняє священиків і мирян, змушує священиків звітувати громаді, позбавляє їх права сповідати і відпускати гріхи, скасовує церковну ієрархію, догмати про чистилище і целібат.

По-третє, на принципі виняткового авторитету Біблії. Переклад Біблії державними мовами, її вивчення і тлумачення визнаються у протестантизмі найпершим обов'язком віруючих, а не гріхом, як у католиків.

Загалом суть протестантизму виявляється у тому, що божественна благодать дарується без посередництва церкви, а спасіння людини відбувається лише через її особисту віру у спокутну жертву Ісуса Христа. Миряни не відрізняються від духовенства, священство поширюється на всіх віруючих. Із таїнств визнаються тільки хрещення і причастя. Віруючі не підкоряються Папі Римському. Протестанти не визнають культ Богородиці, заперечують чернецтво, хресне знамення, священне убрання, ікони.

Організаційна і віросповідно-доктринальна картина протестантського напрямку християнства залишається у ХХІ ст. приблизно такою ж, як і в попередньому столітті: відбуваються ті самі постійні процеси його роздрібнення й об'єднання, пошуку джерел єдино правильного вчення. Форми організації сучасного протестантизму дуже різноманітні: від церкви як державної установи (наприклад у Швеції) - до повної відсутності будь-якої організації, що об'єднує віруючих (наприклад у квакерів); від великих конфесійних (наприклад, союз баптистів) і навіть міжконфесійних об'єднань (єкуменічний рух) - до дрібних ізольованих сект.

Найбільш поширеним відгалуженням сучасного протестантизму є **лютеранство**. Лютеранські церкви існують у багатьох країнах, у тому числі в Ісландії, Данії, Швеції, Норвегії, Фінляндії, Німеччині. Багато лютеранських церков в Америці. Найбільшою вважається лютеранська церква Бразилії. У країнах Азії лютеран мало, найбільший їхній вплив спостерігається у таких країнах Африки, як Ефіопія, Судан, Камерун та ін. Лютеранські церкви також функціонують в Естонії, Латвії, Казахстані, Киргизії і деяких інших пострадянських країнах.

Основним джерелом віровчення лютерани вважають «Аугсбурзьке віросповідання» і «Апологію», що були написані Лютером і відомим проповідником протестантизму *Філіппом Меланхтоном* (1497–1560). За ними, центральною ланкою лютеранського віровчення є постулат про **виправдання вірою**, Лютер чітко розмежував релігійну і суспільну сфери життя. Суть першої становлять віра, християнська проповідь, діяльність церкви; другої - буденна діяльність, громадянська позиція, держава і розум. Сучасне лютеранство продовжує стверджувати, що людину врятує тільки особиста віра в Бога, а не надприродні діяння святих і добрі справи на користь церкви; заперечує наділення духовенства

благодаттю посередника між Богом і людиною; скасовує чернецтво, поклоніння святим і їхнім мощам, надмірну розкіш в облаштуванні й убранні церков.

Після Першої світової війни в лютеранській теології сформувалася і до сьогодні залишається найвпливовішою школа, що має назву «Діалектична теологія». Відомими її прихильниками були К. Барт, Е. Бруннер, Р. Бультман та ін. Провідна ідея школи полягає у тому, що християнська віра не може бути обґрунтована зовні. Становлення віри відбувається тільки за допомогою аргументів розуму. Вона виникає з «внутрішньої безпосередньої зустрічі» з Богом. Справжня релігія - релігія одкровення. Прихильники «Діалектичної теології» апелюють до Євангелій як до єдиного джерела християнської віри.

Розмитість і невизначеність протестантської ідеології з її суб'єктивним тлумаченням і сприйняттям Євангелій роблять можливим досить широке розмежування політичних позицій всередині протестантизму і, зокрема, всередині його лютеранської течії. На сьогодні у світі близько 80 млн лютеран. Приблизно 50 млн із них об'єднує Всесвітній лютеранський союз. Головна увага у проповідницькій діяльності лютеран приділяється тлумаченню питань суспільного життя і, особливо, його моральних проблем. Лютеранські церкви беруть участь в єкуменічному русі (від гр. - Всесвіт), спрямованому на об'єднання християнських конфесій.

Друге місце після лютеранства за чисельністю прихильників посідає, як і раніше, **кальвінізм**. Жан Кальвін у 1536 р. оселився в Женеві, де фактично став диктатором міста і домогся підкорення церквою світської влади. Заснована ним система протестантизму підтримувала найбільш активну частину тодішньої буржуазії. Кальвінізм виправдовував буржуазне підприємництво епохи первісного нагромадження капіталу. Це знайшло відображення у тому, що найкращими добродійностями він оголошував поміркованість і заощадливість, проповідував режим побутового аскетизму. Для Кальвіна була характерна релігійна непримиренність до інакодумців, зокрема за його наказом у 1533 р. був спалений вчений Сервет.

У своїх працях Кальвін стверджував: якщо людину в її справах супроводжує успіх, то це означає, що Бог допомагає своєму обранцю, перед яким розкриваються ворота до Раю. Якщо ж людину переслідують невдачі, то це свідчить про немилість Божу, що неодмінно приведе невдачу до пекла.

Кальвінізм розгалужується на три течії: реформатство, пресвітеріанство і конгрегаціоналізм. Разом узяті вони охоплюють майже 50 млн віруючих.

Реформати - прихильники кальвінізму континентально-європейського походження. їхнє віровчення базується на Біблії та працях Кальвіна. Богослужіння у них зводиться до проповіді, читання Біблії і співу псалмів. Окремі громади реформатів обирають на певний термін підзвітних їм пасторів і пресвітерів (старійшин). Служителі культу кількох

сусідніх громад становлять пресвітерії, що входять до провінційного і національного синодів. Очолює церкву суперінтендант (єпископ), якого теж обирають. Реформатські церкви є в Західній Україні, Швейцарії, Німеччині, Франції, Угорщині, Чехії, США та інших країнах. Існують міжнародні організації реформатського спрямування, наприклад, створений у 1875 р. Всесвітній альянс реформатських церков.

Головним принципом конгрегаціоналістів є повна віросповідна і організаційна автономія кожної конгрегації. Представники цієї течії кальвінізму - *суворі пуритани*. Вони залучають до проведення служб і проповідництва всіх мирян, дотримуються принципу мирського і релігійного колективізму, тому адресатом благодаті вважають всю громаду. Конгрегаціоналізм поширений у США, Великобританії та її колишніх колоніях.

Пресвітеріани - помірковані пуритани. На чолі їхньої церковної громади стоїть пресвітер, якою обирають її членами. Громади об'єднуються у місцеві й державні союзи. Обряди зводяться до молитви, проповіді пресвітера, співу псалмів. Літургія не визнається, не читаються ні «Символ віри», ні «Отче наш». Святами вважаються тільки вихідні дні. Великого поширення пресвітеріанство набуло в Шотландії. Її парламент у 1592 р. прийняв рішення про оголошення цього вчення державним. Воно й сьогодні залишається там впливовим.

Таким є короткий аналіз змісту трьох основних різновидів (течій) кальвінізму. З нього видно, що соціальна функція кальвінізму полягає у закликах до смиренності і покірності віруючих. Від них Кальвін вимагав життя, гідного Раю. Таке життя влучно характеризується його заповітом: «Молись і працюй». Будь-який протест проти негараздів життя - неприпустимий. На того, хто насмілювався заперечувати вчення Ж. Кальвіна, чекало покарання і навіть смерть. Тому за часів Ж. Кальвіна його рідне місто Женева жило розміреним життям. О двадцять першій годині у всіх вікнах гасло світло і пізніше цього часу ніхто не мав права з'являтися на спорожнілих вулицях. Кальвіністів здебільшого впізнавали за зношеним одягом і стоптаним взуттям. Звідси і їхня назва «пуритани» - поборники чистого життя.

Ж. Кальвін висував і політичні ідеї. Він доводив, що государі поставлені Богом над народами для покарання людей за їхні гріхи. Однак Бог може наставити на розум народних представників і обійтися без монархів. За таких умов народ, взявши владу у свої руки, може вершити богоугодні діла. Тож не дивно, що учасники ранніх буржуазних революцій (XVI ст. у Голландії і XVII ст. в Англії) вели боротьбу під гаслами кальвінізму - вчення, що виправдовувало боротьбу молоді буржуазії проти феодального абсолютизму.

Суттєве місце у протестантизмі досі посідає англіканська церква. Після припинення її відносин з Ватиканом і підкорення королівській владі у 1534 р. богослужіння стало проводитись англійською мовою, були скасовані пости, вилучені ікони й образи, припинилась безшлюбність

духовенства. За кілька століть склалося вчення «середнього шляху», проміжного між римським католицизмом і континентальним протестантизмом. Основи цього віровчення викладені у Книзі спільних молитов. Англіканські церкви існують у 16 країнах, у тому числі у США та Індії. З 1867 р. англіканські церкви, зберігаючи самостійність, об'єднуються Англіканським союзом церков. Главою церкви залишається король (королева) Англії. Збережена також ієрархія, що нагадує католицьку. Єпископів, через прем'єр-міністра, призначає король. На чолі духовенства двох графств - Кентерберійського і Йоркського - стоять архієпископи. Зовнішній обрядовий бік католицизму в англіканській церкві майже не реформований. Головне місце у богослужінні посідає літургія, що характеризується складною обрядністю та урочистістю.

Крім трьох розглянутих течій, протестантизм представлений також чималою кількістю **сект**, наприклад, сектою *старокатоликів*. Підставою для її виникнення була опозиція рішенням Ватиканського собору 1870 р., що прийняв догмат про непогрішність Папи. На сьогодні старокатолицизм представлений кількома самостійними церквами. Основні його центри - Німеччина, Австрія, Швейцарія, Нідерланди. Старокатолицькі церкви об'єднані у Міжнародний старокатолицький конгрес і входять до Всесвітньої ради церков. Віровчення старокатоликів посідає проміжну позицію між католицизмом і протестантизмом. З одного боку, старокатолики зберігають певні риси католицького культу, а з іншого - не визнають верховенства Папи Римського, заперечують шанування церковних реліквій, відкидають обов'язковий целібат для духовенства. За цими позиціями вони близькі до англіканців, з якими підтримують постійні контакти.

До різновидів протестантизму, що сформувалися ще за часів Реформації, належить також секта **менонітів**. Вона виникла у Північній Німеччині. Її засновником був голландець Менно Сімонс (пом. у 1561). Джерелом віровчення менонітів є написаний ним «Фундамент істинної християнської віри». Догматика й обрядовість менонітів здебільшого запозичені в анабаптистів. Меноніти не вірять у присуд долі. Вони віддають перевагу особистій вірі, що, згідно з їхнім вченням, має перевагу навіть над Святим Письмом. До основоположних канонів менонітського вчення належать: покаєння у гріхах, хрещення за вірою, обмивання ніг, відлучення від церкви, відмова від військової служби і низка інших догматів, що призводять до самоізоляції менонітів від суспільства і від держави. У наш час секти менонітів існують у багатьох країнах, переважно Північної Америки і Європи, і налічують близько півмільйона осіб. Вони мають мережу шкіл і семінарій для підготовки місіонерів і пропагандистів. Місіонерську діяльність секта здійснює досить давно і надає їй великого значення; менонітські місії можна зустріти майже у всіх країнах світу.

Значне місце у системі протестантських церков посідає **баптизм**. Поділяючи загальнохристиянські догмати про Трійцю, божественне походження Христа і т. ін., баптисти разом із тим

заперечують роль церкви як посередника між Богом і людьми, проповідують принцип «виправдання вірою». Подібно до кальвіністів вони вірять у присуд долі людини. Значно спрощений у них культ. Вони відкидають шанування ікон, хреста, віру в святих; богослужіння замінюють молитовними зібраннями; обряд хрещення здійснюють над дорослими людьми і ставляться до нього не як до таїнства, а як до процесу, що символізує посвячення людини у члени церкви.

Джерелом віровчення баптисти вважають Біблію (перш за все Новий Завіт). Вони не визнають святих, чернецтво, зосереджують увагу на Ісусі Христі - єдиному посередникові між Богом і людьми, який своєю жертвою врятував грішників. їх головний принцип: «Жити у світі, але бути не від світу цього», тобто підкорятися земним законам, але серце повністю віддавати «Небесному Нареченому» - Христу. Особливого значення баптисти надають проповідям своєї віри, що їх зобов'язаний здійснювати кожен член секти (принцип всезагального священства), насамперед серед дітей і молоді. Позиції баптизму сьогодні особливо сильні у США, Великобританії, Бразилії, Канаді, Мексиці, М'янмі, Індії та інших державах. На базі баптистських сект цих країн у 1905 р. був створений Всесвітній союз баптистів. Зараз у світі налічується майже 70 млн прихильників цієї течії.

У 40-х роках XVIII ст., після того, як в Англії було засновано організацію «Товариство друзів і внутрішнє світло», до неї приєдналося багато баптистських груп. Членів цієї організації стали називати **квакерами** (ті, що трясуться). Основу віровчення квакерів становлять уявлення про те, що Бог знаходиться у серцях людей; істину варто шукати у «внутрішньому світлі», що сяє у людині і свідчить про присутність у ній божественного начала. Осяяння «внутрішнім світлом» означає також перемогу над гріхом, над силами темряви. Щоб опанувати «внутрішнє світло», слід рухатися «правильним шляхом», і перш за все потрібна молитва.

Квакери повністю відкидають зовнішню обрядність і церковну ієрархію, у них немає суворо регламентованого церемоніалу богослужіння, вони не визнають таїнств, не хрестяться і не причащаються. «Внутрішнє світло», згідно з їхнім вченням, втілене у Біблії. Вона - джерело релігійної істини. У своїй вірі квакери керуються реальним досвідом богопізнання, в тому числі тих, хто жив у попередні століття. Шлюби між квакерами здійснюються на підставі обітниць вірності, що дається у присутності старійшин. Квакери розробили доктрину абсолютно *безкомпромісного пацифізму*, категорично заперечують насильство навіть як засіб самозахисту, відмовляються брати у руки зброю. Вони виступають проти зовнішньої розкоші, чиношанування, не дають клятв, прагнуть максимальної простоти у мові, одязі, поведінці, вимагають безумовної правдивості і чесності у всьому, не визнають розваг, досить широко практикують благодійництво. Упродовж століть квакери проводили

послідовну й енергійну боротьбу проти рабства, смертної кари, безграмотності, проституції, расизму.

Одне з найбільших церковних утворень у протестантизмі - **методизм**, що сформувався у XVIII ст. на базі англіканства. Крім традиційних центрів у США і Англії, методистські церкви існують також в Австралії, Новій Зеландії, на о. Фіджі, у Південно-Африканській Республіці та інших країнах. Найбільшою є методистська церква США.

Методизм за віровченням і культом близький до англіканства. Його культ надзвичайно спрощений. З обрядів зберігаються лише хрещення і причастя. Розглядаючи причастя як таїнство, методисти заперечують присутність тіла і крові Христа в елементах причастя. Вони повністю відкидають католицьке вчення про чистилище, заперечують необхідність сповіді. Характерна риса методизму - суворий централізм. Більшість методистських організацій сучасності входять до Всесвітньої методистської ради.

У 1830 р. у США була створена секта **мормонів**, які називають себе «святими Судного дня». Її основоположником був Дж. Сміт (1805–1844). Він з дитячих років відзначався здатністю до «бачення», і націй підставі оголосив себе пророком. Сміт видав «*Книгу мормона*», що стала Біблією для його послідовників. У ній містяться особисті одкровення і заповіт останнього ізраїльського пророка Мормона. 13 статей «Символу віри» мормонів підтверджують їхню вірність традиційним канонам християнського вчення про Трійцю, спокуту покарання, спасіння і т. ін.

Вчення мормонів поруч з елементами християнства містить певні ознаки ісламу. У 1843 р. Сміт проголосив можливість багатошлюбності і необхідність створення теократичної організації. Мормони проповідують обов'язковість праці, що приносить людям добробут за земного життя; чекають на швидкий прихід на землю тисячолітнього «Царства Божого»; вірять в існування крім єдиного Бога також нижчих богів і духів. Для того щоб стати одним із них, людська душа повинна звільнитися від кайданів плоті. Ієрархія мормонів включає вищих священиків («генеральні авторитети»); вищим священикам підкоряються колегія дванадцяти апостолів, патріархи, єпископи, священики, вчителі і диякони. Основними центрами діяльності мормонів є США, Англія, країни Скандинавії, Німеччина, Австрія, Швейцарія, Нова Зеландія, Австралія.

У 30-х роках XIX ст. у США виникла секта **адвентистів** (від лат. - прихід, пришестя). Основоположником секти був У. Міллер (1782–1849). Він сповістив про друге пришестя Ісуса Христа, який встановить тисячолітнє царство і піддасть грішників Страшному суду. Віра в це є основою вчення секти. Адвентисти вважають, що після смерті душа людини нібито занурюється в сон. У Судний день душа має прокинутись, щоб знайти вічне блаженство або бути остаточно знищеною. Вічне блаженство буде даровано тим адвентистам, які знайшли справжню віру.

Адвентисти зберігають обряди хрещення і причастя, хрещення здійснюють над дорослими. Обов'язковою для членів секти є сплата десятини, тобто десятої частини заробітку, в касу громади. Остання здійснює активну місіонерську діяльність, проводить «санітарну реформу», згідно з якою кожен член секти має піклуватися про своє здоров'я. Єдиним джерелом віровчення визнається Біблія. Адвентисти поділяються на кілька угруповань, найбільш впливовим з яких є секта «сьомого дня». Вона керується «одкровенням» американської проповідниці Єлени Уайт про сьомий день тижня - суботу як день відпочинку, про падіння всіх церков, крім адвентистських, про доручення адвентистам проповідувати заповіді Бога. Поруч з адвентистами сьомого дня існують адвентисти-реформісти, адвентисти-християни, товариство другого пришествя.

Секта «свідки Єгови» виникла у другій половині XIX ст. у США. її засновник Ч. Руссель провіщав близькість приходу Христа і загибель усіх людей, за винятком єговістів, в *Армагеддоні* - останній війні між Христом і сатаною. Для свідків Єгови характерна невіра у потойбічне життя, у божественну суть Христа. Він, за їхніми уявленнями, - «уславлена духовна сутність», яка виконує волю бога Єгови. Свідки Єгови заперечують догмат про Трійцю, але визнають всі її три іпостасі, і тлумачать їх майже так, як і інші течії християнства. Джерелом усього живого, його творцем і т. ін. вони визнають бога Єгову. Керує сектою Бруклінський центр, до складу якого входять 95 філій. Президент секти наділений необмеженою владою. Секта має друковані органи: «Сторожова башта», «Насторожі», «Прокинься!». Література видається 163 мовами народів світу.

У 1865 р. у Лондоні методистський проповідник Буж започаткував рух за моральне відродження суспільства. З 1878 р. він набув специфічних організаційних форм секти, і його стали називати «Армією спасіння». Згідно з організаційною структурою, на чолі секти стоїть генерал, який обирається Вищою радою. У масштабах тієї чи іншої країни «Армія» складається з «дивізій», «корпусів» і «форпостів». Виникнувши на базі методизму, «Армія спасіння» поділяє основні постулати його віровчення, особливо про спасіння. Хрещення і причастя не вважаються необхідними умовами для досягнення вічного блаженства. *Релігійна доктрина* «Армії спасіння» базується на євангелістській вірі, хоча заперечуються всі таїнства і наголос робиться на моральному вченні християнства.

Засновник секти стверджував, що варто піклуватись не тільки про спасіння душі й потойбічне існування, а й про полегшення життя нижчих верст суспільства. Відділення «Армії спасіння» надають гуманітарну допомогу лікарням, дитячим будинкам, багатодітним сім'ям і всім, хто її потребує. Вони допомагають біженцям, жертвам міжнародних конфліктів. На свої кошти секта утримує ідальні та нічліжні будинки. З Лондона вона поширила свою діяльність на США, Канаду та інші країни.

У 1866 р. Мері Бекер (1821-1910) заснувала церкву «Християнської науки», прихильників якої також називають сцієнтистами. М. Бекер

вдалося нібито відкрити «Христовий метод зцілення». Він ґрунтується на твердженні, що крім Духа у світі нічого немає. Все інше - лише примара. Тому шлях до зцілення від гріха і смерті пролягає тільки через припинення думки про недуги, гріх і смерть. Послідовники секти стверджують, що все зло і всі нещастя є породженням людської фантазії. У наш час існує близько 1600 сцієнтистських церковних громад. На їхніх богослужіннях читаються уривки з Біблії і «Книги тестів» - головного твору М. Бекер.

Одне з найпізніших утворень протестантизму - **п'ятидесятництво**. Секта виникла у США на межі XIX–XX ст. Із самого початку в ній утворилося багато течій, що називаються в основному іменами їх засновників (воронаївці, шмідтівці, мурашкінці та ін.). Існують й інші, дрібніші її складові: п'ятидесятники-сіоністи, п'ятидесятники-суботники, євангельські християни (смородинці). Воронаївці і їхні прихильники називаються християнами євангелічної віри (ХЄВ), шмідтівці - християнами віри євангелічної (ХВЄ). Проте суттєвих відмінностей у їхніх віровченнях і культурах немає.

Основою віровчення п'ятидесятників є міф про «зішестя Святого Духа» на апостолів п'ятдесятого дня після воскресіння Христа, внаслідок чого вони отримали «дар пророцтва» - говорити іншими мовами. Дух Святий для п'ятидесятників є вищою істотою, яка наповнює віруючого силою, що належить Богам. Продемонструвавши цю силу, Дух Святий нібито залишає віруючого для того, щоб знову зійти з небес і засвідчити свою прихильність до нього. Тому п'ятидесятники, крім водного хрещення, вважають за обов'язок хрещення Святим Духом, під час якого, через сильне емоційне збудження, віруючі здебільшого доводять себе до психічних потрясінь, і в них може виникнути ілюзія особистого спілкування з надприродними силами. Містичне переживання присутності Святого Духа знаходиться в основі віровчення п'ятидесятників про інтуїтивне пізнання Всевишнього.

Також у п'ятидесятництві особливе значення надається так званим біблійним **«духовним дарам»**. Віруючі зазвичай поважають десять із них: «слово мудрості» - дар правильного розуміння біблійної мудрості; «слово знання» - мистецтво проповідувати; «віру» - дар посередництва Святого Духа у процесі набуття істинної віри; «дар зцілення» - здатність «чудодійно» лікувати хворих; «дар чудотворності» - вміння творити «чудеса»; «дар пророцтва» - мистецтво розкривати божественні «тайни»; «дар розрізнення духів» - вміння розпізнавати в людині «нечисті духи» і «виганяти їх»; «дар мовлення іншими мовами» - вимовляння в стані екстазу незрозумілих слів; «дар витлумачення іномов» - здатність пояснювати незрозумілі слова, що нібито йдуть від Бога.

Кожен із цих міфічних «дарів», на думку п'ятидесятників, віруючий може отримати в результаті хрещення Духом Святим для більш успішного служіння Богам. Найбільш важливим вважається отримання «дару» вимовляти слова іншими мовами, що називається **глосолалією**. Заговорити

на молитовному зібранні «іншомовами» означає засвідчити свою богообраність, продемонструвати контакт із Духом Святим.

У п'ятидесятництві підтримується сувора структурно-організаційна і посадова ієрархія. Низовою структурою є громада, на чолі якої перебуває рукопокладений у духовний сан вищими ієрархами пресвітер. Він має необмежені права і користується повнотою влади. Є й інші посадові особи: диякони і дияконихи, проповідники, регенти, «пророки» і «пророчиці», майстри «зцілення» і «чудодійного розрізнення духів».

У традиційній п'ятидесятницькій сім'ї не схвалюється шлюб з особами, які дотримуються іншого віросповідання. Хоч основна частина п'ятидесятників - люди похилого віку, молодь і люди середнього віку становлять у громадах досить значний відсоток. Проте лідери п'ятидесятництва песимістично оцінюють майбутню свою зміну, нарікаючи на те, що молоді віруючі все більше прагнуть мирської діяльності. Щодо соціально-демографічної характеристики п'ятидесятницьких громад, то не можна не відзначити змін в їхньому пресвітеріансько-проповідницькому складі. Останнім часом спостерігається омолодження керівного складу сект, в них збільшується кількість осіб, які працюють у суспільному виробництві, мають середню загальну і середню спеціальну освіту.

Найближчим часом можлива подальша активізація діяльності п'ятидесятництва, зумовлена суспільною тенденцією постійного зростання кризових явищ, характерних для релігії у цілому. Криза, в її глибокому розумінні, оголює старі суперечності, нагромаджуючи нові. Це повною мірою стосується і п'ятидесятництва.

До п'ятидесятників примикають **перфекціоністи**. Як і п'ятидесятники, вони вважають за можливе досягнення і підтримання стану особистої святості, вірять у друге пришествя Христа. На відміну від п'ятидесятників, перфекціоністи не визнають іномовлення (глосолалії). Основні їхні догмати: повернення, освячення і предвічний прихід Христа. Нинішні перфекціоністські церкви зазвичай називаються церквами святості. Вони повністю і цілковито схильні до визнання Біблії, але для них головне - духовна досконалість людини, її святість.

Дещо осторонь від трьох основних течій протестантизму знаходиться секта **вальденсів**, що виникла задовго до Реформації (у XII ст.) на півдні Франції. Як і протестанти, вальденси вимагають повернення до принципів раннього християнства, заперечують стан духовенства, католицькі таїнства, поклоніння іконам і шанування хреста, догмат про чистилище і т. ін., закликають до відновлення рівності всіх членів релігійних громад. Секта активно діє в Італії, Уругваї, Аргентині.

У XV ст. серед бідноти середньовічної Чехії виникла секта **«моравських (богемських) братів»**. Найважливіші положення секти перегукуються з принципами раннього християнства. Основний зміст християнства «моравські брати» вбачають у вірі в спокутну жертву Христа. Велике значення вони надають обрядовій складовій релігійного

життя - літургії, молитвам, обмиванню ніг і т. ін. У них зберігається церковна ієрархія, місцеві церковні організації очолюють єпископи. Активна місіонерська діяльність сприяє поширенню ідей секти по земній кулі. Нині її громади є у США, Нікарагуа, Суринамі, Німеччині та інших країнах.

Для сучасного протестантизму *характерна інтеграція* його церков, сект, деномінацій. Її конкретним проявом є утворення у 1948 р. Всесвітньої ради церков. Основним завданням рада вважає створення єдиного християнського об'єднання шляхом кооперації церков. Сьогодні вона — керівний орган єкуменічного руху. Нині до її складу входять 300 церков зі 100 країн. Серед них - протестантські (євангелічні, лютеранські церкви, реформати, меноніти, баптисти, квакери, методисти та ін.), а також старокатолицькі та деякі православні церкви. З релігійних питань єкуменічний рух дотримується позиції, що всі існуючі християнські церкви є складовими «єдиної церкви Христової». Тому вони повинні шляхом переговорів усувати свої розбіжності з проблем вчення та облаштування церков. Заходи, що проводяться керівними органами єкуменічного руху, спрямовані на подолання кризи в релігії. Цей рух не обмежується тільки релігійними проблемами, а змушений також давати відповіді на інші питання, що хвилюють сучасну людину.

В наш час **єкуменічний рух** виступає за подолання міжнародної напруженості, підтримує зусилля миролюбних держав з питань захисту життя на Землі. У ньому активну участь бере і Ватикан. Другий Ватиканський собор прийняв окремий «Декрет про єкуменізацію». Інтерес до руху виявляють Всесвітнє братство буддистів, Всесвітній ісламський конгрес, інші нехристиянські конфесії. Членами Всесвітньої ради церков є також Руська, Грузинська православні церкви, Вірменська церква, лютеранські церкви Латвії й Естонії, Союз євангелічних християн-баптистів.

XX ст. виявилось знаменним в історії християнства щодо спроб усунення суперечностей між різними його напрямками, течіями, відгалуженнями тощо. Чергова така спроба була зроблена у 1995 р., коли Папа Іоанн Павло II видав енцикліку під назвою «Всі вони можуть стати єдиною», в якій закликав католиків, протестантів і православних християн вибачитися один перед одним за колишні образи і помилки. Проте і цього разу об'єднання не відбулося.

Отже, історія і сучасність християнства вкрай суперечливі. З одного боку, це історія численних і болючих для віруючих розколів, зловживань духовенства, торгівлі індульгенціями, ганебної інквізиції, переслідування вчених. Але, з іншого боку, це історія найбільш поширеної у світі релігії, що виступає із закликами утворення співтовариств соціальної справедливості і високої моральності; захисту всіх пригноблених, ображених і бідних, їхнього заохочення з метою розвитку духовності, зокрема таких видів мистецтва, як архітектура, скульптура, живопис,

музика, хоровий спів і вокал; забезпечення миролюбного і гідного життя своєї пастви.

Широко відомий подвиг баптистського проповідника Мартіна Лютера Кінга - лідера боротьби проти расової дискримінації в афроамериканському світі, який загинув у 1968 р. У Південній Африці християни сприяли падінню режиму апартеїду. Їх боротьбу очолював англійський архієпископ із Кейптауна Десмонд Туту, безкомпромісне відстоювання яким правди і справедливості було відзначене у 1984 р. врученням йому Нобелівської премії миру.

У Китаї християни мужньо протистояли руйнівним діям так званої культурної революції 60-х років ХХ ст., коли в країні знищувались і паплюжились їхні церкви, а священнослужителі і миряни ув'язнювались або фізично знищувались. «Вони дізналися, що я християнин... хотіли, щоб я покаявся прилюдно на зібранні. Я відмовився. Тоді вони перевернули все у будинку, спалили мою Біблію, а потім примусили мене їсти попіл. Вони постригли мене, повісили на мене спереду і ззаду плакати і примусили збирати нечистоти».

Наприкінці 1990-х років «Міжнародна амністія» оприлюднила дані про знущання над християнами у Китаї, в тому числі над жінками, яких підвішували за руки, били товстими батогами, відмовляли їм у їжі і воді, катували з використанням електричного струму. Такого роду державний контроль за християнством сприяв виникненню великої катакомбної церкви, чисельність парафіян якої неймовірно збільшується.

У Пакистані християни теж переслідуються за віру. Їх штрафують, ув'язнюють. У державному законі про богохульство вказано: все, що може трактуватись як таке, що суперечить вченню пророка Мухаммеда, повинно суворо каратися.

Уряд Судану також реалізує спеціальну програму навернення силою християн до ісламу. Належність до християнства розглядається в цій державі як злочин. До таких людей застосовуються жорстокі покарання. Наведення подібних прикладів можна продовжити.

Отже, в багатьох країнах бути християнином небезпечно і в наш час. Проте християнство залишається й у ХХІ ст. однією з найбільш впливових і поширених у світі релігій, яка має сотні мільйонів послідовників у світі. Теологами, філософами, біблійними критиками, атеїстами написано про нього величезну кількість монографій, книг, брошур. Християнство - історичний феномен, що справив суттєвий вплив на ідейне, економічне і політичне життя багатьох народів і держав

3.3 Іслам

У сучасному світі приблизно 1 млрд 300 млн людей на запитання: «Якого ти віросповідання?» - стримано відповідають арабською мовою: «Муслім» (від араб. - той, хто підкоряється волі Аллаха), прихильник ісламу (від араб. - покірність). Майже в 120 країнах нашої планети на

сьогодні діють мусульманські громади (уми). Найчисленніша з них - в Індонезії (186 млн, або 90 % населення цієї країни). Великі громади мусульман існують в Індії, країнах Близького Сходу, Африки, Центральної Азії, Східної і Західної Європи. Мусульмани становлять 5 % населення Франції, є другою за чисельністю релігійною групою населення США (після християнської). 60 % американських мусульман – емігранти з Близького Сходу, решта - новонавернені, переважно афроамериканці. На теренах СНД мусульмани мешкають у Закавказзі, на Північному Кавказі, у Середній Азії, Татарстані, Башкортостані, в Криму та у багатьох інших регіонах, республіках, областях і містах.

У 35 країнах світу мусульмани становлять більшість населення, у 28 країнах іслам визнаний державною релігією. Іслам має свої політичні партії, такі, наприклад, як Пан-малайзійська ісламська партія в Малайзії, Республіканська ісламська партія в Ірані, «Джамаа-і-ісламі» у Пакистані, БААС у Сирії тощо.

Іслам має широку мережу міжнародних організацій. Це і Всесвітній ісламський конгрес, і Ліга ісламського світу, і Афро-Азіатська ісламська організація, і Ісламська рада Європи, і Регіональна ісламська організація країн Південно-Східної Азії і Тихого океану та багато інших. Найбільш впливовою з них є Організація ісламської конференції (ОІК), створена у 1969 р. До складу ОІК входять 43 держави і Організація визволення Палестини (ОВП).31975 р. ОІК має статус спостерігача при Організації Об'єднаних Націй.

Значна кількість мусульман проживає у державах, в яких поки що немає їхніх громад. Все частіше у буденній мові, молитвах, побутових вигуках, на пам'ятках мусульманської архітектури в країнах Азії, Європи, Африки і Америки можна почути висловлювання і побачити такі написи, як «Аллах акбар» («Аллах найвеличніший»); «Ля хауля ва ля куваттаїлля біллах» («Не існує жодної сили і ніякої могутності, крім як від Аллаха»); «Ля галіба ілляллах» («Перемагає тільки Аллах»); «Товаккальту ілляллах» («Я покладаюся у всьому на Аллаха») і т. ін.

Отже, на початку ХХІ ст. іслам засвідчив, що він є не тільки однією зі світових релігій, філософією, мораллю і правом, що за період його існування консолідували в собі чимало загальнолюдських цінностей, але, крім того, став ідеологією і політикою консервації архаїчних суспільних відносин та засобом прикриття підступних діянь міжнародного мусульманського екстремізму і тероризму.

Іслам відносно молода світова релігія. Він виник на початку **VII ст. н.е.** на Аравійському півострові. Населяли цю територію арабські племена, переважним заняттям яких було скотарство. Разом з тим, в той час через територію Західної Африки проходив караванний шлях, що призвело до появи там таких великих міст як Мекка, Ясриб, Таїф. Торговельні зв'язки сприяли активному спілкуванню з різними народами і релігіями.

Однак цей процес формування монотеїстичної релігії не проходив автоматично. Вирішальний імпульс йому надала реальна історична особа - пророк **Мухаммед** (бл. 570–632). Мухаммед походив із племені курейшитів, рано осиротів, працював пастухом, потім одружився на багатій вдові і став купцем в Мецці. Незабаром він кинув торгові справи і в 610 р. виступив з проповіддю монотеїстичної релігії, яку назвав іслам (в перекладі з арабської означає «покірність», «переказ себе Богу»). Послідовники ісламу – *мусульмане* - «покірні». Мухаммед проголосив, що існує лише один великий Аллах і що всі повинні бути покірні його волі, служити йому в очікуванні кінця світу, судного дня і встановлення царства справедливості і миру на Землі.

Спочатку ідеї Мухаммеда не знайшли широкої підтримки у городян Мекки. Мухаммед в **622 р** разом зі своїми прибічниками - мухаджирами переселився в Ясриб, який пізніше був перейменований в Медину (місто пророка). З цієї події і починається мусульманське літочислення. У Медині Мухаммед заснував *мусульманську громаду (умму)*, до складу якої увійшло крім мухаджирів значна частина жителів Мекки. Члени громади визнали Мухаммеда своїм пророком, релігійним і світським керівником.

Між Медіною і Меккою протягом восьми років йшла жорстока війна. У 630р мекканська знать була змушена прийняти нове вчення. Мухаммед урочисто в'їхав в Мекку і вона перетворюється в центр ісламу. З цього моменту формується мусульманська феодально-теократична держава, яка отримала назву **Арабський халіфат**. Мухаммед був релігійним і політичним керівником цієї держави. У 632 р Мухаммед помер і був похований в Медині.

Підкорені народи, що прийняли іслам, платили в казну халіфату тільки *десятина доходу - умр*. А що не прийняли іслам - зобов'язані були виплачувати понад дві третини поземельного податку і подушний податок. Таким чином, *сукупність насильницьких заходів, економічна політика і проповідь ісламу сприяли перетворенню цього різновиду сповідання в світову релігію*.

Основні положення віровчення ісламу викладені в головній «священній книзі» - **Корані** (араб. Куран - читання). Як і інші світові релігії, **іслам є релігією одкровення**. За мусульманськими переказами, зміст Корану було розказано Мухаммеду самим Аллахом через посередництво **ангела Джебраїла** окремими одкровеннями, головним чином ночами, через видіння. Основу Корану становлять перші проповіді Мухаммеда, які були записані його секретарями-писарями.

У Корані 114 сур (глав), розміщених у порядку зменшення обсягу тексту. Кожна сура, за винятком однієї, починається словами: «В ім'я Аллаха Милостивого і Милосердного» (арабською – «Бісмаллах»). Кожна сура має власну назву за ключовим словом або відповідно до змісту, що міститься в ній. Наприклад, друга сура називається «Корова», тому що в ній розповідається історія про Мойсея, який закликав свій народ принести

в жертву Богові корову. Найбільш відома перша сура – «аль-Фатіха» (від араб. - відкривати), яку благочестиві мусульмани читають по п'ять разів на день, а також у процесі виконання майже всіх своїх обрядів, її часто використовують для написів на культових спорудах і талісманах. Текст «аль-Фатіхи» такий:

*В ім'я Аллаха Милостивого і Милосердного!
Хвала Аллаху – Господу світів, Милостивому,
Милосердному, Володарю Судного дня! Тільки
Тобі поклоняємося ми і у Тебе тільки
допомоги просимо!
Направ нас на шлях прямий,
Шлях тих, кого облагодіяв Ти,
Не тих, на кого ти розгніваний,
і не тих, які заблудилися.*

Кожна сура у Корані складається із аятів (фраз або фрагментів фраз). Наприклад, сура «аль-Фатіха» починається з аятів: «В ім'я Аллаха Милостивого і Милосердного!», «Хвала Аллаху – Господу світів...» тощо.

У найдовшій сурі, другій – 286 аятів; у найкоротшій, сто дванадцятій - 3 аяти. Аяти містять від 1 до 68 слів. Всього у Корані від 6204 до 6236 аятів (за різними варіантами підрахунку), 77 934 слова. Сури Корану різняться також емоційністю забарвлення сформульованого тексту залежно від місця «отримання» Мухаммедом «одкровення» Аллаха - у Мецці чи в Медині.

Коран є головним джерелом віровчення мусульман. Він містить настанови, правила, заборони, повеління культового, етичного, юридичного, господарського характеру і одночасно є цінною історичною і літературною пам'яткою епохи раннього Середньовіччя в історії арабів.

В ісламі **принцип монотеїзму** проведено більш послідовно, ніж в інших релігіях. Віра в єдиного бога Аллаха становить фундамент мусульманського віросповідання. **Аллах** - це єдиний бог, що створив все суще і визначає його існування. Він - вищий і всемогутній, мудрий, всемилостивий і верховний суддя. Поруч з ним немає ні інших богів, Аллаху покірні всі явища природи, люди, ангели і демони. **Ангели і демони** - це безтілесні істоти, які виконують волю Аллаха.

Мусульманин вірить в **безсмертя душі**, що покидає тіло в день смерті і воскресіння її з мертвих в день Страшного суду. З цією вірою тісно пов'язана віра в існування двох форм загробного світу: раю і пекла. Мусульмани становлять **рай** у вигляді чудового місця, де в достатку є все, про що мріє людина в цьому світі: прекрасна їжа, чиста прохолодна вода, річки з молока, меду і вин, всілякі насолоди. **Пекло** - це місце мук і страждань. У рай можуть потрапити ті мусульмани, які неухильно виконують релігійні приписи, невірних (немусульман) і тих, хто відмовився від віровчення і культу очікує пекло.

Яка доля кожної людини, що йому уготовано - рай чи пекло, відповідно до мусульманського віросповідання, визначить сам Аллах на **Страшному суді**. Він буде допитувати кожного з живих і мертвих, а вони, голі, з книгою, в якій записані їхні справи, будуть в страху чекати його рішення. Заступництво Мухаммеда може пом'якшити долю грішників, спонукати Аллаха пробачити грішника і спрямує його в рай.

Перший культовий припис – **проголошення вголос Махаді** – основного положення символу віри - «Немає Бога, крім Аллаха і Мухаммед – посланник його».

Другий культовий припис - **щоденний п'ятикратний ритуал – намаз** (молитва). Кожен мусульманин зобов'язаний п'ять разів на день здійснити намаз - молитву.

В ісламі є два види молитов: ритуальна молитва в мечеті, що відбувається тільки арабською мовою, та інша, особиста молитва у будь-який час зі зверненням до Аллаха з вдячністю або з проханням про допомогу, про успішне завершення будь-якої справи. Салют здійснюється п'ять разів на день: на світанку, опівдні, у другій половині дня (до заходу Сонця), на заході Сонця й перед сном. Під час молитви мусульманин виконує певну послідовність дій під назвою ракат. Кількість ракатів залежить від часу молитви: на світанку - дві, опівдні - чотири, у другій половині дня - чотири, на заході Сонця - три, перед сном - три.

Ракат починається після обов'язкового ууду. Спочатку мусульманин стоїть, тримаючи долоні вгору на рівні обличчя (на ознаку визнання влади Аллаха); потім торкається великими пальцями мочок вух, повторюючи шахаду; притискає руки до грудей (праву руку поверх лівої); вклоняється, поклавши руки на коліна, висловлюючи цим любов до Аллаха і визнання його величі і влади; торкається землі лобом і долонями обох рук (поза найбільшої покірності, що виражає повну відданість Аллаху); сідає на п'яти, поклавши долоні на коліна. У цій завершальній позі мусульманин одну-дві хвилини медитує, після чого просить пробачення в Аллаха. Перед закінченням ракату він дивиться праворуч, потім ліворуч, щоб засвідчити присутність інших віруючих і невидимих ангелів-охоронців.

У п'ятницю мусульмани здійснюють колективну молитву в головній мечеті аулу, кварталі, округу, міста. При цьому жінки здійснюють намаз окремо від чоловіків, а сама молитва супроводжується проповіддю. Мусульмани вірять у те, що, як сказав своїм послідовникам Мухаммед, «колективна молитва у двадцять сім разів перевищує індивідуальну».

Третій культовий припис - **дотримання посту – Ураза** - в місяць *рамазан*. Протягом цього місяця правовірний мусульманин не має права з світанку до настання темряви ні пити, ні їсти, ні палити. В ісламі передбачено звільнення від посту хворих, людей похилого віку, вагітних жінок.

Невиконаний піст або окремі його дні мають бути «відшкодовані» в інший час. Упродовж рамадану додається ще одна (шоста) щоденна

молитва. Зазвичай її проводить імам (від араб. - стояти попереду, очолювати) - людина, яка керує молитвами у мечеті, духовний лідер, голова мусульманської громади.

На закінчення рамадану і посту відзначається одне з головних мусульманських свят – «**Ід аль-фітра**» (від тюрк. - байрам, свято розговіння). Обряд цього свята передбачає спеціальну спільну молитву, після якої відбуваються святкова трапеза, роздача милостині бідним, відвідування могил предків. В ісламі вважається, що під час рамадану віруючі наближаються до ангелів, які взагалі не їдять, не п'ють і поводять себе бездоганно.

Четвертий культовий припис - закят - обов'язкова сплата податку, стягнення якого наказано в Корані, а розміри оподаткування розроблені в шаріаті. Спочатку закят був добрі вольною милостинею в ім'я Аллаха, потім перетворився в обов'язок для очищення гріхів.

У деяких ісламських країнах закят стягується державою і роздається бідним людям. В інших країнах кожний мусульманин сам вирішує, коли йому платити закят і як розподілити його. Мусульманам прищеплюється думка, що Судного дня Аллах врахує їхню чесність і невідкупність у фінансових справах.

Згідно з Кораном, добровільні грошові пожертвування на благодійні цілі можна здійснювати у будь-який час. Бажано, щоб ці гроші передавались таємно і не впливали на обов'язковий закят. Всі пожертвування мають бути щедрими; верхньої їх межі не існує, оскільки багатство дароване людям Аллахом. Жертвуючи на благодійність, людина «очищає» своє багатство і ввіряє душу Аллаху, звільняючи її від матеріальної залежності. Ті ж, хто отримують допомогу, не вважають її милостинею, тому що кожний член мусульманської громади від Бога має право користуватися благодійністю і великодушністю Аллаха. «Той не віруючий, хто їсть досхочу, коли його сусід залишається голодним», - стверджував Мухаммед.

Коран забороняє мусульманам займатися лихварством або поводити себе аморально. У ньому містяться вказівки відносно шлюбу і розлучення, прав на спадок і власність, ставлення до жінок і рабів. Коран забороняє носити одяг, що виражає гординю мусульманина або створює хибне уявлення про нього. Жінкам належить повністю покривати одягом своє тіло, їхнє вбрання не має бути ні світлим, ні прозорим. Це ж стосується і чоловіків. «Скажіть віруючим жінкам, щоб вони відводили свої погляди і приховували свої інтимні частини, і не проявляли відверто свою чарівність, крім того, що властиве їм», - сказано в Корані.

П'ятим культовим приписом є хадж - паломництво в Мекку. Хадж полягає у відвідуванні в Мецці головного храму *Кааби*, поклонінні головній святині ісламу – гробниці Мухаммеда в Медині, а також інших священних місць. Паломництво має відбуватися в дванадцятий місяць мусульманського календаря. Вчинення цього ритуалу не є строго

обов'язковим, воно залежить від матеріальних можливостей і фізичного стану людини, але заохочується.

На околиці Мекки всі паломники-чоловіки виконують обряд **іхрама** - приведення себе у стан ритуальної чистоти. Вони вдягаються у два однакові білі полотнища, що має означати рівність усіх паломників перед Аллахом, потім ретельно миються і оголошують про свій намір успішно закінчити хадж. З цього моменту вони не голяться, не стрижуть нігті, не користуються парфумами, уникають статевих стосунків, не зривають рослини і не зрубують дерева. Як і пророк Мухаммед під час його останнього відвідування Мекки, вони сім разів, проти годинникової стрілки, обходять навколо Кааби, причому на четвертому колі зупиняються, щоб доторкнутись до чорного каменя (мусульмани вважають його посланням від Аллаха). Після цього паломники біжать між пагорками аль-Сафою і аль-Марвою. Згідно з переказами, цей ритуал пов'язаний зі стражданнями Хаджар (дружини Ібрахіма), коли в пошуках води для свого сина Ісмаїла вона сім разів пробігла між пагорками, перш ніж відшукала священний колодязь Земзем, що був дарований Аллахом. Багато паломників після хаджу беруть воду з цього колодязя додому.

Наступні два етапи - це 8-кілометровий перехід до Міни, де паломники ночують, і наступного дня - 16-кілометровий перехід до рівнини Арафат, де Мухаммед востаннє читав проповідь. Там паломники присвячують денні години медитації, а ввечері збирають каміння для побиття бісів. Наступного дня процесія прямує до Муздаліфи, а потім знову до Міни, де знаходяться три кам'яні колони, що символізують Ібліса - диявола. Вони кидають по сім каменів у кожену колону як нагадування про те, що диявол тричі підбивав Ісмаїла на втечу, коли пророк Ібрахім збирався принести його в жертву богові (бог в останній момент відмовився від цієї жертви, замінивши її на тварин).

Після цього настає чотириденне свято «Ід-уль-Адха» (від араб. - свято жертвних тварин; тюрк. - курбан-байрам), що відзначається мусульманами всього світу. У ці дні мусульмани ріжуть овець, ягнят, м'ясо віддають бідним, залишаючи частку його для святкової трапези сім'ї. До ритуалу свята входять спеціальна молитва, відвідування могил предків, взаємні візити до друзів, купівля нових предметів одягу. Паломники востаннє обходять навколо Кааби, знімають з себе два білі полотна, чоловіки стрижуть волосся. Це означає, що хадж завершено. Багато паломників повертаються додому, частина з них мандрує до Медини, щоб відвідати поховання Мухаммеда.

Заможні мусульмани здійснюють **омру** (малий хадж). їм дозволяється знаходитись на території Саудівської Аравії до 30 днів, мандрувати по всьому королівству, а не обмежуватись відвідуванням тільки Мекки і Медини. Омра приносить у бюджет країни 2–3 млрд дол. США щорічно, причому саудівці вважають, що можуть отримувати 20–30 млрд дол. США. З цією метою Міністерство у справах паломництва

залучило до обслуговування правовірних приблизно 2 тис. місцевих туристичних агенцій, які мають забезпечувати повне екскурсійне обслуговування пілігримів.

Крім виконання цих обов'язкових приписів у мусульманській культовій системі є такі важливі елементи, як *культ Кааби і культ мазаров*. **Кааба** - це священний храм в Мецці - чотирикутне кам'яна будівля (кааба в перекладі з арабської означає куб) з пласким дахом, без вікон. У зовнішній стіні цього будинку знаходиться ніша з «чорним каменем», вірогідно метеоритного походження. «Чорний камінь» асоціювався з присутністю Аллаха, це його символ. Храм Кааба побудований задовго до появи ісламу й був святилищем племені курейшитів.

Поклоніння святим місцям - мазарам. Мазарами вважаються різні стародавні споруди, могильні пагорби, місця поховання святих, кладовища, дерева, каміння і т. д. Зазвичай ці Мазари освячені легендами, міфами, їх святість в очах віруючих спирається на багатовікові перекази, розповіді, звички, традиції, що вражають уяву. Одна з ознак значущості мазару - його давнє походження.

Як і в інших релігіях, значна роль в культовій системі ісламу надається релігійним святам. **Ураза-байрам** - це свято закінчення посту. Він припадає на початок наступного за Рамазаном місяця. Свято триває три дні і супроводжується ходінням в гості, частуваннями.

Курбан-байрам - день жертвопринесень, відзначається через сімдесят днів після закінчення поста урази. Серед мусульман існує повір'я, ніби на спині тварини, принесеній в жертву, минаючи міст Сират «тонкий як волосся, гострий як лезо меча, гарячий як полум'я» - перекинутий над пеклом, правовірний може пройти в рай. Якщо ж людина ухилиться від принесення жертви, їй не вдасться подолати Сират і вона звалиться в пекло.

Мірадж - присвячений пам'яті чудесної нічної подорожі пророка Мухаммеда на швидкому як блискавка коні з Мекки в Єрусалим, а також вознесення на небо до престолу Аллаха, який зволив прийняти його і удостоїв бесіди, під час якої Мухаммед виголосив 99 тисяч слів. Однак, за переказами, все це відбулося так миттєво, що повернувшись до свого ложа, пророк Мухаммед застав його ще теплим, а з випадково перекинутої судини для обмивання не встигла пролитися навіть крапля води.

Мавлюд - день народження Мухаммеда. Це свято святкується 12 числа рабі-аль-авваля. Він супроводжується читанням молитов і проповідей в мечетях і будинках віруючих, частуваннями та підношеннями духовенству.

П'ятниця - день відпочинку мусульман, має таке ж для них значення, як неділя для християн і субота для іудеїв. У п'ятницю проводяться великі урочисті полуденне богослужіння, люди надягають святковий одяг і т. д.

Крім Корану, джерелами віровчення і культу в ісламі є також Суна і шаріат.

Суна (від араб. - шлях, приклад, зразок) - Священний Переказ ісламу в хадисах (розповідях) про вчинки і вислови Мухаммеда, його рішення з різних питань релігії і облаштування життя мусульманської громади. Це шість авторитетних канонічних збірників хадисів, укладених у другій половині УП - на початку УШ ст. відомими ідеологами ісламу. До Суни входить також низка неканонічних збірників хадисів. Значна частина хадисів міфологічна, створена для визнання і підтримки діяльності мусульманських політичних угруповань. Разом із тим вони вміщують історичні свідчення про процес становлення ісламу, практики ранньомусульманської громади і самого Мухаммеда. Суні в ісламі надається значення джерела пояснень і доповнень Корану. Вона є другою (після Корану) основою мусульманського віровчення.

Шаріат (від араб. - прямий, правильний шлях) - звід норм мусульманського права, моралі, релігійних настанов і ритуалів усього життя мусульман - від колиски й до смерті. Його джерелами є Коран і Суна. Він укладався у VIII–XII ст. Шаріат у мусульманських країнах і громадах регулює державні, майнові, сімейно-шлюбні, цивільні, побутові та інші відносини; встановлює для мусульман норми харчування; забороняє їм гру на музичних інструментах, прикрашання будинків художніми картинами і скульптурами людей та тварин, укладання шлюбу з іновірцями, якщо останні не прийняли іслам; закріплює кровну помсту (еквівалентну: брат за брата, син за сина); узаконує право на постійне носіння жінками головних уборів і т. ін.; визначає міри покарання за небажані й заборонені дії.

Згідно з ісламом, чоловік стає мусульманином після того, як над ним у ранньому віці (після досягнення семи років) здійснюється обряд обрізання. Шлюбна церемонія здійснюється у присутності духовних осіб або шлюб фіксується і закріплюється читанням текстів Корану. Розлучення - процедура для чоловіка-мусульманина відносно проста, для жінки - ускладнена, але теж можлива. Коран дозволяє чоловікові мати до чотирьох дружин, якщо він у змозі їх однаково добре утримувати.

Похоронний обряд також супроводжується читанням відповідних сур Корану. Ховають померлого зазвичай у день його смерті; тіло кладуть у могилу загорнутим у саван, без домовини, головою до Мекки. Згідно з мусульманськими уявленнями, всі мертві у Судний день воскреснуть, щоб постати перед Аллахом і відповісти за свої вчинки і наміри. Звичайним атрибутом благочестивого мусульманина є чотки з 99 або 33 намистинок. Вони використовуються для підрахування звеличань Аллаха. В ісламі численні звеличання Аллаха і повторення 99 його «прекрасних імен» вважається благочестивим обов'язком.

До моменту закінчення формування **шаріату** дії були розділені на п'ять категорій:

- 1) дії, виконання яких вважалося строго обов'язковими;
- 2) бажані дії;
- 3) добровільні дії;
- 4) небажані;
- 5) суворо заборонені види дії.

До кінця XIX століття в ісламі намітилися дві тенденції - консервативні й модерністська. Консерватори закликали повернути іслам до його початкової основи, до «чистого ісламу», до буквального сприйняття священних текстів і заповіданої пророком теократичної влади.

Модерністи прагнули пристосувати окремі положення ісламу до реалій сучасного світу. До кінця XIX ст. майже усі мусульманські країни були перетворені або на колонії європейських країн, або на залежні від них держави. Боротьба проти колоніалізму привела до небувалої політизації ісламу. Цей процес тривав майже усе XX століття. Так виник **політичний іслам (ісламізм)**. Він зміцнив свої позиції після ісламської революції 1978-1979 рр. в Ірані. А радикалізація мусульман призвела до появи **ісламського тероризму**.

Розподіл ісламістів на «помірних» і «радикалів» залежно від того, чи застосовують вони у своїй практиці насильницькі заходи, викликало неприйняття багатьох політиків і дослідників. Так, ізраїльський професор, відомий експерт з ісламу Емануель Сіван зазначає, що ті, які отримали статус «помірних», дотримуються такої ж ідеології, як і ті, кого відносять до «радикалів». Іслам, на їх думку, стоїть перед смертельною небезпекою: знищенням «західною отрутою» - сучасними світськими й матеріалістичними ідеями й відповідним укладом життя.

Справжні мусульмани повинні об'єднуватися в добровільні союзи - джамаати, своєрідні «анклави», що поза досяжністю держави. Мета джамаатів - максимально розширити свій вплив і, в ідеалі, прийти до влади в державі, **використовуючи для цього різноманітні способи**: участь в парламентській діяльності, вплив на еліти, розв'язування дестабілізуючого терору тощо. Саме тому мусульмани в країнах Західної Європи, як правило, не асимілюють, не приймають культури цих країн, живуть відособлено, суворо дотримуючись своїх устоїв і звичаїв, підпорядковуючи місцеву культуру своїм законам.

Проводити відмінність між «помірними» і «радикалами» означає не зважати на ту обставину, що вибір і тими, і іншими «лікарських засобів» від «західної отрути» залежить винятково від можливості реалізувати головну мету: захопити політичну владу й встановити режим, що підпорядковується ісламським законам (шаріату).

Незважаючи на критику нового розподілу ісламських організацій, поняття «помірні» міцно увійшло до політичної практики західного світу. Прихильники такого розподілу вважають, що саме «помірний ісламізм»

може допомогти впоратися з терористичною загрозою. Причому, тут є два різні підходи.

Перший підхід має на увазі те, що «помірні ісламісти» здатні перевести енергію радикального ісламу в «мирне русло».

Другий підхід припускає, що «помірні ісламісти» є на даний момент природним союзником Заходу й що деяка радикалізація «західного ісламу» Заходу навіть корисна. «Помірні» мусульмани не зможуть розгромити бен ладенізм, поки не заговорять з його аудиторією на зрозумілій їй мові й з такою ж пристрасстю».

Характерно, що прихильники, як першого, так і другого підходу як союзника розглядають радикальну ісламістську організацію «**Брати-мусульмани**». Тоді як на батьківщині «Братів-мусульман» в Єгипті діяльність організації офіційно заборонена, в Європі існують її філії, що відіграють мало не провідну роль у формуванні європейської політики мусульманських організацій.

Термін, що став розхожим, «**ісламський тероризм**», як вважають як політологи, так і богослови, вважається неполіткоректним, оскільки має на увазі зв'язок тероризму й усього ісламу в цілому, що більшістю мусульман сприймається негативно. Вони стверджують, що іслам – це релігія, а ісламізм – це політична ідеологія, що апелює до релігії. Також, низка ісламських філософів і богословів висловлює свою думку про неможливість існування «ісламістського тероризму», оскільки це «**суперечить самій суті ісламу**», а, отже, сам термін є «помилковим і неправильним». Відомий турецький письменник Аднан Окта (Харун Яхья) написав з цього приводу книгу «Іслам проклинає тероризм».

У той же час низка самих мусульман сприймає іслам не як релігію, а як політичну ідеологію, що дуже ускладнює спробу проведення лінії захисту так званого «традиційного ісламу» методом виключення й відокремлення політичною складовою від самого ісламу.

Шіїзм (від араб, шиа - угруповання, партія, прибічники) - загальна назва різноманітних течій і сект в ісламі, що вважають халіфа Алі ібн Алі Таліба і його нащадків єдиними законними спадкоємцями влади пророка Мухаммеда над мусульманами. Шіїзм виник на початку другої половини VII ст. у процесі боротьби за владу в ісламі й Арабському халіфаті, коли утворилось політичне угруповання прихильників Алі (аш-шиа), які визнавали його виключне право на верховну владу - імамат.

У шіїтів **імамат** - інститут верховного керівництва мусульманською релігійною громадою, що в ньому поєднується світська і релігійна влада, внаслідок чого він не може залежати від бажання людей, тобто обиратись, як вважають суніти. Виконавцем «божественного розпорядження» в них є імам (від араб. - стояти попереду, верховодити, ватажок мусульманської громади), а імамат сприймається як космічна сила, еманация «божественного світла», тому тільки під керівництвом носія цієї

сили - законного імама - пересічний мусульманин може пізнати істинну віру й отримати спасіння.

Шіїти, таким чином, вважають халіфа Алі божественним. Згідно з їхньою версією, Аллах розглядав Мухаммеда і Алі рівновеликими, більше того, архангел Джабраїл мав передати його «одкровення» Алі, а не Мухаммеду (брати дуже походили один на одного), тому вони хоч і визнають статус Мухаммеда, проте звеличують постать Алі.

Шіїти розраховують на приход месії. Це імам Махді. Він - один з дванадцяти «світлических імамів». Першим був Алі, останнім - Махді. Він зник в XI ст., але не помер. Махді - очікуваний безгрішний імам із роду Алі, продовжувач справи Пророка, повноправний правитель внаслідок «божественного визнання». Махді після свого повернення віддасть незаконно відібрані права обраному Богом роду Алі і відновить на Землі справедливість.

Шіїти по-особливому ставляться до Корану, оскільки в ньому немає імені Алі. В них навіть є власна версія Корану з су рою «Два світила», в якій ідеться про рівність Мухаммеда й Алі. При цьому вони не ставлять під сумнів Коран, але вважають, що знають його лише імами. Решті мусульман зміст Корану відкриє месія Махді.

Шіїти визнають Суну, але тільки ту її частину, де йдеться про алідів. Вони також поклоняються Хусейну - третьому імамові, онуку Пророка.

Зейдити - відгалуження шіїтів, що отримало свою назву від імені Зейда ібн Алі, брата п'ятого імама Мухаммеда аль-Бакіра. Зейда загинув у сутичці під час повстання, а його прихильники створили партію, що мала на меті побудову теократичної держави на чолі з виборним імамом із роду Алі. Зейдити неодноразово очолювали народний рух за створення в халіфаті окремих держав.

З погляду догматики зейдитів, імам повинен бути з роду Алі, імамат не має божественної природи, імамом може бути обраний будь-який алід, можливе існування кількох імамів одночасно в різних мусульманських країнах. Зейдити не визнають вчення про «прихованого» імама, заперечують антропоморфізм і визначеність імама на майбутнє, не проклинають перших трьох халіфів. Більшість зейдитів на сьогодні проживає в Ємені, Саудівській Аравії, Пакистані.

Найчисленніша гілка шіїтського ісламу представлена **імамітами** (існаашарити - дюжинники, дванадцятники), які визнають дванадцять імамів з роду Алі. Після смерті аль-Хасана аль-Аскарі, одинадцятого з них, імаміти оголосили своїм дванадцятим імамом його малолітнього сина Мухаммеда, який нині «зник», «ховається». Він у них – «прихований» імам і махді (месія), який повернеться і наповнить світ справедливістю (справливістю по-мусульманськи у шіїтському тлумаченні).

Віра у «прихованого імама» - один із основних догматів імаматів. Згідно з їхнім вченням, період утаювання імама Мухаммеда продовжується

дотепер, а закінчиться він появою «володаря часу» - махді. Імамїти заперечують саму можливість вибору імамів. Імамат, на їхню думку, - еманация «вічного божественного світла» в роду нащадків Алі (від батька до сина), тому імаами безгрішні та володіють надприродними знаннями.

Для імамїтів характерний також культ «мучеників», до яких вони зачисляють всіх своїх імамів, але насамперед - Хусейна. У наш час вчення імамїтів є державним віросповіданням в Ірані. Імамїтські громади існують у Лівані, Кувейті, Бахреїні, Саудівській Аравії, Йорданії, Афганістані та інших країнах.

Однією з найбільших сект у шиїзмі є **ісмаїліти**. Ця секта виникла у середині VIII ст. й отримала назву від імені сина шостого шиїтського імама Джафара ас-Садика Джафара Ісмаїла, якого вона оголосила законним сьомим імамом. У наш час громади ісмаїлітів функціонують в Індії, Пакистані, Ірані, Іраку, Ємені, Кенії, Танзанії, Сирії, Лівані, Таджикистані, багатьох інших мусульманських країнах.

Найбільшу мусульманську громаду в сучасному світі становлять **сунїти**. Вони називають себе людьми Суни (ахль-ас-суна) і вважають, що саме вони є справжніми охоронцями і єдиними продовжувачами традицій ісламу і вчення пророка Мухаммеда, які шиїтами спотворюються. Формально сунїтом вважається той, хто визнає перших чотирьох халїфів законними, вважає достовірними канонічні збірники Суни - хадиси, виконує ритуальні, побутові й соціальні правила одного з чотирьох мазхабів (від араб. - шлях прямування, релігійно-правові школи в ісламі).

Мазхаби покликані теоретично обґрунтовувати фікх, або шаріат, - теорію мусульманського права, його принципи й норми, їх інтерпретацію для практичного життя мусульманського суспільства. Мазхаби склались у IX-X ст. У наш час існують чотири сунїтських мазхаби: ханафітський, шафіїтський, малікітський, ханбалїтський. Між собою вони різняться підходами до принципів формулювання рішень з правових питань, деталями ритуалу, проте всі спираються на канонічні збірники хадисів Суни.

Сунїти не визнають можливості посередництва між Аллахом і людьми після смерті Мухаммеда, заперечують ідею про особливу природу халїфа Алі та особливе право його нащадків на імамат, керівництво громадою. Для сунїтських мусульман Коран є джерелом фундаментальних поглядів, а Суна - першим авторитетним його коментарем. Сунїти заперечують порядки і звичаї різних релігійних меншин, відрізняються від шиїтів підходами до прийняття юридичних рішень, ставленням до іновірців, особливостями молитов та іншими аспектами ритуалу, цивільного права.

Серед релігійно-політичних напрямів сучасного сунїтського ісламу найбільш консервативним, реакційним і жорстоким зарекомендував себе ваххабізм. Його заснував в Аравії у середині ХУІІІ ст. проповідник

Мухаммед ібн Абу аль-Ваххаб. У наш час його вчення офіційно визнане у Саудівській Аравії. Прихильники ваххабізму є також в Омані, Північній Африці, Індії, Індонезії, Афганістані та Пакистані (таліби), Чечні та Таджикистані, в інших країнах і регіонах.

Отже, **іслам** - одна з найпоширеніших і впливовіших релігій у світі. Спеціалісти-релігієзнавці пояснюють посилення його ролі в економічному, політичному і духовному житті багатьох народів кількома причинами.

Перша з таких причин - *молодість ісламу*. Мусульманська релігія виникла значно пізніше за інші релігійні системи і, на відміну від попередників, не вичерпала своїх можливостей і перебуває у розквіті сил. Крім того, іслам - життєздатна і гнучка релігія. Він, незважаючи на тривалий період колонізації країн свого поширення, вистояв і не здав своїх позицій. Його гнучкість пояснюється відсутністю централізованої організації духовенства - головної перешкоди в оперативному і своєчасному вирішенні нагальних проблем.

Ще одна причина життєздатності ісламу - *його тотальність*. Іслам є не тільки релігійною вірою, а й способом життя мусульман, їхнім світоглядом, економічним і соціальним устроєм, організацією управління, сім'ї та побуту. Догматика і культ ісламу прості та доступні людям. Для їх засвоєння і виконання ніякої освіти не потрібно. До того ж лідери ісламу завжди у своїй релігійній діяльності враховують місцеві умови.

Особливе місце ісламу серед інших релігій пояснюється також наявністю у ньому *ідеї «закінченого пророцтва»*. Мухаммед, як стверджує іслам, - останній посланець Бога, і саме він приніс людству завершену істину. Іслам автентичний особистості мусульманина. Мусульмани всіх країн, згідно з шаріатом, однакові; Вони брати по вірі. У цьому - джерело панісламізму з його ідеєю об'єднання всіх мусульман світу в єдину державу.

Врешті-решт, іслам не заплямував себе колоніальною політикою, а боротьба народів ісламського світу за національну незалежність сформувала мусульманина-воїна, фанатично відданого своїй релігії.

В Україні з повагою ставляться до релігійних переконань мусульман, але уважно стежать за діями представників різних напрямів, течій та угруповань у сучасному ісламі. Досвід історії, в тому числі недавньої, свідчить, що під стягом ісламу суспільство може консолідуватися. Але він свідчить і про те, що ісламськими гаслами інколи прикриваються реакційні, екстремістські й терористичні сили. Уся справа, отже, у тому, який реальний зміст має та чи інша течія, напрям, рух, що їх пропагує іслам.

4 СУЧАСНІ НЕТРАДИЦІЙНІ КУЛЬТИ Й НЕОРЕЛІГІЇ

У 60–70-х роках ХХ ст. існуюча у світі релігійна традиція обірвалася. Виникли тисячі так званих нетрадиційних культів і неорелігій під різними назвами - «релігія нового століття», «нетрадиційні релігії», «позаконфесійні вірування», «позаканонічні віри» тощо. В одній лише Франції таких культів і релігій налічувалося більш як 300, а в США - майже 2000.

Багато з цих культів функціонують і в Україні. Їхньою соціальною базою є молодь і люди у віці до 45 років - освічені, матеріально забезпечені, але зневірені в офіційних цінностях споживацького технократичного суспільства і в здатності традиційних релігій, перш за все християнства, взяти на себе відповідальність за соціальні негаразди. Почуття самотності, безцільності життя, суспільної незатребуваності, інші соціально-психологічні чинники в цих умовах виявилися стимулами пошуку нової системи цінностей. Лідери нетрадиційних релігій одразу відреагували на такі перепади у суспільних настроях, зайнялися викриттям вад «грішного світу», рекламою себе як унікальних рятівників людства і глашатаїв вищої мудрості.

Крім зневірених учасників різних форм соціального протесту, нетрадиційні культу і неорелігії залучають до себе й тих обивателів, які втратили звичний для них ритм життя. Всіх їх у цих релігіях приваблює чітка організація, суворі моральні правила поведінки, авторитарність так званих духовних пастирів.

Для прихильників неорелігій (здебільшого - вихідців із сімей інтелігенції і військовослужбовців) характерне несприйняття існуючого суспільного ладу, демонстративне ігнорування реалій життя, в тому числі політичного. Своїм лідерам вони приписують надлюдські властивості, видають їх за спасителів, посланців неба, нових месій. Лідери, у свою чергу, проводять активну роботу у напрямку ізоляції віруючих від впливу зовнішнього світу і зміни їх колишніх духовних орієнтирів.

Нетрадиційні культу і нові релігії – породження кризових явищ у суспільній свідомості людей, причиною яких є економічні труднощі, регіональні і глобальні проблеми екологічного і демографічного характеру тощо. Великому поширенню нетрадиційних культів і нових релігій у сучасному світі сприяють посилення неформальних зв'язків між народами і державами, нові засоби комунікації та інформаційні технології.

Особливості класифікації віровчень неорелігій і їхніх культів

Нетрадиційні культу і нові релігії досить специфічні. Як правило, вони не мають чітко розробленої системи віровчень. Їхня структура ієрархічна й авторитарна. Культ у цих релігіях має переважно колективний характер. Його відправлення характеризується використанням засобів

психологічного маніпулювання і методів психотерапії, підвищеною увагою до прозелітів. Багато організацій, що мають стосунок до цих релігій, є міждержавними бізнес-корпораціями з філіями у різних країнах світу.

Все розмаїття нетрадиційних релігій в Україні можна умовно поділити на п'ять груп: неоорієнтальну, неохристиянську, сайєнтологічну, нову магію, чи спиритизм, сатанинську.

Серед **неоорієнтальних** культів і неорелігій найбільш відомими є «Міжнародне товариство свідомості Кришни», «Тихоокеанський дзен-буддистський центр», «Місія божественного світла», «Трансцендентальна медитація». Всі вони є модернізованими варіантами індуїзму і буддизму, свого роду неоіндуїзмом і необуддизмом, які проповідують різні способи медитації (роздум, споглядання, внутрішнє зосередження, відчуженість). Їхні дії спрямовані на злиття з божественною природою, що прихована, на їхню думку, за ілюзорною дійсністю. Медитація, за неоорієнталістами, проводиться шляхом виголошення мантр - спеціальних слів або сполучень звуків, що наділяються містичним сенсом. У процесі такої церемонії віроповчальні особливості релігії відступають на задній план, а на передній висуюються «прямування істинним шляхом», особистий досвід і авторитет гуру (вчителя).

До **неохристиянських** об'єднань належать «Церква Уніфікації», «Діти Бога», «Церква Тіла Христова» та ін. Для них характерні синкретизм (від гр. - з'єднання) християнської ідеології з елементами східних релігій, акцентування есхатології (від гр. - релігійне вчення про кінець світу і долю людини) і месіанства, наділення керівника релігійного об'єднання статусом посланника Бога, котрий передає через нього нові одкровення, вищі моральні приписи.

Сайєнтологічний напрям утворюють «Церква сайєнтології», «Товариство Аетаріус», інші «космічні релігії». Вони проповідують зв'язок землян з вищими космічними силами, «космічним розумом». Згідно з їхнім вченням, фізичні прилади мають містичні властивості, тому вплив деяких невідомих і таємничих вищих реальностей на фізичну і біологічну природу можна реєструвати і навіть вимірювати. Це вчення явно спекулює на ще невідомих явищах людської психіки і навколишнього середовища.

У сучасному світі великого поширення набувають нові магічні вчення та інститути, що прийшли на зміну чаклунам, шаманам, ворожбитам. Вони поєднують погляди і практику східних і західних, стародавніх і сучасних традицій. Таким, наприклад, є вчення Карлоса Кастанеди, в основі якого міфологія мексиканських індіанців.

Сатанинські групи звеличують зло і насильство, проповідують спілкування з містичними джерелами зла - демонами, сатаною тощо. «Церква сатани», наприклад, проголосила себе свідомим носієм зла й антиподом християнства.

Найбільш повне уявлення про віровчення неорелігій, їх культу та істинне призначення дає аналіз змісту таких із них, як «Церква уніфікації»

Сен Мен Муна, «Асоціація Святого Духа за об'єднання світового християнства» і «Міжнародне товариство свідомості Крипти».

«Церква уніфікації» заснована в 1954 р. південнокорейським євангелістом Сен Мен Муном. Він народився у 1920 р. в протестантській родині. Освіту здобув у пресвітеріанській місії, пізніше відвідував церкву п'ятидесятників. У 1936 р. Мун заявив, що мав зустріч з Ісусом Христом, який визнав невдачу своєї рятівної місії і доручив йому її завершити. Біографи Муна пишуть, що він був ув'язнений за релігійні переконання. Однак, як виявилось, в Кореї Муна ув'язнювали за сексуальну розбещеність і зґвалтування неповнолітніх, а в США - за фінансові махінації та несплату податків у сумі 16 млн дол. Біографи ж Муна описують його як винятково праведну і морально чисту людину, засновника нової релігії.

У 1973 р. Мун видав книгу *«Божественний Принцип»*. У ній він розглядає історію людства як таку, що складається з трьох періодів: «віку Старого Завіту», «віку Нового Завіту» і «віку Завершеного Завіту». Кожному вікові Бог, на думку Муна, відкриває істину в певному обсязі, на підставі рівня духовного розвитку людей, через різних пророків і месій. Істини першого і другого періодів Бог помістив у Біблію, а 1960 р. оголосив «віком Завершеного Завіту».

Свій «Божественний Принцип» Мун вважає суттєвим доповненням одкровення, а себе - справжнім месією третього періоду, який бореться з силами сатани, несе людям послання істинної любові і єднання. Расизм, війни, злидні та всі інші негаразди за Муном - результат гріхів у серцях людей. Всі люди мають об'єднатися в одну сім'ю - утворення високої моральності, любові і віри.

У «сім'ї» Муна немає формальних канонів і обрядів, а головне - люди допомагають одне одному. Муніти жертвують релігійній громаді гроші, майно. Кожна особистість реалізується в групі, де повністю регулюється та орієнтується практична діяльність людини. У цьому суть її «нового народження».

Мун вважав, що «оновлення» людства, практична реалізація «ідеалу світу під Богом» вимагає побудови нової інфраструктури, що об'єднає всі сфери людської діяльності. Вона має охоплювати бізнес у галузі засобів масової інформації, промисловості, техніки, наукових досліджень, гуманітарних починань і мистецтв. Мун заснував газети і журнали, суднобудівні компанії, риболовецький флот, фармацевтичні фірми, шпиталі.

Як і в більшості культів, спонукальним мотивом «Церкви Уніфікації» є гроші, прагнення будь-якою ціною досягти успіху. Мун безапеляційно оголосив: «Месія повинен бути найбагатшим. Лише він здатний володіти всім. Поки він цього не досягне, ні він, ні Бог не будуть щасливими». Мун - багата людина. У Південній Кореї він володіє багатьма підприємствами, у тому числі військового характеру.

«Міжнародне товариство свідомості Кришни» має ще назву «Рух Харе Кришна». Його заснував у 1966 р. у Нью-Йорку індійський проповідник, колишній торговельний службовець Абхай Чарін Де (1896–1977). Його ритуальне ім'я - **Бхактиведанта Свами Прабхупада**. Він народився в Калькутті, в місцевому університеті вивчав англійську мову, філософію й економіку, потім займався комерцією, а з 1954 р. цілком присвятив себе служінню Кришні.

У 1973 р. «Рух Харе Кришна» налічував 4 тис. членів. Через 10 років їх кількість зросла до 12 тис. Вони розташовувалися у 40 «храмах» і «фермах». Нині тільки в США налічується понад 20 тис. «повних членів» і десятки тисяч постійних парафіян кришнаїтських громад. 90 % кришнаїтів - молоді люди віком до 25 років, здебільшого вихідці з сімей із середнім достатком.

Основу матеріальної бази «Руху Харе Кришна» становлять пожертвування державних і громадських організацій. Ефективно працює пропагандистський апарат. Сам Прабхупада за 30 років своєї релігійної діяльності в Індії видав три книги, а за останні 12 років проживання на Заході – 94 книги. Рух видає журнал «Назад до божественності», а його міжнародний видавничий трест випускає мільйонними накладами кришнаїтську літературу. Йому належать більш як 380 храмів, половина з яких діє у США. Штаб-квартира руху знаходиться у США, а його організації - в багатьох країнах світу.

Основи віровчення своєї організації Прабхупада виклав у книзі «Бхагават-Гіта як вона є». Згідно з ним, єдиний абсолютний бог існує в трьох аспектах: Бхагаван, Брахман, Параматма.

Бхагаван - аспект Бога як Верховної Особи. Ця особа володіє всім багатством, могутністю, славою, красою. Брахман - аспект Бога як абсолютної істини, що пронизує все. Він неосяжний і безтілесний. Це випромінювання трансцендентального тіла особи Бога. У Параматмі віддзеркалюється Верховна Душа, що знаходиться в серці кожної живої істоти разом з індивідуальною душею - дживою.

Бог у кришнаїтів наділений вищою (духовною) і нижчою (матеріальною) енергіями, у нього *безліч імен*, що відповідають безлічі виконуваних ним дій. Головне його ім'я - Кришна («Той, хто все приваблює»). Решта богів - втілення Кришни (Ісус Христос - одна з інкарнацій Кришни). Кришна перебуває у трансцендентному світі на планеті Кришналока, де насолоджується лілами (іграми, втіхами), одночасно містяться у кожній частині Всесвіту. Людина, згідно з кришнаїзмом, - дуалізм тіла і душі. Індивідуальна душа - частка Верховної Душі, вона перебуває під владою трьох гун (станів, модусів, прив'язаностей) - невічливості, пристрасності, милосердя.

Матеріальний світ кришнаїти уподібнюють *трьом рівням планет*.

Вищий рівень населений напівбогами, душі кожного з яких перебувають у стані (модусі) милосердя і доброчесності. Це - кришнаїти, брахмани, вчені, філософи й корови.

Середній рівень населяють ті, чії дживи (індивідуальні душі) перебувають у модусі пристрасності. Це всі ті, хто працюють, прагнуть мати власну сім'ю, домівку, добру репутацію.

На планетах *нижчого рівня* знаходяться дживи у модусі невічливості (ледарство, безумство), через що отримують тіла тварин.

Культова практика кришнаїтів передбачає формування у них любові до Кришни, шанобливого ставлення до нього, прагнення дивитися на світ його очима. Така вища любов досягається через релігійний екстаз у процесі індивідуальної і колективної медитації - проголошення мантр під час гри на музикальних інструментах і ритмічних танців. Особливе значення надається мантрі «Харе Кришна, Харе Кришна, Кришна, Кришна, Харе, Харе, Харе Рама, Харе Рама, Рама, Рама, Харе, Харе». Вона означає прославлення святих імен господа і повторюється 1728 разів упродовж дня, причому кількість повторювань підраховується за допомогою намистинок на чотках.

Кришнаїти *живуть у комунах*, які очолюють гуру. Гуру виступає не тільки духовним вчителем, мудрою й авторитетною людиною, а й представником бога і навіть його втіленням. Він допомагає своїм учням удосконалювати їхній духовний світ, формувати відданість Кришні.

Бхактіведанта проголосив себе послідовником бога Кришни. Члени його секти зобов'язані поклонятися йому як богу, беззаперечно виконувати його настанови. З метою зміцнення «Міжнародного товариства свідомості Кришни», вже на схилі свого життя, він заснував адміністративну раду з 11 гуру, яка нині колегіально керує кришнаїтами у різних регіонах світу. Серед членів ради немає жодного індуса, лише самі американці або європейці.

Отже, кришнаїзм - це спрощений індуїзм. У суспільстві він виконує соціальну функцію, що пропонує релігійний шлях подолання продовольчої проблеми, злочинності, проституції тощо. «Харе Кришна» засуджує наркоманію, сексуальну розбещеність, вседозволеність, а також комфорт і надмірне задоволення тілесних потреб. Релігія, яка критикує вади і прояви бездуховності суспільства, імпує певній частині молоді, на яку й покладаються кришнаїти у своєму прагненні до виявлення соціального протесту через релігійну активність. Застосовуючи різні технології психологічного впливу, вони залучають до своїх громад молодь, причому вимагають від неї цілковитого розриву з сім'єю і зовнішнім світом, виконання багатогодинних ритуалів і молінь, важкої й безкоштовної роботи на благо секти.

Другою за кількістю прибічників і впливом на Заході є релігійно-містична організація «**Міжнародна комуна саньясинів**». Її засновником та ідеологом був індус Бхагван Шрі Раджніш (1931–1990). Він

стверджував, що навесні 1953 р. на нього несподівано зійшло «освяння» стати духовним пастирем. Будучи професором філософії в одному з університетів США, Раджніш опанував західні релігії, різні течії індуїзму, засвоїв техніку гіпнозу і медитації та і проголосив себе божеством (Бхаван), вищим за Будду, Ісуса Христа і Мухаммеда, творцем нової релігії. Понад 20 років він виступав з публічними лекціями-бесідами, тексти яких видані у 340 книгах. Багато з них перекладені іноземними мовами. В цих лекціях ідеться про Ісуса Христа, Будду, дзен-буддизм, даосизм, хасидизм, суфізм, надаються різні поради учням.

Вчення Раджніша - конгломерат релігій, передусім східних, поєднаний з наукоподібним трактуванням різних явищ. У ньому саньясинство (схимництво) переплітається з медитацією, індивідуальність характеризується як фальш, претензія, фасад; підпорядкування гуру замінено підпорядкуванням «майстру». У «Бесідах із саньясинами» він закликав своїх учнів до соціальної пасивності, відмови від будь-яких бажань, мети, планів; вимагав забути минуле, не сподіватися на майбутнє, жити сьогоднішнім, заглибившись у свій внутрішній світ.

Згідно з постулатами Раджніша, комуни саньясинів мають стати місцем «зустрічі» Сходу і Заходу. Члени комун - вчені, художники, поети, співаки, музиканти, медитуючі йоги, містики та ін. їх зовнішніми прикметами є одяг кольору вохри, намисто зі 108 намистинами і медальйоном із зображенням Раджніша. В процесі посвячення в саньясу вони одержують від Раджніша нове ім'я; щоденно практикують медитації; на початку та наприкінці дня тричі проголошують славу пам'яті всіх «просвітлених».

Вчення Раджніша популярне в багатьох країнах Заходу, де створені організації саньясинів. Ці організації підпорядковані своєму центру - «Міжнародній комуні саньясинів» («Раджніш-центр», «Академія раджнішизму»), що знаходиться у США. Центр видає газету «Раджніш тайме». У Великобританії видається «Європейський вісник Раджніша». Найактивніші саньясини, які надсилають до «Раджніш-центру» свої заяви, автобіографічні дані та фотокартки, отримують «диплом» про «посвячення у віру» з присвоєнням малайського імені. «Раджніш-центр» веде активну місіонерську діяльність, створює комуни саньясинів у багатьох країнах світу.

У 1958 р. у США виникла ще одна релігійна секта - **Рух (товариство) трансцендентальної медитації**. Її засновано індуїстським ченцем *Махаріші Махеш Йогою*. На відміну від інших східних рухів, що зорієнтовані на молодь, цьому товариству імпонують люди старшого віку. Тут релігійних керівників називають не «гуру», а «інструкторами». Вони навчаються на спеціальних курсах впродовж трьох місяців, після чого отримують право «роздавати мантри» (індубуддійські тексти, заклинання).

У русі практикуються методи і засоби психотерапії з використанням багаторазового повторення мантр, у тому числі без участі «вчителя». При

цьому медитуючий нібито відчуває полегшення, і це примушує його вірити, що мантра справляє на нього надприродний вплив. Він сприймає медитацію і самі мантри як магію, заклинання. Кінцевою метою медитації є полегшення психічного стану, звільнення від турбот, досягнення нірвани. Отже, соціальна програма руху передбачає через медитацію подолання бідності, несправедливості, воєн. Очевидно, що це програма соціальних ілюзій і пасивності

У США було створено також центр «**Місії божественного світла**». Цю секту заснував популярний в Індії релігійний діяч Шрі Хане Джі Махарадж. На відміну від більшості східних нетрадиційних культів, в яких старанно підтримується заморська екзотика в одязі, ритуалах і звичаях, «Місія божественного світла» виступає у суто американському стилі. Сучасним керівником секти є наймолодший з чотирьох синів її засновника. Бізнесмени і засоби масової інформації забезпечили йому можливість широкої пропаганди свого віровчення. Послідовники секти вміло використовують фрагменти Біблії, Корану, Бхагават-Гіти (пісень богів, трактату про основи брахманізму й індуїзму) та інших релігійних книг; доводять, що Джі Махарадж заслуговує навіть більшої слави, ніж Христос, Будда, Кришна.

Члени секти створюють чернечі громади, дають обітницю цнотливості і послуху, передають своє майно і заощадження на користь секти, проводять активну місіонерську діяльність, закликають своїх послідовників залишити усі світські турботи та суєту і прямувати до «сатсангу» - божественного осяяння й отримання «вищого знання».

Для більш повної характеристики сучасних нетрадиційних культів та неорелігій слід звернути увагу також на **багаїзм** – «Всесвітню віру багаї». Це релігійне вчення заглиблюється своїм корінням в ісламський Іран XIX ст.

Місце виникнення релігії багаї, як і багатьох інших релігій, - Схід. Її засновником був Бага-Улла (1817–1892), ім'я якого в перекладі з арабської означає «слава господня». Духовна спадщина Бага-Улли складається з більш ніж 100 книг, а також молитов, законів і вчення. На його думку, це саме те, що необхідне людству для встановлення міцного миру і справедливого всесвітнього порядку. Головною в багаїзмі є «Найсвященніша книга», в якій Бага-Улла проголосив свою місію і сформував основні принципи вчення.

У духовному заповіті основоположник віри призначив своїм спадкоємцем старшого сина Абдул-Бага (1844–1921), який мав бути повноважним тлумачем учення багаї. За життя Абдул-Баги релігія багаї укріпилася в 39 країнах. Почався період, який послідовники багаї називають «століттям формування». Спадкоємцем Абдул-Баги став його онук Шогі Еффенді, після смерті якого питання поширення та захисту віри взяли на себе призначені ним повірені у справах. Так тривало до 1963 р.

У 1963 р., відповідно до письмового заповіту Бага-Улли, на міжнародному з'їзді було обрано перший «Всесвітній дім справедливості» - найвищий духовно-адміністративний орган багаї. Дев'ять його членів обираються кожні п'ять років членами «Духовних зборів» (представників релігії багаї з різних країн). Вони керують духовними та адміністративними справами громад багаї на всесвітньому рівні. Наділений повноваженнями вирішувати питання, що не висвітлені у Святому Письмі, «Всесвітній дім справедливості» враховує потреби та умови мінливого світу, підтримує єдність громад багаї.

Прихильники віри багаї зобов'язані поширювати вчення словом і справами, але не нав'язувати його, не використовувати будь-який тиск з метою залучення людей до релігії, брати активну участь у житті суспільства і всіма засобами служити людям, дотримуватися лояльності до ладу, що існує в країні, перебувати поза політичною боротьбою.

Принцип єдності людства передбачає гармонійне об'єднання народів у духовну сім'ю зі збереженням і розвитком їхніх культурних та етнічних особливостей.

З цією метою людство має:

- позбутися усіх расових, національних, класових, релігійних, політичних забобонів;
- досягти гармонії між наукою і релігією;
- надати кожній людині можливість самостійного пошуку істини;
- забезпечити загальну освіту, що відповідає рівню цивілізації;
- запровадити єдину мову додатково до рідної;
- забезпечити рівність прав і можливостей для чоловіків і жінок;
- вирішити економічні питання на засадах духовних принципів, оскільки сучасна криза є передусім кризою духовності;
- соціальними заходами зменшити розрив між бідністю і багатством;
- створити всесвітню федерацію;
- запровадити міжнародне законодавство для встановлення загального миру.

Кампанію за мир, яку здійснює рух багаї, розпочато листом «Всесвітнього дому справедливості» до людства всього світу в 1985 р. В ньому всіх правителів світу закликають визначити шляхи досягнення загального миру та світового порядку.

Для багаї термін «новий світовий порядок» має особливе значення. Понад 100 років тому Бага-Улла застосував його у своїх «Святих Писаннях», маючи на увазі світовий порядок, що його буде встановлено у майбутньому внаслідок неминучих змін у політичному, соціальному і релігійному житті всієї планети.

Головним догматом багаїзму є положення про те, що і Мойсей, і Будда, і Зороастр, і Конфуцій, і Христос, і Аллах виступають різними проявами одного й того ж божественного розуму. Отже, багаїзм - синкретична релігія. Вона має послідовників приблизно у 200

країнах світу. Її міжнародна штаб-квартира знаходиться в Хайфі (Ізраїль). Живе «Всесвітня віра багаї» за складеним Бага-Уллою обрядовим календарем, що складається з 19 місяців по 19 днів у кожному. Новий рік за цим календарем припадає на 21 березня. У багаїстів немає служителів культу, церковного устрою та релігійної ієрархії. Вони мають лише «вчителів», які ведуть бесіди в будинках віруючих або в багаїстських центрах.

Отже, основу нетрадиційних культів і неорелігій, як правило, становлять ідеї індуїзму та буддизму, реформовані східні вірування, перенесені на ґрунт західної цивілізації. Головною їх ідеєю є досягнення (за допомогою сеансів медитації та йогівських вправ) містичного злиття з божеством.

Всім їм притаманні такі **характерні риси**.

По-перше, еkleктизм і синкретизм. У неорелігіях ідеї індуїзму та буддизму часто переплітаються з положеннями християнства, ісламу, містичних вчень.

По-друге, безпосередній зв'язок з теософією як вченням про можливість Богопізнання через інтуїцію і одкровення.

По-третьє, засвоєння багатьох положень з антропософії - вчення про те, як людина, шляхом розвитку нібито прихованих у ній таємничих можливостей, здатна досягти панування над природою.

По-четверте, окультний характер, оскільки вони стверджують, що людина може за допомогою певних обрядів і заклинань підпорядковувати собі надприродні сили.

По-п'яте, спіритизм - віра у можливість безпосереднього спілкування живих з душами померлих.

По-шосте, використання положень астрології про вплив небесних світил на долі окремих людей і народів.

Кожна із сучасних неорелігій претендує на свою універсальність та винятковість. Їх прибічники нерідко намагаються довести, що їхнє вчення не має нічого спільного з релігією. Проте всім нетрадиційним культам і віруванням притаманна основна прикмета релігії - віра у надприродне, а сеанси медитації, вправи йоги використовуються лише для досягнення релігійного трансу – «злиття з божественним».

Основними формами організації неорелігій є «сім'ї», «братства», «комуни», монастирі. Їх члени повинні безкоштовно працювати, передавати своїм організаціям усі заощадження та цінні речі, а наставники таким способом накопичують у себе значні багатства.

ВИСНОВКИ

Становлення нової держави, а саме цей процес триває зараз в Україні, майже завжди супроводжується кризовими явищами, які охоплюють всі сфери людського буття і особливо соціально-економічну; вони впливають на масову свідомість населення і, в першу чергу, на релігійно-духовне життя народу. Проблеми сьогодення ставлять перед суспільством розв'язання питань суспільно-політичного життя нашої країни, її національного відродження, і яке відбувається в сучасних суперечливих умовах, і тому інтерес до вітчизняної історії, зокрема до історії релігії в Україні, зростає. Українська нація знаходиться, як свідомо, так і підсвідомо, в пошуках тих духовних орієнтирів, які могли б зняти соціально-психологічну напругу в суспільстві.

Відродження української культури вимагає і відродження органічно пов'язаної з важливими історичними традиціями народного життя релігії, як духовного феномена.

В Україні розпочався новий етап розвитку релігійних конфесій. Однак він породив безліч проблем, пов'язаних з нормалізацією релігійного життя, пошуками шляхів урегулювання між церковних відносин, зокрема подолання гострих і болючих міжконфесійних конфліктів на основі конституційних положень принципу свободи совісті і відповідного законодавства про правове регулювання діяльності релігійних організацій.

Вивчення курсу «Релігієзнавство» дозволяє студентам отримати необхідні систематизовані знання з основних понять, тем і проблем, знайомить студентів з такими поняттями, як релігія і віра, а також дає історіографію релігій, знання про основні напрями, характеристику релігійних вірувань.

Учбовий курс релігієзнавства невеликий, тому виникає потреба значно обмежити його предмет. Найбільшу увагу ми приділили вивченню історії релігії як досить пізнавальному та цікавому розділу, а також деяким найбільш важливим філософсько-релігійним питанням.

Завданням цього курсу є розвиток гуманітарної загальної освіти; це загальноосвітній ознайомчий курс, який має на меті привернути увагу до релігії як такої, висвітлити її роль у житті суспільства і окремої людини, зорієнтувати в питаннях різноманітності релігійних конфесій, їх походження, історії, сучасного стану і взаємних стосунків особливо ж у питаннях релігійного досвіду власного народу та історично пов'язаних з ним релігій.

Отже, в історії людства існувало багато різноманітних релігій. Етнографічні та історичні дослідження виявили дивовижну різнобарвність

вірувань і обрядів у різних народів і на різних стадіях їх історичного розвитку. Релігієзнавство описує їх, створює каталоги, класифікує і систематизує на підставі виявлення подібних та спільних їхніх характеристик і відмінностей. При цьому кожну конкретну релігію воно розглядає у контексті всієї сукупності умов її існування – матеріальних, політичних, правових, етичних, естетичних, філософських й інших.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамович С. Релігієзнавство : підручник / С. Абрамович, М. Тілло, М. Чікарькова. – К. : Дакор, 2006. – 512 с.
2. Барабаш О. В. Религиоведение : учебное пособие / О. В. Барабаш, С. В. Качурова, В. Д. Титов. – Х., 2007. – 336 с.
3. Воронянский А. В. Религиоведение : учебное пособие / А. В. Воронянский, Ю. В. Зайончковский, О. И. Власенко. – Х. : Парус ТМ, 2007. – 512 с.
4. Вандишев В. М. Релігієзнавство : навчальний посібник / Вандишев В. М.. – К. : Кондор, 2009. – 240 с.
5. Курс лекцій по дисципліне «Религиоведение» / составитель Дементьева В. В. – Краматорск : ДГМА, 1999. – 56 с.
6. Лазарев А. С. Расшифрованная Библия, или Реквием цивилизации / Лазарев А. С.. – К. : А.С.К., 2003. – 1064 с.
7. Основи філософських знань. Філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство : підручник / М. І. Горлач, В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. П. Требін. – К. : ЦУЛ, 2008. – 1028 с.
8. Релігієзнавство : навч. посібник / А. М. Колодний, В. М. Скіртач, Л. І. Мозговий, О. Л. Мозговий. – К. : ЦУЛ, 2006. – 272 с.
9. Релігієзнавство : навчальний посібник / А. Г. Баканурський, Г. Л. Баканурський, Н. І. Ковальова, Г. Є. Краснокутський. – К. : Професіонал, 2009. – 304 с.

Навчальне видання

ШИМКО Олена Володимирівна

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

Навчальний посібник

для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання

Редагування, комп'ютерне верстання

Я. О. Бершацька

79/2019. Формат 60 × 84/16. Ум. друк. арк. 6,98.
Обл.-вид. арк. 7,84. Тираж 50 пр. Зам. № 55.

Видавець і виготівник
Донбаська державна машинобудівна академія
84313, м. Краматорськ, вул. Академічна, 72.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №1633 від 24.12.2003.